

ISSN:2146-5975

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl: 2019

Cilt:9

Sayı:1

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Journal of Düzce University Institute of Social Sciences

Sahibi/Owner**D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına**

Enstitü Müdürü Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Editörler/Editors

Prof. Dr. Nigar Demircan ÇAKAR

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÖCEL

Mizanpaj Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÖCEL

Alan Editörleri

Doç. Dr. Süleyman GÖKSOY (Eğitim Bilimleri)

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan KUYUMCU VARDAR (Eğitim Bilimleri)

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL (Tarih)

Doç. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat)

Dr. Öğr. Üyesi Faruk Kerem ŞENTÜRK (İşletme)

Bilim Kurulu/Scientific Committee

Prof. Dr. Abdullah Yılmaz	Anadolu Üniversitesi/Açıköğretim
Prof. Dr. Ahmet İncekara	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Şen	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Alper Ertürk	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Atila Yüksel	Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz Kutlar	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Saatçioğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsüm Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Habib Yıldız	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Erkuş	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Ateş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Saruhan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Karakayalı	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Bakırtaş	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Genç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet Kılınç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Kaoru Yamaguchi	Doshisha University-Japan

Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Kartal	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Selami Yıldız	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Akkuş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Halis	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Aykaç	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Neşe Erim	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Öncü	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Batman	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Akınoğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Kök	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Said Kınır	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Durer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Çaldak	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Tuna	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Adıgüzel	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman İlğan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Ertuğrul	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Koç	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Zakir Çoban	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burhan Kılıç	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Burhanettin Zengin	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Bakar	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Cahit Aydemir	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Engin Aslanargun	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Enver Bozdemir	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Arı	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Kağan Keskin	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil Unur	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Lütfi Atay	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin Uludağ	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Nurullah Kurutkan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Metin Kılıç	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Muammer Mesci	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Cahid Üngan	Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Murat Genç	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Taşdan	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Nanuli Katcharava	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Yanık	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Recai Özcan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Türkay	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Öznur Bozkurt	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Selami Özcan	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Göksoy	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre Taşgıt	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Akbaş	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhamit Eş	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alaettin İmamoğlu	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Akaytay	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arif Güngör	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Atıf Akgün	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Nuri Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cafer Erhan Bozdağ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel Iştar	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fahriye Hayırsever	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Aydın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özçelik	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Altın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Evran Acar	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Furat Akdemir	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Gökmen Kılıçoğlu	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil Coşkun Çelik	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun Çağlayan	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun Şahin	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Akkaş	Erzincan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sona	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İstemi Çömlekçi	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent Gelibolu	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aytekin	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Akın	Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Bayat	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Yüksel	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mümin Topçu	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Kara	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Balaban	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar Pınarcık	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Arslan	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Semra Aktaş Polat	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyda Faikoğlu	Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Ağraş	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Şahin	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şule Ay	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Öcel	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çetin Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek Herkmen	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Cankara	Bilecik Üniversitesi

BU SAYININ HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Ahmet OCAK
 Prof. Dr. Murat AĞARI
 Doç. Aynur MAKTAL
 Doç. Dr. Yunus Emre ŞENTÜRK
 Doç. Dr. Hakan Murat ARSLAN
 Dr. Öğr. Üyesi Günnur AYDOĞDU
 Dr. Öğr. Üyesi Niyazi GÜMÜŞ
 Dr. Öğr. Üyesi Emel İstar IŞIKLI
 Dr. Öğr. Üyesi Bahattin GENÇAL
 Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇAYLI
 Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hüsrev ÇELİK
 Dr. Öğr. Üyesi Zeynep DEMİRTAŞ
 Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZAK
 Dr. Öğr. Üyesi Emel FAİZ
 Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYAT
 Dr. Öğr. Üyesi Hakan BOZ
 Dr. Öğr. Üyesi Önder KETHÜDA
 Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖZER
 Dr. Öğr. Üyesi İstemi ÇÖMLEKÇİ
 Dr. Öğr. Üyesi Seyda FAİKOĞLU
 Dr. Öğr. Üyesi Hasan ŞAHİN
 Dr. Öğr. Üyesi Halim Emre ZEREN
 Dr. Öğr. Üyesi Hicran ÖZLEM ILGIN
 Dr. Öğr. Üyesi Kenan KARAGÖZ
 Dr. Öğr. Üyesi İBRAHİM HAKKI İNAL
 Dr. Öğr. Üyesi Dilek HERKMEN
 Dr. Öğr. Üyesi Sibel BAYRAM
 Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Nuri YILMAZ
 Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KILIÇOĞLU
 Dr. Öğr. Üyesi Faruk Kerem ŞENTÜRK

Yazışma Adresi

Düzce Üniversitesi
 Sosyal Bilimler Enstitüsü
 81620 Konuralp Yerleşkesi
 Düzce/TÜRKİYE
 Tel: (0380) 542 14 37
 Fax: (0380) 542 14 38

Corresponding Address

Duzce University
 Institute of Social Sciences
 81620 Konuralp Campus
 Duzce/TURKEY
 Phone: (0380) 542 14 37
 Fax: (0380) 542 14 38

Dergi yılda iki sayı olarak elektronik ortamda yayımlanır (Electronic journal published twice a year as a number) <http://dergipark.gov.tr/dusbed> adresinden dergiye ilişkin bilgilere ve makale özetlerine ulaşılabilir ("to Authors" and "Abstracts" can be found at this address). Yazarlar, basılı ya da elektronik formatta yer alan resimler, tablolar ya da diğer her türlü içerik dahil daha önce yayınlanmış içeriği kullanırken telif hakkı sahibinden izin almalıdırlar. Bu konudaki yasal, mali ve cezai sorumluluk yazarlara aittir. Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüşler ve fikirler Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bakış açılarını yansıtır. Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı bu gibi durumlar için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir. Yayımlanan içerik ile ilgili tüm sorumluluk yazarlara aittir.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri;

Dr. Öğr. Üyesi Naim KARAGÖZ, Yusuf Ziya KURTULUŞ, Öğr. Gör. Ebrar ILIMAN
Kamu Sağlık Kuruluşlarında Satın Alma Sisteminde Karşılaşılan Problemlere Yönelik Araştırma.....7-22

Meryem Büşra USTA, Dr. Öğr. Üyesi Emel FAİZ

Otomobil Markalarına Duyulan Aşk ile Marka Sadakati Arasındaki İlişkide Marka İmajının Aracılık Rolü23-36

Prof. Dr. Bayram TOPAL, Dr. Öğr. Üyesi Hasan ŞAHİN

Tüketicilerin Helal Gıda Ürünlerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Sakarya Örneği.....37-51

Doç. Dr. Cahit AYDEMİR, Dr. Öğr. Üyesi Emel İŞTAR İŞIKLI, Gamze ÖZMEN

Türkiye’de Mülteci Sorununun Yoksulluk ve Refah Seviyesine Etkisi.....52-63

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ

Kuzey Makedonya Müslümanlarının Günümüzde En Yaygın Sorunları ve Çözüm Önerileri.....64-84

Dr. Arş. Gör. Yasin AYDOĞDU

Yeni Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı İşlemleri85-92

Dr. Öğr. Üyesi Cavit POLAT

16. Yüzyıldan 18. Yüzyılın Ortalarına Kadar Maraş’ta El Sanatlarının Gelişmesine Etki Eden Faktörler93-101

Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL, Arş. Gör. Dr. Yunus ARİFOĞLU

Horasan Bölgesinde Uygulanan Vergi Sistemi ve Mâlî Kurumlar (8-10. Yüzyıllar).....102-115

Dr. Öğr. Üyesi Şule AY, Fatma Zehra ARSLAN, İbrahim ADIGÜZEL, Kübra ÇOBAN

Lise Öğrencilerinin Akademik Öz-Yeterlik Algısı ve Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki116-126

Diğer: Kitap Eleştirisi

Arş. Gör. Neslihan YÜCELŞEN

Kitap İnceleme: Akademik Yazma.....127-129

Makale Türü: Araştırma Makalesi

KAMU SAĞLIK KURULUŞLARINDA SATIN ALMA SİSTEMİNDE KARŞILAŞILAN PROBLEMLERE YÖNELİK ARAŞTIRMA¹

Naim KARAGÖZ², Yusuf Ziya KURTULUŞ³, Ebrar ILIMAN⁴

Öz

Sağlık sektörünün ilerleyen teknolojiden nasibini alması için, mali yönden güçlü olması, gelişmeye uyum noktasında yerinde ve zamanında müdahil olması oldukça önemlidir. Bu amaçla, Sağlık Bakanlığı için 663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında Bakanlıkça, satın alma giderlerinin azaltılması ve diğer yandan da özel sağlık sektöründe istenen özelliklerin kamu bünyesinde de olması için, çalışmalara başlanmıştır. Yapılan araştırmada yüz yüze anket yöntemi kullanılmış ve kurumların satın alma birimlerinde çalışan personellerin karşılaştıkları problemlerin neler olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Mali Mevzuat Eğitimi'ne katılan 180 satın alma sorumlusuna anket dağıtılmış; fakat 76 anket değerlendirmeye alınmıştır. SPSS ile yapılan analiz sonuçlarına göre; öne çıkan problemlerin başında personel eksikliği, mevzuattaki aksaklıklar ve kanunla uygulama arasında ki farklılıklar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlık Kuruluşları, Satın Alma

RESEARCH ON PUBLIC HEALTH INSURANCE PROBLEMS COMPARED TO PURCHASE SYSTEM

Abstract

It is very important for the health sector to have a strong share of the advancing technology, to be financially strong and to be involved in the adaptation to the development on time and on time. For this purpose, the Ministry of Health under the Decree Law no. 663 Health Transformation Program by the Ministry, to reduce the cost of purchasing and on the other hand, the private health sector in the public body of the desired features, studies have started. Face to face survey method was used in the research and it was tried to learn what the problems faced by the personnel working in the purchasing units of institutions were encountered. For this purpose, 180 questionnaires were distributed to the participants who participated in the Financial Regulations Training, but 76 questionnaires were taken into consideration. According to the results of SPSS analysis; the most important problems were the lack of personnel, the shortcomings in the legislation and the differences between law and practice.

Key Words: Health, Healthcare Organizations, Purchase

1. Giriş

İşletmenin satın alma fonksiyonu, üretim süreci için gerekli üretim faktörlerinin gerekli nitelik ve nicelikte, gerekli zamanda ve uygun fiyatla işletmede hazır bulundurulması ve bunların üretim/montaj hattına, depolara ve tüketiciye taşınmasına ilişkin tüm faaliyetleri içeren bir işletme fonksiyonudur (Müftüoğlu, 1994: 384-385). Kurumlar ileride sıkıntıya düşmemek için kullanım miktarlarına göre taleplerini oluşturarak satın alma işlemini gerçekleştirirler. Buradaki en büyük hedef giderleri düşürüp kaliteyi artırmak bunun da etkisiyle kara geçmektir.

¹ Bu çalışma 27.12.2017 tarihinde tez olarak sunulan Kamu Sağlık Kuruluşlarında Satın Alma Uygulamaları (4734 sayılı Kamu İhale Kanunu çerçevesinde) çalışmadan derlenmiş makaledir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Tıp Fakültesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, nkaragoz@cumhuriyet.edu.tr, 0000-0002-6456-1128

³ Öğrenci, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kurumları İşletmeciliği A.D. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, yusufziyakurtulus@hotmail.com, 0000-0002-1494-5967

⁴ Öğr. Gör. SHMYO, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ebrar@cumhuriyet.edu.tr, 0000-0002-5255-8482

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Karagöz, N. Kurtuluş, Y.Z., Ilıman, E. (2019), Kamu Sağlık Kuruluşlarında Satın Alma Sisteminde Karşılaşılan Problemlere Yönelik Araştırma, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 7-22.

Makale Geliş Tarihi: 15/10/2018

Makale Kabul Tarihi: 01/05/2019

Makale Yayın Tarihi: 30/07/2019

Günümüzde gelişen ve ilerleyen sektörlerden biriside sağlık sektörüdür. Kamu sağlık kuruluşlarının uzun yıllar süregelen liderliği son yıllarda özel sektörün sağlık hizmetlerine girmesiyle farklı bir hal almaya başlamıştır. Özel sağlık kuruluşlarından hizmet almaya başlayan insanlar gördüklerini kamu sağlık kuruluşlarında da aramaya başlamıştır. Bu ise kamu sağlık kuruluşlarında yenilikler mecburu kılmıştır; fakat gerek mevzuattan kaynaklı gerekse bilgi eksikliğinden dolayı satın alma sürecinde birçok sıkıntı yaşanmaktadır.

Satın alma sürecinde yaşanan sıkıntıların bir nedeni de kamu sağlık kuruluşlarının karışık yapısıdır. Kamu Kurumlarındaki bu karışıklık ülkemizin kısıtlı kaynaklarının heba olmasına neden olmaktadır. Sağlık harcamalarının artışında sağlık anlamında bilgi sahibi olunması, ortalama yaşam süresinin artması ve sağlık hizmetinin ulaşılabilir seviyeye gelmesi ile birlikte kimi insanların bunları kötü niyetle kullanması sağlık giderlerini artırmıştır.

Sağlık giderlerinin azaltılmasının en büyük etkisi sağlık hizmetlerinin devamlılığını sağlamasıdır. Kamu sağlık kuruluşlarında ki giderlerin azaltılması yönünde çalışma yapılması için öncelikle ihtiyaç tespitinin doğru yapılması ve bununda etkisiyle alınan ürünlerin ihtiyacı karşılamasıdır.

2. Literatür İncelemesi

Satın alma faaliyeti bir süreçtir. Bu süreç ihtiyacın ortaya çıkması ile başlamakta, ihtiyaçların tedarik edileceği kişi ve kurumların tespit edilmesi ve ürünün alınması ile son bulmaktadır. Kamu sağlık kurumlarında satın alma sorumluları bu süreci takip eden kişilerdir. Öncelikle ihtiyaçlar yazılı olarak, satın alma sorumlusuna iletilmekte, bu talep satın alma sorumlusu ve kurum yöneticileri tarafından değerlendirilmektedir. Buna göre alınacak malzemenin özellikleri tespit edilmekte ve hangi tür satın alma yöntemi kullanılacaksa ona göre süreç planlanmaktadır. Satın alma süreciyle ilgili her türlü işlemi satın alma sorumlusu takip etmektedir. Hangi kuruluş bünyesinde olursa olsun satın alma sorumlusu için önemli konulardan birisi işletmesinin lojistik gerekliliklerinin sözleşme şartları içine doğru bir şekilde ifade edilerek girmesini, tedarik etmeyi amaçladığı malzemenin eksiksiz ve istenilen niteliklere haiz olarak sözleşmede yerini almasını daha da önemlisi tedarik edilmesini sağlamaktır. Bu nedenledir ki sözleşme yapmak ve yönetmek, sözleşmelerde risk analizi yapmak satın alma ve lojistik sürecin vazgeçilmez aşamalarından biridir. Sağlık kuruluşlarında ise satın alma sorumlusunun yapacağı tüm işlemlerin çok önemli düzeyde insani boyutu olması zaman zaman maliyetlerin göz ardı edilmesi sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla bu durum alımı yapılacak olan cihaz ve malzemelerin ömür devri maliyetlerinin göz ardı edilmesi sonucunu da ortaya çıkartabilmektedir. Oysa malzemenin ömür devrini dikkate almadan sadece satın alma maliyetlerine dayalı klasik satın alma yaklaşımları sağlık kuruluşlarını zaman içerisinde ciddi maliyet baskısı içine sokmakta, bu durumda maliyetlerin sağlık hizmeti almak isteyen büyük kitlelere yansıtılması ise kaçınılmaz hale gelmektedir (Acar ve Yurdakul, 2013:1).

Sağlık kuruluşları satın alımlarını “4734 sayılı Kamu İhale Kanunu” ’nda yer alan hükümlere göre yapmaktadırlar. Satın alma uygulamalarını kamu sağlık kurum ve kuruluşları Kamu İhale Kurumu ve Sağlık Bakanlığınca oluşturulan komisyon tarafından çıkarılan çeşitli kanun, genelge ve yönetmeliklerce uygulanmaktadır. Fakat sağlıkta dönüşüm programı çerçevesinde düzenlenen 663 sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşların Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile oluşturulan Mali Hizmetler Daire Başkanlıkları tarafından ihtiyaçların zamanında planlanmaması, uygun teknik şartnamelerin oluşturulamaması ve ihalelere zamanında çıkılamaması gibi gerekçelerle sağlık hizmeti sunmakta olan hastanelerde büyük sıkıntılar doğmasına neden olmuştur (Özcan, 2013). Bunun üzerine Sağlık Bakanlığı 2012-2017 yılları arasında teşkilatında köklü bir yapılanmaya gitmiştir. Sağlık Müdürlükleri yapısında bulunan birinci, ikinci ve üçüncü basamak hizmetleri değiştirilerek kısımlara ayrılmıştır. İl Sağlık Müdürlüklerine sağlık evleri ve ocakları, nüfusu 10.000’den aşağı olan ilçe hastaneleri ve acil

sağlık hizmet istasyonları gibi birinci basamak sağlık hizmeti veren yerler sağlık müdürlüğüne, eğitim araştırma ve devlet hastaneleri gibi ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmeti veren yerler ise Türkiye Kamu Hastaneler Kurumuna bağlı il kamu hastaneleri birliği genel sekreterliğine bağlanmıştır. 2012 yılında gerçekleştirilen değişikliklerle Sağlık Bakanlığına bağlı kamu kuruluşlarında merkezi satın alma yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Sağlık ve Halk Sağlığı Müdürlüklerince ilde kuracakları satın alma birimiyle kendi birimlerinin taleplerini gerçekleştirecektir. Kurumlar kendilerine has özellikteki taleplerini kendi bünyesinde halledecektir. Kamu Hastaneler Birliği Sekreterliğinde hizmet veren kuruluşlar taleplerini buraya gönderecek, sekreterlikte alımı ya kendisi ya da sınıflandırma yaparak içlerinden birine satın alımın yapılması için gönderecektir.

En son 2017 yılı Ağustos ayı içerisinde Resmi Gazetede yayımlanan 694 sayılı KHK ile Sağlık Bakanlığı yeni bir oluşuma gitmiştir. Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü'ne, Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu ise Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür.

Taşra teşkilatında ise bakanlık; ihtiyaca göre halk sağlığı, kamu hastaneleri, ilaç ve tıbbi cihaz, sağlık ve acil sağlık hizmetleri ile personel ve destek hizmetlerini yürütmek üzere başkanlıklar kurulmasını sağlayacaktır. Bu kararnamede sağlıkta bürokrasiyi azaltmak, etkin, ulaşılabilir bir sağlık hizmeti oluşturmak istenmektedir.

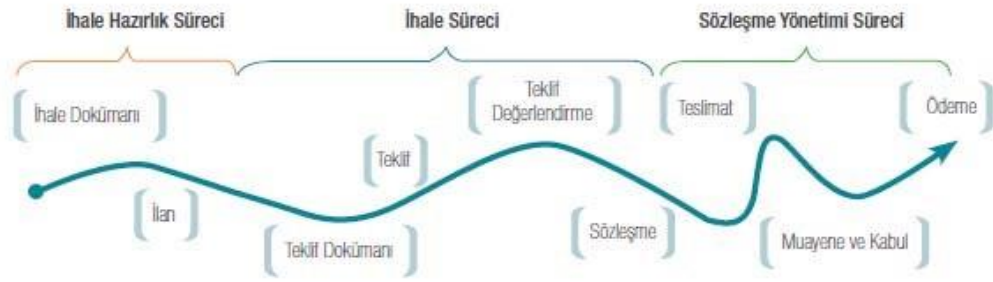
Ülkemizde artan kamu harcamalarını kısıtlamak için 2003 yılında yürürlüğe giren Kamu İhale Kanunu hazırlanmıştır. Bu kanun Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum sürecine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu doğrultuda, Kamu İhale Kanunu düzenlenirken Avrupa Birliği ülkelerinin kullandıkları yöntemler incelenmiş olup pazarlık usulü, belli istekliler arasında ihale usulü ve açık ihale usulü olmak üzere üç usul ihale yöntemi olarak seçilmiştir. Açık ihale usulü esas alım yöntemi olarak benimsenmiştir. "İhalelerde rekabetin sağlanabilmesi amacıyla isteklilere; ihale dokümanlarını inceleyip gerçekçi tekliflerini hazırlayabilecekleri, dokümanlardaki ya da ilanlardaki hataları idareye bildirerek düzeltilmesini sağlayabilecekleri süreler tanınmıştır (Turşucu, 2011). Bu satın alma sisteminde; rekabet, güvenilirlik, saydamlık, etkinlik, en uygun fiyat, tüketici memnuniyeti ve istikrar temel ilkeler olarak belirlenmiştir (Uz, 2005). Bu ihale usulleri Şekil 1 de gösterilmiştir.

Açık ihale usulü	Belli istekliler arasında ihale usulü	Pazarlık usulü	Doğrudan temin usulü
<ul style="list-style-type: none"> Daha önce ilan edilen tarih ve saatte yapılması planlanan ihaleye istekli firmaların hepsi teklif verebilmektedir. 	<ul style="list-style-type: none"> İhaleyi gerçekleştirecek kamu kurum ve kuruluşları istekliler arasından yeterli kriterlerini sağladığını tespit eden firmaları yasal mevzuat çerçevesinde belirler ve ihaleye davet eder. 	<ul style="list-style-type: none"> Diğer ihale usullerinde asgari şartların sağlanmadığı durumlarda yapılmaktadır. 	<ul style="list-style-type: none"> ihale yetkilisince görevlendirilen kişi veya kişilerce piyasa fiyat araştırılması ile kurumların ihtiyaçlarını daha hızlı bir şekilde temin edebilmesi yöntemidir. Doğrudan temin bir ihale usulü değildir.

Şekil 1: Kamu İhale Kanunda Yer Alan İhale Usulleri

Kaynak: (<http://www.ihale.gov.tr/mevzuat/>). (25.04.2011))

Kamu Kurumlarında satın alma işlemi yapılırken aşağıdaki süreç takip edilmektedir.

Şekil 2. Satın Alma ve Sözleşme Süreci

Kaynak: Türkiye Kamu Hastaneler Kurumu Sağlıkta Verimlilik Sempozyumu, Kamu Hastaneleri Birliklerinde Satın Alma Süreçleri 2014/2

Bu çalışmada ise İl Sağlık Müdürlüğü, Halk Sağlığı Müdürlüğü ve Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliğinde çalışan satın alma personellerinin karşılaştıkları problemlerin neler olduğu bunların çözümüne yönelik yapılabilecekler üzerine çalışanlardan bilgi almak için anket tekniği uygulanmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacı: Araştırmanın temel amacı, Kamu Sağlık Kuruluşlarında satın alma sisteminde karşılaşılan problemlerin neler olduğunu tespit etmektir. Bununla beraber, Sağlık Bakanlığı bünyesinde bulunan birinci ve ikinci basamak sağlık hizmeti sunan, Sağlıkta Dönüşüm Programları ile yeniden düzenlenen İl Sağlık Müdürlüğü, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu ve Türkiye Kamu Hastaneler Birliği Kurumlarının sağlık hizmet giderlerini aşağı çekmesi, kamu kıt kaynaklarını etkin ve faydalı olarak harcaması, personelin mevzuat hakkında bilgi sahibi olması, kurum taleplerinin gerçekçi koşullarda ve sürede sağlanması için satın alma uygulamalarının sonuçlandırılması sürecinde beklenen etkinliğe ulaşip ulaşmadığını araştırmak, problemler ve çözüm önerilerini kamu sağlık kuruluşlarındaki satın alma personelinin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkarmaktır.

Araştırmanın önemi: Son zamanlarda gelişen teknoloji ile sağlıkta birçok yenilik yayılmaya başlamış olup insanları daha iyiye ve son uygulamaları aramaya, talep etmeye yönlendirmiştir. Özel sağlığın kendi içinde yaşadığı rekabet ile ortaya çıkan hastane otelciliği sağlık hizmeti alan kişilerde kaliteyi, teknolojiyi ve gelişmiş olanı bulma arzusuyla farklı bir anlayışa geçmiştir. Bu durumla birlikte insanlar aynı arayış ve beklentiyi kamu sağlık kuruluşlarında da bulma arzusuna girmiş ve bu da verilen hizmetlerin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu sebepten ötürü kamu sağlık kuruluşları da değişim sürecine hızlı bir şekilde girmek zorunda kalmıştır.

Kamu sağlık kurumları ile özel sağlık kurumlarının yaşadığı rekabet neticesinde kamuda giderler oldukça artmıştır. Kamudaki bu gider artışının bütçe için sıkıntı oluşturacağı düşünüldükçe farklı yol ve çözümler aranmaya başlanmıştır. Bu düşünceyle Sağlık Bakanlığı ile Kamu İhale Kurumu ortak bir çalışma yapmış ve il genelinde merkezi alım yapılarak sağlık giderlerinin düşürülmesi amaçlanmıştır. Özel sağlık kurumları ile rekabet içine girecek olan kamu sağlık kurumlarının giderlerini düşürmesi oldukça önemlidir. Buna karşın literatürde kamu sağlık kurumlarında satın alma ile ilgili çalışmaya rastlanmamıştır. Tüm bu nedenler ışığında kamu sağlık kuruluşlarının satın alma uygulamalarını başarılı uygulayıp uygulamadığı, mevzuat kaynaklı eksiklikler ve giderlerin düşürülüp düşürülmediği yönünde çalışılmıştır.

Araştırmanın varsayımları: Çalışmada temel olarak mevzuat aksaklıkları konusunda katılımcıların algıları araştırılmıştır. Bu kapsamda ankette yer alan demografik verilere göre satın alma aksaklıkları arasında farklılık olup olmadığı incelenmek istenmiştir. Böylelikle şu hipotezler oluşturulmuştur:

H1: Satın alma görevlilerinin sosyo-demografik özelliklerine göre satın alma süreçlerine bakış açılarında farklılık vardır.

H2: Satın alma görevlilerinin sosyo-demografik özelliklerine göre personel eksikliğine bakış açılarında farklılık vardır.

H3: Mevzuattan kaynaklı problemlerin satın alma süreçlerine etkisi vardır (Süreçte farklılık meydana getirmiştir).

Araştırmanın sınırlılıkları: Sağlık Bakanlığı tarafından 2016 yılında Antalya ilinde düzenlenen ‘Mali Mevzuat Eğitimi’ne katılan Türkiye’deki tüm İl Sağlık Müdürlüğü, Halk Sağlığı Müdürlüğü ve Kamu Hastaneleri Birliği Genel Sekreterliği satın alma biriminde çalışan kişilerle sınırlandırılmıştır. Eğitime katılan 180 satın alma sorumlusunun tamamına anket formu dağıtılması ve bu açıdan tüm Türkiye’de belirtilen kurumlardaki satın alma işini yapan personelin kapsanması sebebiyle tam sayıya uygun bir çalışma olması planlanmıştır; ancak 76 kişi araştırmaya katılmayı kabul etmiştir, dolayısıyla örneklem 76 olarak belirlenmiştir.

Veri toplama aracı: Anket tekniği ile araştırmada veri toplanmıştır. Araştırma konusu olan Kamu sağlık kuruluşlarında satın alma uygulamaları, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri ile ilgili yapılan literatür taramasında daha önce kullanılan bir anket bulunmamıştır. Anket bu araştırma için ilk kez hazırlanmış ve hazırlanırken 3 farklı uzman görüşünden yararlanılmıştır.

Anket çalışması başlıca iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik ve mesleki faaliyet sürelerini belirlemeye yönelik 8 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise Merkezi Satın Alma Sisteminin etkinliğini belirlemeye yönelik 17 soru yer almaktadır. Anket toplam 25 sorudan oluşmaktadır. Anket formunun ikinci kısımda bulunan sorular 5’li Likert şeklinde hazırlanmış olup, Hiç Katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Kararsızım (3), Katılıyorum (4), Tamamen Katılıyorum (5) olarak kodlanmış ve puanlanmıştır.

Araştırma verileri SPSS programı ile analiz edilmiştir. Verilerin güvenilirliğini belirleyebilmek için Cronbach’s Alpha testi ile anket güvenilirlik katsayısı hesaplanarak güvenilirliği düşüren sorular çalışmadan çıkartılmıştır. Anket güvenilirliği 0,74 olarak saptanmıştır. Güvenilirlik analizi akabinde verilerin, dağılımlarının normalliği Kolmogorov-Smirnov Z testi ile sınıanmıştır. Test sonucunda ölçek dağılımının normal dağılıma uygun olduğu anlaşılmıştır ($p>0,05$). Buna göre katılımcıların satın alma uygulamalarının etkinliğini değerlendirmede demografik verilere göre farklı olup olmadığını belirlemede; ikili kategorili karşılaştırmalar için Bağımsız Örneklem t Testi, ikiden fazla kategorili karşılaştırmalarda ise F Testi uygulanmıştır. F testi sonucunda farklılık bulunması halinde Tukey Testi ile hangi gruplar arasında fark olduğu ispat edilmiştir. Sonuçların değerlendirilmesi %95 güven seviyesinde hazırlanmıştır.

4. Bulgular

Bu bölümde anket ile elde edilen veriler analiz edilerek elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntemler istatistiksel varsayımlara göre belirlenmiştir. Tablo 1’de demografik veriler yer almaktadır. Cinsiyet kategorilerinde katılımcıların 60 kişi ile %78,9’luk bir bölümü erkeklerden oluşmaktadır. Yaş kategorilerinde ise katılımcıların yarısına yakını %46, 1’lik bir yüzde ile 31-40 yaş arası oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde ise yarıdan fazlasını %60,5’lik bir yüzdeyle lisans mezunları oluşturmaktadır. Katılımcıların çalıştıkları kurumlar incelendiğinde ise Halk Sağlığı müdürlüğünde çalışanların oranı %60,6’lık bir yüzdeye sahiptir. Katılımcıların çalışma yılları dikkate alındığında ise 1-5 yıl arası çalışanların toplam çalışan katılımcıların yarısını yani %50,7’lik bir yüzdeyi oluşturmaktadır. Kurumda çalışma yılı dikkate alındığında ise 1-5 yıl ve üzeri çalışanların oranı toplamda %93,4’lük gibi büyük bir yüzdeyi oluşturmaktadır. Katılımcıların personel eksikliğine evet diyenler 70 kişi ile %92,1’lik bir yüzdeyi oluşturmaktadır. Katılımcıların 48 kişi ile %71,62’lik bir yüzdesi mevzuatta bir aksaklık

olduğunu düşünmektedirler. Aksaklığın sebebi sorulduğunda ise 14 kişi ile %46,7'lik bir yüzde uygulama kanun farklılığından kaynaklandığını düşünmektedirler.

Tablo 1. Demografik Verilerin Frekans Tablosu

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	60	78,9
	Kadın	16	21,1
Yaş	21-30	17	22,4
	31-40	35	46,1
	41 ve üzeri	24	31,6
Eğitim Durumu	Lise ve Önlisans	14	18,4
	Lisans	46	60,5
	Yüksek lisans ve Doktora	16	21,1
	Halk Sağlığı Müdürlüğü (HSM)	43	60,6
	Kamu Hastaneler Birliği Genel Sekreterliği (KHBGS) ve İl Sağlık Müdürlüğü	28	39,4
Satın Alma Biriminde Çalışma Yılı	1 Yıldan Az	18	24,0
	1-5 Yıl	38	50,7
	6-10 Yıl	19	25,3
Kurumda Çalışma Yılı	1 Yıldan Az	5	6,6
	1-5 Yıl	38	50,7
	6-10 Yıl	10	13,2
	10 Yıldan Fazla	27	35,5
Uzmanlaşmış Personel Eksikliği	Evet	70	92,1
	Hayır	6	7,9
Satın Almada Mevzuat Kaynaklı Aksaklık	Evet	48	71,6
	Hayır	19	28,4
	Total	76	100,0
Açıklamalı soruya en çok verilen cevaplar	Fazla Değişiklik	5	16,7
	Prosedür Fazlalığı	4	13,3
	Muğlak İfadeler	7	23,3
	Uygulama Kanun Farklılığı	14	46,7

Sorulara verilen cevapların ortalama değerleri Tablo 2'de yer almaktadır. Yapılan hesaplamalara göre sorulara cevap verme yüzdesi %97,14 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bilgi kaybından söz edilmemektedir. Analize, soruların mevcut haliyle (5'li likert) devam edilmesi, gerek bilgi kaybının az olması gerekse uygulanacak tekniklerin yetersizleşmemesi sebebiyle uygun görülmüştür.

Katılımcıların anket sorularına verdikleri cevapların ortalamalarına bakıldığında soru 12 (Kurumumuzda teknik şartname hazırlayacak ve ihale komisyonunda görevlendirilecek teknik personel sayısı yeterli düzeydedir)'nin en düşük ortalamaya (2,12) sahip olduğu görülmektedir. Aksi şekilde soru 14 (Satın Alma yöntemleri kurumumuzda mevzuata uygun bir şekilde yapılmaktadır)'e ise katılımcıların oldukça yüksek seviyede onayı (4,04) söz konusudur. Sorulara verilen cevapların standart sapma değerleri ile ilgili sorudaki tutarlılık hesaplanabilmektedir. Bu açıdan sorular incelendiğinde soru 2 (Satın Alma uygulamaları sağlık sisteminin dinamizmine uygundur)'ye verilen cevaplarda katılımcıların daha tutarlılığı olduğu; soru 8 (Kurumumuzdaki Satın Alma Biriminin personel sayısı yeterlidir)'e verilen cevaplarda ise daha tutarsız olduğu anlaşılmaktadır. Bu yorumu ifadelere verilen cevaplardaki yüzdelik oranların belirli ifadelerde toplanması ya da tüm ifadelere hemen hemen eşit şekilde yayılması şeklinde bakmak mümkündür.

Tablo 2. Sorulara Verilen Cevapların Ortalama Değerleri

No	Yargı İfadesi	Ortalama	SS
1	Satın Alma ile ilgili yasal düzenlemeler kurumların ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenmiştir	3,43	0,91
2	Satın Alma uygulamaları sağlık sisteminin dinamizmine uygundur	3,12	0,86
3	Satın Alma yöntemleri ile istenilen kalitedeki ürünler satın alınabilmektedir	2,80	0,95
4	Kamu İhale Kanunu acil durumlarda ihtiyaç duyulan malzemelerin zamanında teminine uygundur	2,96	1,16
5	Kurumların ihtiyaçlarının merkezi alımlarla karşılanması maliyet ve işgücü verimliliğini arttırmaktadır	3,71	1,20
6	Kamu İhale mevzuatındaki ilan süreleri sağlık sektörü için uygundur.	3,04	1,04
7	Satın alma mevzuatından kaynaklanan bürokrasi satın alma sürecini uzatmaktadır.	3,79	1,00
8	Kurumumuzdaki Satın Alma Biriminin personel sayısı yeterlidir.	2,49	1,33
9	Kurumumuzda Satın Alma birimine verilen eğitimler yeterlidir.	2,41	1,16
10	Satın Alma biriminde çalışan personelin bilgi düzeyi yeterlidir.	2,78	1,09
11	İhtiyaç tespit komisyonu çalışmaları daha sağlıklı bir ihtiyaç tespiti yapılmasını sağlamaktadır.	3,43	1,15
12	Kurumumuzda teknik şartname hazırlayacak ve ihale komisyonunda görevlendirilecek teknik personel sayısı yeterli düzeydedir.	2,12	1,10
13	Kurumumuzda teknik şartnameler düzgün hazırlanmakta ve ihale sonucunda istenen malzemeler alınmaktadır.	2,76	1,12
14	Satın Alma yöntemleri kurumumuzda mevzuata uygun bir şekilde yapılmaktadır.	4,04	0,95
15	Doğrudan temin alım yöntemi daha uygun maliyetle mal ve hizmet alımı sağlamaktadır.	3,32	1,05
16	Açık ihale alım yöntemi daha uygun maliyetle mal ve hizmet alımı sağlamaktadır.	3,78	0,88
17	Pazarlık usulü daha etkin bir rekabet ortamı oluşturarak fiyat avantajı sağlamaktadır.	3,00	1,15

Bağımsız Örneklem t Testi sonuçlarındaki anlamlılık değerlerinden iki farklı adet olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, ortalama farklılığını ölçmek için değişkenlere test yapıldığında olası bir farklılığın sadece ortalama farklılığından ya da kategorilerdeki varyansın çok yüksek olmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığını ortaya koymaktadır. Bu sebeple Tablo 4'deki sonuçlarda öncelikle Levene Varyans Eşitliği Testindeki anlamlılık değerini yorumlamak gerekmektedir. Eğer anlamlılık değeri 0,05 değerinden büyük ise kategoriler arasında eşit varyans vardır ve t testi sonucundaki ilk anlamlılık değerine bakılması gerekmektedir. Ancak Levene varyans eşitliği testindeki anlamlılık değeri 0,05 değerinden küçük ise kategoriler arasında varyans farklılığı vardır ve t testi sonucundaki ikinci anlamlılık değerine bakılması gerekmektedir (İslamoğlu ve Alınacak, 2016: 311-312).

Tablo 3 incelendiğinde bağımsız örneklem t testi sonucu yer almaktadır. Significance (sig.) değeri 0,05'ten küçük olduğundan (sig=0,023<0,05) cinsiyete göre gruplar arasında anlamlı fark vardır. Ortalamalara bakıldığında analiz sonucunun desteklediği görülmektedir. Erkekler=3 "kararsızım" derken, Kadınlar=2 "katılmıyorum" ifadesini kullanmışlardır.

Significance (sig.) değeri 0,05'ten küçük olduğundan (sig=0,001<0,05) personel eksikliğine göre gruplar arasında anlamlı fark vardır. Ortalamalara bakıldığında analiz sonucunun

desteklendiği görülmektedir. Satın Alma Uygulamaları konusunda uzmanlaşmış personel eksikliği söz konusu mudur? Sorusunda evet=3 diyenler kararsız kalırken, hayır=4 diyenler katılıyorum şeklinde cevap vermişlerdir.

Significance (sig.) değeri 0,05'ten küçük olduğundan (sig=0,001<0,05) mevzuat aksaklığına göre gruplar arasında anlamlı fark vardır. Ortalamalara bakıldığında evet=3 diyenler kararsızım derken, hayır=4 diyenler katılıyorum şeklinde cevap verdikleri görülmekte dolayısıyla analizler de sonucu desteklemektedir.

Bu sonuçlar ışığında "H1: Satın alma görevlilerinin sosyo-demografik özelliklerine göre satın alma süreçlerine bakış açılarında farklılık vardır." Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyet, Personel Eksikliği, Mevzuat Aksaklığı Değişkenlerine Göre t Testi Sonuçları

		Levene Varyans Eşitliği Testi		t-test for Equality of Means						
		F	Anlamlılık	t	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık	Ortalama Farkı	Standart Hata Farkı	95% Güven Aralığı Farkı	
									En Düşük	En Yüksek
Cinsiyet	Eşit Varyans Varsayımı	,044	,835	2,331	72	,023	,452	,194	,065	,839
	Eşit Olmayan Varyans Varsayımı			2,144	21,588	,044	,452	,211	,0144	,890
Personel Eksikliği	Eşit Varyans Varsayımı	,180	,673	-3,486	72	,001	-,979	,280	-1,539	-,419
	Eşit Olmayan Varyans Varsayımı			-2,925	5,599	,029	-,979	,334	-1,812	-,145
Mevzuat Aksaklığı	Eşit Varyans Varsayımı	,066	,797	-3,540	64	,001	-,637	,180	-,997	-,277
	Eşit Olmayan Varyans Varsayımı			-3,601	34,607	,001	-,637	,177	-,996	-,277

Tablo 4 incelendiğinde Significance (sig.) değeri 0,05'ten büyük olduğundan (sig=0,460>0,05) yaşa göre gruplar arasında anlamlı fark yoktur. Tüm gruplar 3=kararsızım şeklinde cevap vermişlerdir.

Eğitim durumuna göre de Significance (sig.) değeri 0,05'ten büyük olduğundan (sig=0,126>0,05) gruplar arasında anlamlı fark bulunamamıştır. Tüm gruplar 3=kararsızım şeklinde cevap vermişlerdir.

Katılımcılar çalıştığı kuruma göre analiz edildiğinde Significance (sig.) değeri 0,05'ten büyük olduğundan (sig=0,184>0,05) gruplar arasında anlamlı fark görülmemiştir ve tüm gruplar 3=kararsızım demmiştir.

Çalışma yılına göre de Significance (sig.) değeri 0,05'ten büyük olduğundan (sig=0,169>0,05) gruplar arasında anlamlı fark bulunamamıştır. Tüm gruplar 3=kararsızım şeklinde cevap vermişlerdir. Tablo 4'e göre yalnızca Kurum Çalışma Yılına göre gruplar arasında anlamlı fark bulunmuştur. Significance (sig.) değeri 0,05'ten küçük (sig=0,031<0,05) olarak saptanmıştır.

Tablo 4. Demografik Değişkenlere ve İş Değişkenlerine Göre F Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık
Yaş	Grup İçi	,335	2	,168	0,784	,460
	Gruplar Arası	15,183	71	,214		
	Toplam	15,519	73			
Eğitim	Grup İçi	,880	2	,440	2,135	,126
	Gruplar Arası	14,638	71	,206		
	Toplam	15,519	73			
Kurum	Grup İçi	,381	1	,381	1,804	,184
	Gruplar Arası	14,383	68	,212		
	Toplam	14,764	69			
Çalışma Yılı	Grup İçi	,758	2	,379	1,822	,169
	Gruplar Arası	14,761	71	,208		
	Toplam	15,519	73			
Kurum Çalışma Yılı	Grup İçi	4,347	3	1,449	3,143	,031
	Gruplar Arası	32,273	70	,461		
	Toplam	36,619	73			
Aksaklık Sebebi	Grup İçi	,249	3	,083	,133	,940
	Gruplar Arası	16,277	26	,626		
	Toplam	16,527	29			

Tablo 5 incelendiğinde kurum çalışma yılı değişkeni ortalama farklarının kategoriler arası incelenmesi sonucunda 1-5 yıl çalışan grup ile 6-10 yıl çalışan grup arasında anlamlı bir farklılık hesaplanmıştır (p<0,05), 1-5 yıl çalışan grup 6-10 yıl arası çalışan gruptan yaklaşık 0,5 puan daha büyüktür. Ayrıca 6-10 yıl arası çalışan grup ile 10 yıldan fazla çalışan grup arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir (p<0,05), 10 yıldan fazla çalışan grup 6-10 yıl arası çalışan gruptan yaklaşık 0,7 puan daha büyüktür.

6-10 yıl ile 1-5 yıl arasında fark vardır. 6-10 yıl arası çalışanlar 2=Katılmıyorum demiş, 1-5 yıl arası çalışanlar 3=Kararsızım demişlerdir. Bu sonuç ise kişilerin çalışma yılı arttıkça satın alma uygulamaları ile ilgili bilgi ve gözlemlerinin artması bu neticeye göre cevap vermiş olmalarından kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

6-10 yıl ile 10 yıldan fazla çalışanlar arasında da anlamlı fark olduğu görülmüştür. 6-10 yıl aralığında çalışanlar 2=Katılmıyorum derken, 10 yıldan fazla çalışanlar 3=Kararsızım demiştir. 1 yıldan az çalışanlar arasında ise fark çıkmamıştır.

Katılımcıların sorulara genel olarak kararsızım cevabı vermeleri, satın alma uygulamaları ile ilgili bilgi eksikliğinden de kaynaklanabileceğini düşündürmektedir.

Tablo 5. Kurum Çalışma Yılına Göre Tukey Testi Sonuçları

(I) Kurum çalışma yılı	(J) Kurum çalışma yılı	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
1 yıldan az	1-5 yıl	-,022	0,327	,948	-,672	,629
	6-10 yıl	,544	0,372	,148	-,197	1,286
	10 yıldan fazla	-,227	0,331	,494	-,886	,432
1-5 yıl	1 yıldan az	,022	0,327	,948	-,629	,672
	6-10 yıl	,566	0,246	,024*	,075	1,056
	10 yıldan fazla	-,206	0,177	,250	-,559	,148
6-10 yıl	1 yıldan az	-,544	0,372	,148	-1,286	,197
	1-5 yıl	-,566	0,246	,024*	-1,056	-,075
	10 yıldan fazla	-,772	0,251	,003*	-1,272	-,270
10 yıldan fazla	1 yıldan az	,227	0,331	,494	-,432	,886
	1-5 yıl	,206	0,177	,250	-,148	,559
	6-10 yıl	,772	0,251	,003*	,270	1,272

Tablo 6. Cinsiyet, Yaş, Eğitim, Çalışma Yılı, Kurum Çalışma Yılı-Personel Eksikliği Değişkenleri Çapraz Tablosu ve Ki-Kare Analizi Sonuçları

Değişken	Kategori	İstatistik	Personel Eksikliği		P
			Evet	Hayır	
Cinsiyet	Erkek	n	56	4	0,442
		%	93	7	
	Kadın	n	14	2	
		%	88	13	
Yaş	21-30	n	16	1	0,867
		%	94	6	
	31-40	n	32	3	
		%	91	9	
	41 ve Üstü	n	22	2	
		%	92	8	
Eğitim	Lise ve Ön Lisans	n	13	1	0,804
		%	93	7	
	Lisans	n	43	3	
		%	93	7	
	Yüksek Lisans ve Doktora	n	14	2	
		%	88	13	
	HSM	n	41	2	
		%	95	5	
	KHBGS ve İl Sağlık Müdürlüğü	n	25	3	
		%	89	11	
Çalışma Yılı	1 Yıldan Az	n	17	1	0,366
		%	94	6	
	1-5 Yıl	n	33	5	
		%	87	13	
	6-10 Yıl	n	12	0	
		%	100	0	
	10 Yıldan Fazla	n	7	0	
		%	100	0	
Kurum Çalışma Yılı	1 Yıldan Az	n	4	1	0,59
		%	80	20	
	1-5 Yıl	n	31	3	
		%	91	9	
	6-10 Yıl	n	10	0	
		%	100	0	
	10 Yıldan Fazla	n	25	2	
		%	93	7	

Cinsiyet, yaş, eğitim, çalışma yılı, kurumda çalışma yılı değişkenlerine göre personel eksikliğinde farklılık olup olmadığı ki-kare analiziyle incelenmiştir. Buna göre değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Tablo 6 incelendiğinde personel eksikliğine evet işaretleyen grup oransal olarak hayır işaretleyen gruba oranla daha kalabalıktır ancak herhangi bir farklılık hesaplanmamıştır. Bu sonuçlara göre katılımcılar, genel olarak satın alma ile ilgili sorunların personel eksikliğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Bu sonuçlar ışığında “H2: Satın alma görevlilerinin sosyo-demografik özelliklerine göre personel eksikliğine bakış açılarında farklılık vardır.” Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 7. Cinsiyet, Yaş, Eğitim, Çalışma Yılı, Kurum Çalışma Yılı-Personel Eksikliği- Mevzuat Aksaklığı Değişkenleri Çapraz Tablosu ve Ki-Kare Analizi Sonuçları

Değişken	Kategori	İstatistik	Mevzuat Aksaklığı		p
			Evet	Hayır	
Cinsiyet	Erkek	n	38	19	0,031
		%	67	33	
	Kadın	n	10	0	
		%	100	0	
Yaş	21-30	n	12	5	0,057
		%	71	29	
	31-40	n	22	10	
		%	69	31	
	41 ve Üstü	n	14	4	
		%	78	22	
Eğitim	Lise ve Ön Lisans	n	7	5	0,684
		%	58	42	
	Lisans	n	30	10	
		%	75	25	
	Yüksek Lisans ve Doktora	n	11	4	
		%	73	27	
	Halk Sağlığı Müdürlüğü	n	30	9	
		%	77	23	
	KHBGS ve İl Sağlık Müdürlüğü	n	16	9	
		%	64	36	
Çalışma Yılı	1 Yılden Az	n	10	3	0,955
		%	77	23	
	1-5 Yıl	n	25	10	
		%	71	29	
	6-10 Yıl	n	8	4	
		%	67	33	
	10 Yılden Fazla	n	5	2	
		%	71	29	
Kurum Çalışma Yılı	1 Yılden Az	n	3	1	0,477
		%	75	25	
	1-5 Yıl	n	19	11	
		%	63	37	
	6-10 Yıl	n	8	1	
		%	89	11	
	10 Yılden Fazla	n	18	6	
		%	75	25	
Personel Eksikliği	Evet	n	45	17	0,548
		%	73	27	
	Hayır	n	3	2	
		%	60	40	

Cinsiyete göre mevzuat aksaklığında farklılık olup olmadığı ki-kare analiziyle incelenmiştir. Buna göre değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Tablo 7 incelendiğinde mevzuat aksaklığına evet şikkını işaretleyen hem erkek hem de kadın gruplar anlamlı bir farklılık görülmektedir. Mevzuat eksikliğine sadece erkek grupların hayır şikkını işaretlemesine rağmen kadın grubunda hayır şikkını işaretlenmemesi bir farklılık olarak

hesaplanmıştır. Yaşa göre değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Tablo 7 incelendiğinde mevzuat aksaklığına evet şikkını işaretleyen grubun oransal olarak hayır şikkını işaretleyen gruptan daha kalabalıktır. Eğitim, çalışma yılı ve kurum çalışma yılı değişkenlerine göre mevzuat aksaklığında farklılık olup olmadığı ki-kare analiziyle incelenmiştir. Buna göre değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$). Tablo 7 incelendiğinde mevzuat eksikliği var şikkını işaretleyen kategoriler oransal olarak hayır şikkını işaretleyen kategorilerden daha kalabalıktır ancak iki grup arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 8. Cinsiyet, Yaş, Eğitim, Kurum, Çalışma Yılı, Kurum Çalışma Yılı, Personel Eksikliği, Mevzuat Aksaklığı- Mevzuat Aksaklığı Sebebi Değişkenleri Çapraz Tablosu ve Ki-Kare Analizi Sonuçları

Değişken	Kategori	İstatistik	Satın Alma Uygulamalarında mevzuattan kaynaklanan aksaklıklar				P
			Fazla Değişiklik	Prosedür Fazlalığı	Muğlak İfadeler	Uygulama Kanun Farklılığı	
Cinsiyet	Erkek	n	4	3	6	11	0,974
		%	17	13	25	46	
	Kadın	n	1	1	1	3	
		%	17	17	17	50	
Yaş	21-30	n	1	1	2	3	0,888
		%	14	14	29	43	
	31-40	n	2	3	2	6	
		%	15	23	15	46	
	41 ve Üstü	n	2	0	3	5	
		%	20	0	30	50	
Eğitim	Lise ve Ön Lisans	n	0	0	3	2	0,251
		%	0	0	60	40	
	Lisans	n	3	2	2	10	
		%	18	12	12	59	
	Yüksek Lisans ve Doktora	n	2	2	2	2	
		%	25	25	25	25	
	HSM	n	3	1	3	10	
		%	18	6	18	59	
	KHBGS ve İl Sağlık Müdürlüğü	n	2	3	4	3	
		%	17	25	33	25	
Çalışma Yılı	1 Yıdan Az	n	1	2	1	0	0,269
		%	25	50	25	0	
	1-5 Yıl	n	3	1	3	10	
		%	18	6	18	59	
	6-10 Yıl	n	0	1	1	3	
		%	0	20	20	60	
	10 Yıdan Fazla	n	1	0	2	1	
		%	25	0	50	25	
Kurum Çalışma Yılı	1-5 Yıl	n	3	1	4	4	0,722
		%	25	8	33	33	
	6-10 Yıl	n	0	1	1	2	
		%	0	25	25	50	
	10 Yıdan Fazla	n	2	2	2	8	
		%	14	14	14	57	
Personel Eksikliği	Evet	n	5	4	6	12	0,699
		%	19	15	22	44	
	Hayır	n	0	0	1	2	
		%	0	0	33	67	
Mevzuat Aksaklığı	Evet	n	5	4	7	13	0,757
		%	17	14	24	45	
	Hayır	n	0	0	0	1	
		%	0%	0%	0%	100%	

Cinsiyet, yaş, eğitim, çalışma yılı, kurumda çalışma yılı ve mevzuat aksaklığı değişkenlerine göre aksaklık sebebinde farklılık olup olmadığı ki-kare analiziyle incelenmiştir. Buna göre değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Tablo 8 incelendiğinde, ağırlıklı olarak katılımcıların mevzuat aksaklığı ile ilgili nedenlerin uygulama ile kanun farklılığı olduğunu düşündükleri görülmektedir. Bu sonuçlar ışığında “H3: Mevzuattan kaynaklı problemlerin satın alma süreçlerine etkisi vardır (Süreçte farklılık meydana getirmiştir).” Hipotezi kabul edilmiştir.

5. Sonuç ve Tartışma

İşletmelerin en büyük amaçları kuruluşuyla birlikte kar etmek ve ettikleri karla işletmenin yaşamını sürdürebilmesini sağlamaktır. Kar amacı güden bu yapılar üretimi artırırken giderlerini de asgariye çekmeye çalışırlar. Müşteri memnuniyeti ilk sırada yer alan önemli konulardandır. Müşterinin memnun olması için sunulan mal ve hizmetleri uygun mekân, süre, sağlamlık, fiyat bakımından en iyi şekilde temin etmeleri gerekmektedir. Dikkat edilmesi gereken bu konuların ışığında yapılacak düzgün bir çalışma ile kurulacak satın alma birimi işletme için oldukça faydalı olacaktır. Rekabet edebilmek için satın alma birimleri çağımızda hem özel hem de kamu sağlık kuruluşları için etkin kullanılması gereken yapılardır. Bu noktada Özkan vd. (2015) “Sağlık Kurumlarında Yalın Tedarik Zinciri Yönetimi” hakkında yaptıkları araştırma sonucunda yalın tedarik zincirini önermektedir.

Sağlık kuruluşlarında kullanılan malzemelerin talep edilen koşullarda yerine getirilmesi oldukça önemlidir. Çünkü sağlık ertelenemez ve hayatidir. Bu süreçte yaşanacak her hangi bir sıkıntı geri dönüşü olmayan olayların yaşanmasına neden olacaktır. Sağlık sektöründe ki kamunun payına bakıldığında aslında satın almanın ne kadar önem verilmesi gereken bir alan olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Yerinde ve zamanında yapılması gerekenlerin, uygulaması zor kanunlarla yapılması oldukça güçtür. Yapılacak bir ihalenin talep, yaklaşık maliyeti çalışması, ilan edilmesi, sözleşme davet, sözleşme aşaması gibi yapılması gerekenler düşünüldüğünde 45-50 günü bulmaktadır. Kamuda uygulanan sağlık hizmetlerinin saniyelerle yarışılması hem de hizmet sunulan kişi sayısı düşünüldüğünde satın almanın çok dikkatli ve özenli bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Bu araştırmada asıl amaç Kamu Sağlık Kuruluşlarında Satın Alma uygulamaları ve karşılaşılan sorunların belirlenmesidir. Bu amaçla Sağlık Bakanlığı bünyesinde İl Sağlık Müdürlüğü, Halk Sağlığı Müdürlüğü ve Kamu Hastaneleri Birliğinde satın alma gerçekleştiren Kamu İhale Mevzuatı Eğitimi ne katılan katılımcılar üzerinde anket uygulanmıştır. Gerçekleştirilen çalışmada ortaya çıkan veriler istatistiki yollarla çözümlenmiştir. Yapılan çözümlenmede elde edilen bulgular yorumlanmaya çalışılmıştır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında; katılımcıların yüzde 79'unu erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Eğitim yönünden yüzde 60'ının lisans mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Çalışanların yüzde 46 ile 31-40 yaş aralığında çalışanlar içinde ilk sırada olduğu görülmektedir.

Çalıştığı kurum yönünden katılımcılar incelendiğinde halk sağlığında çalışanların ortalama yüzde 61 oranında olduğu ve bunu sırasıyla il sağlık ve kamu hastaneleri birliğinde çalışanların takip ettiği görülmektedir. Katılımcıların satın alma birimlerinde çalışma yıllarına göre bakıldığında ise yarısının 1-5 yıllık aralığında olduğu görülmüştür. Katılımcıların yüzde 92 si kurumda uzmanlaşmış personel eksikliği olduğunu düşünmektedir. Bu çalışmaya paralel olarak Keskin (2015) tarafından yapılan araştırmada da katılımcıların % 84,4 ün uzmanlaşmış personel eksikliğini kabul ettiği görülmektedir.

Çalışmaya katılanlar satın alma uygulamalarının giderlerin düşürülmesi, mal ve hizmetin kalitesinin seviyesinin yükselmesi, kamu sağlık kuruluşlarında sağlık hizmetinin standarda bağlanmasında, kısıtlı kamu kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması için gerekli görmektedir.

Ayrıca eğitim seviyesi arttıkça satın alma uygulamasının kullanıcılar tarafından sahiplenilmesi ve kullanımı aynı yönde artış göstermektedir. Satın alma uygulaması yapan kamu sağlık kuruluşu çalışanlarının beraber aynı seviyede eğitim görmesinin satın alma uygulamalarının daha etkin, daha verimli ve belli bir standardın sağlanması noktasını ortaya çıkaracağı anlaşılmaktadır. Ankete katılanlar, gerçekleştirilecek eğitimlerin profesyoneller tarafından yani işin çıkış noktası olan Kamu İhale Kurumundan gelecek kişilerle yapılmasının etkili olacağını düşünmektedir. Bu sonuçlar Keskin (2015)' in çalışma sonuçları ile paraleldir.

Açık uçlu soruya verilen cevaplar dikkate alındığında ihale mevzuatının ihale aşamasında ki süreleri bakımından ve değişik bir şekilde yoruma açık tanımlar nedeniyle üzerinde çalışma yapılmasının tüm kullanıcılar için yararlı olacağı belirtilmiştir. Son olarak açık uçlu sorulara verilen cevaplardan birisi de kamu sağlık kuruluşları arasındaki uyumun yeterli düzeyde ya da hiç olmamasıdır. Bu konunun da tekrar ele alınarak tüm paydaşların daha aktif ve paylaşımcı olmaları istenmektedir. Bu sonuçlar da Keskin (2015)' in çalışma sonuçları ile paraleldir.

Yapılan analize bakıldığında cinsiyet, personel eksikliği, mevzuat aksaklığı değişkenleri ile anket ortalamaları karşılaştırıldığında anlamlı bir sonuç olduğu anlaşılmıştır. ($p>0,05$). Yaş, eğitim, kurum, çalışma yılı, kurum çalışma yılı, aksaklık sebebi değişkenleri ile ortalama arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Fakat Keskin (2015) çalışmasında eğitim durumunun yükseldikçe çalışanların yeniliklere daha açık hale geldiği ve merkezi satın almayı daha olumlu karşıladığı sonucuna varmıştır. Kurum çalışma yılı ile anket ortalaması arasında anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır. ($p=0,031<0,05$). Bu sonuçlar da Keskin (2015)' in çalışma sonuçları ile paraleldir.

Alanyazın ve bu çalışmanın sonuçları incelendiğinde, kamu sağlık kuruluşlarının satın alma birimlerinde sıkıntılar yaşandığı ortadadır (Çavuş, 2018; Özkan vd. 2015; Loevinsohn and Harding, 2005). Bunun yaşanmasındaki en önemli neden yeteri kadar birikim ve donanım sahibi olmayan kişilerin bulunmasıdır. İl ve ilçe hizmet birimlerinde devamlı bir değişimin olması nedeniyle personelin tecrübe kazanmadan işe başlaması tam işi öğrenip yapacakken ayrılması satın alma noktasındaki büyük eksikliklerdendir. Kamu sağlık kuruluşlarında ki idarecilere büyük görevler düşmektedir. İdareciler bu birimleri oluştururken konu hakkında bilgi, birikim ve tecrübe sahibi personelden oluşturulmalı eğer bu mümkün görünmüyorsa hizmet içi eğitime sokulmalıdır.

Satın almanın düzgün çalışmamasına neden olan konulardan biriside hazırlanan şartnamelerin üzerinde çalışılmadan tüm yönleriyle araştırılmadan hazırlanmasıdır. Nitekim Gözüküçük ve Çelik (2012) de çalışmalarında şartnamelerle ilgili sorunun yaklaşık % 97 oranında olduğu sonucuna varmışlardır. İnternette kopyalayarak yada sadece bir firmayı belirten şartnamelerin hazırlanmasıdır. Bu tarz yaklaşımlar nedeniyle asıl ihtiyacın karşılanması noktasında büyük eksiklerin ortaya çıkmasına, sağlık kuruluşunun zarar etmesine, piyasada haksız rekabetin oluşmasına neden olacaktır. Bu ve bunun gibi birçok sorunun ortaya çıkmaması için illerde konu hakkında bilgi sahibi olan kişi yada kişilerin hazırlayacağı şartnameler oluşturulmalı, kullanılmalı ve ihtiyaç duyulduğunda çağın gereksinimlerine göre değiştirilip geliştirilmelidir.

Kamu sağlık kuruluşlarının birçoğunun yaşadığı sıkıntılardan biride alımlara katılımın düşük olmasıdır. Bu sıkıntı daha çok nüfus yoğunluğu az olan yerlerde yaşanmaktadır. İhaleye katılımın düşük olduğu yerlere bakıldığında kurumun internet sitesini düzgün ve yoğun kullanmadıklarından ihalelere katılım noktasında yeterli noktaya ulaşamamaktadır. İhalesi yapılacak olan işin özelliğine göre rutinin dışında daha fazla ilan edilmesi, geçmişte ki yapılan alımlardan teklif veren tüm firmaların iletişim bilgilerinden ulaşarak daha çok bilgi sahibi olmaları noktasında çalışma yapılmalıdır. Kısacası sağlık kuruluşlarının satın alma birimlerini bilgili, tecrübeli, güncel, dinamik ve teknolojik gibi çağın gereksinimlerine ayak uydurarak, tüm satın alma birimlerini tek elde toplamak küçük sağlık kuruluşlarından büyüğüne kadar herkese uygun maliyetli kaliteli ürün ve hizmetin ulaşmasını sağlamış olacaktır.

Kamu sağlık kuruluşlarının karşılaştığı en büyük sıkıntılardan biride daha önce ilanı yapılan ihalelerin planlanan gün ve saatte yapılamayarak ihalenin iptal edilmesidir. İhale iptalinin birçok nedeni olduğu gibi bunlardan birisi ve belki de en önemlisi ihalenin temeli olan talep, teknik şartname ve idarenin belirlediği detayların açık ve anlaşılır olmamasıdır. İhale iptali birçok kurumda normal karşılanırsa bile kamu sağlık kuruluşlarında istenmeyen olayların yaşanmasına neden olabilmektedir. Sonuçta sağlık tüm toplumu ilgilendiren çok dikkat edilmesi gereken bir konudur. Sağlık hizmetinin aksaması tedavinin gecikmesi demek telafi edilmeyecek sonuçlar çıkmasına neden olabilir. Bu tarz sorunların yaşanmaması için ihalenin hazırlığının çok iyi olması ihale iptallerinin sayısını büyük ölçüde düşürecektir.

Tedarik zincirini aksatan bir diğer konu ise ihtiyacın gerçek tespitinin tüm yapıyı kapsayacak şekilde düzgünce yapılmamasıdır. Acar ve Yurdakul (2013)'da araştırmalarında bu konu üzerinde durmuş ve ihtiyaçların tam olarak tespit edilebilmesi için tedarik sürecini bir bütün olarak değerlendirilmesi ve tüm kurum tarafından takip edilmesi gerektiğini saptamıştır. Gerçek tespitin yani doğru rakamların en iyi göstergesi bir önceki yıl gerçekleşen kullanımlara göre belirlemektir.

Kurumları zora sokan bir diğer sorun ise istenilen kalitede ve yeterlikte sorumluluklarını kaldıramayan, sunacağı hizmette eksiklikleri olan firmaların ihaleye istekli olmasıdır. Bu noktada Thimbleby vd. (2015) tarafından yapılan araştırma da firmaların deneyimlerindeki ve sözleşmelerdeki eksikliklerin sağlık hizmet sunumunda aksaklıkları beraberinde getirdiğini göstermektedir. Bu sorun kurumlarda sunulacak hizmetin kalitesinin düşmesine sebep olacaktır. Söz konusu sıkıntı ihalede talep edilen bilgi ve belgelerin yanında ihale yeterlik koşullarının düzgün olarak istenmesi ile çözüme kavuşur. Ayrıca idari şartnamede istenecek olan iş deneyim belgelerinin limitleri yeterli olacak düzeyde oluşturulmalı ve isteklileri mali açıdan da yeterlilikleri de sorgulanmalıdır.

Önem arz eden bir diğer konu ise ihale yasaklısı olan firmaların sahipleriyle sözleşme imzalanmak zorunda kalınmasıdır. Yasaklı konumuna düşen firmaların sahipleri bu durumdan kurtulmak için isim değişikliği yani bir firma kurarak ihalelere katılabilmektedir. Yapılacak yasal düzenleme ile sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmediği için kamu davası açılan kişilerin listesi oluşturulmalı ve güncel tutularak kurumların her an erişimine açık olmalıdır.

İhalede firmalardan istenen yeterlilik belgelerinin tümü ihale komisyonlarınca doğrulanmalı ve sahte bilgi belge sunanların ilgili yerlere bildirimleri yapılarak bunun gibi uygunsuz davranışların önüne geçilmelidir.

Sağlık sektörünün en önemli oyuncusu Sağlık Bakanlığına bağlı kamu hastaneleridir. Bu sebepten ötürü Sağlık Bakanlığı fiyat belirleme noktasında yaptığı uygulamalar “Sağlık Uygulama Tebliği” ve “Bütçe Uygulama Talimatı” ile fiyat belirlemede olup tüm sağlık kurumlarına satın alacakları için rehberlik etmektedir. İhale kararı verilmeden önce teklif fiyatları buradakilerle karşılaştırılarak öyle karar verilmesinde yarar vardır.

Kamu sağlık kuruluşlarında karşılaşılan hizmetin aksamasına bile sebep olan durumlardan biride alımı gerçekleştirilen malzemelerin talep edilen özellikte olmamasıdır. Tıbbi cihaz konusunda yaşanan en büyük sorunlardan biriside teknik şartnamenin konuya hâkim olmayan kişi ya da kişilerce hazırlanmasıdır.

Günümüzde birçok yerde teknik şartnamenin hazırlanması satın alma birimi çalışanlarına verilmekte ve bunun sonucunda hatalı alımların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Alınan cihazın personelin kullanımına verilmesiyle birlikte sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Cihazın özelliklerini bilmeyen bir çalışan tam manada cihazı kullanamayacak bu da sağlık hizmetinin aksamasına sebep olacaktır. Sağlık personeli tarafından kullanılan tıbbi cihazların teknik özelliklerini tam manasıyla bilmesini de beklemek doğru bir davranış değildir. Özellikle sağlık hizmetinin yoğun olarak

sunulduğu yerlerde biyomedikal mühendisinin gerekliliği, ihtiyaç duyulan tıbbi cihazlar için hazırlanacak olan teknik şartname noktasında çok gereklidir.

Küçük ölçekli hastanelerin ihtiyacı olan tıbbi cihazların alımı ya merkezi alımla yapılmalı ya da dışardan danışmanlık hizmeti alarak teknik şartname hazırlatarak alımının gerçekleştirilmesi konusunda çalışma yapılmalıdır. Alımı gerçekleştirilen cihazın kullanımına verilen sağlık personeline çok iyi anlatılması ve eğitiminin uygulamalı olarak yapılması gereklidir.

Devlet bütçesinde önemli gider kalemlerinden olan tıbbi cihaz alımlarının önemli olduğu düşünülürse bu derece maliyetli cihazların sonuna kadar kullanılmasının sağlık hizmetinin sunumunda önemi çoktur.

Kısaca bahsedilen sıkıntılar nedeniyle satın alma uygulamaları düzgün yönetilememekte kamu sağlık kuruluşlarının hizmet sunuşlarında sorunlar yaşanabilmektedir. Aslında bu sorunların en önemli nedeni sağlık kurumlarında bulunan sağlık, teknik ve idari personellerin yeterli bilgilendirmeye ve eğitime tabi tutulmamış olmasındandır.

Kaynakça

- Acar, A.Z., Yurdakul, H. (2013). Tedarik Lojistiğinde Sistem Satın Alma ve Entegre Ürün Timi: Sağlık Sektörü İçin Öneriler, Akademik Bakış Dergisi, 34 (1): 1-15.
- Çavuş, İ. (2018). Hastanelerde Tedarik Zinciri Yönetimi ve Tüketim Tahmini, Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gözüküçük, M., Çelik, Y. (2012). Sağlık Bakanlığı Hastanelerinde Dışarıdan Sağlık Hizmeti Alımı: Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 15 (2): 1-25.
- İslamoğlu A.H., Alnıaçık, Ü. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 5. Baskı, Beta Basım, İstanbul.
- Kamu İhale Kanunu: (2002) 4734 Resmi Gazete.
- Kamu İhale Kurumu, web: <http://www.ihale.gov.tr/mevzuat/>. (25.04.2011).
- Keskin, Y.E. (2015). Kamu Hastanelerinde Merkezi Satın Alma Sistemi, Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Önerileri (Sivas-Tokat-Yozgat-Kayseri Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Loevinsohn, B., Harding A. (2005). Buying results? Contracting for health service delivery in developing countries Lancet, 366: 676–681.
- Müftüoğlu, T. (1994), İşletme İktisadı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2017) 694 Resmi Gazete.
- Özcan, F. (2013), Merkezi Satın Alma Değerlendirmesi, Ankara: Merkezi Satın Alma Daire Başkanlığı Çalışmaları.
- Özkan, O., Bayın, G, Yeşilaydın, G. (2015). Sağlık Sektöründe Yalın Tedarik Zinciri Yönetimi, Online Academic Journal of Information Technology, 6 (18): 71-94. DOI: 10.5824/1309--1581.2015.1.005.x
- Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2011) 663 Resmi Gazete.
- Thimbleby, H., Lewis, A.A. and Williams, J. (2015). Making healthcare safer by understanding, designing and buying better IT, Clinical Medicine, 15 (3): 258–262.
- Turşucu, M. (2011), Kamu Harcama Hukuku Çerçevesinde Kamu Alımları ve Türkiye'deki Uygulamalar, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Türkiye Kamu Hastaneler Kurumu Sağlıkta Verimlilik Sempozyumu, (Şubat, 2014). Kamu Hastaneleri Birliklerinde Satın Alma Süreçleri.
- Uz, A. (2005), Kamu İhale Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

OTOMOBİL MARKALARINA DUYULAN AŞK İLE MARKA SADAKATI ARASINDAKİ İLİŞKİDE MARKA İMAJININ ARACILIK ROLÜ

Meryem Büşra USTA¹, Emel FAİZ²

Öz

Tüketicilerinin sadakatini kazanabilmenin önemini fark eden ve bu konuya odaklanan markaların sayısı hızlı bir şekilde artmaktadır. Son yüzyılda somut değerlerin yanı sıra imaj, aşk gibi soyut değerler sadakatin öncülleri olarak yer almaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın amacı, otomobil sahiplerinin kullandıkları markaya duyduğu aşkın ve marka imajının marka sadakati üzerindeki doğrudan etkisini ve aşk ile sadakat arasındaki ilişkide imajın aracılık rolünün olup olmadığını tespit etmektir. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 390 otomobil sahibi bireyden çevrimiçi anket tekniğiyle veri toplanmıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan hipotezler doğrusal ve çoklu regresyon analizinden yararlanılarak test edilmiştir. Marka imajının aracılık rolünü belirlemek amacıyla Baron ve Kenny' nin (1986) dört aşamadan oluşan Nedensel Adım Yaklaşımı kullanılmıştır. Marka aşkı ve marka imajı ile marka sadakati arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkilerin varlığı tespit edilmektedir. Çalışma sonuçları, marka aşkı ile marka sadakati arasındaki ilişkide marka imajının kısmi aracılık rolünü ortaya koymaktadır. Bu bulgular ışığında, tüketicilerin otomobil markalarına duydukları aşk, o markaya gösterdikleri sadakati markanın imajı üzerinden etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Marka Aşkı, Marka Sadakati, Marka İmajı, Aracı Etki Modeli, Otomobil Markaları

THE MEDIATING ROLE OF BRAND IMAGE IN THE RELATIONSHIP OF BRAND LOVE TO CAR BRANDS AND BRAND LOYALTY

Abstract

The number of brands that recognize the importance of winning the loyalty of their customers and focus on this issue is increasing rapidly. In the last century, as well as tangible values, intangible values such as image and love have been the antecedents of loyalty. The purpose of this study is to determine the direct impact of the brand's brand and brand image on brand loyalty and whether the image has an intermediary role in the relationship between love and loyalty. For this purpose, data were collected from 390 automobile users via convenience sampling technique with online survey technique. The hypotheses created in the study were tested by using linear and multiple regression analysis. In order to determine the mediating role of the brand image, Baron and Kenny's (1986) Causal Inference Approach consisting of four stages was used. There is a significant and positive relationship between brand love, brand image and brand loyalty. The results of the study explain the partial mediation role of the brand image in the relationship between brand love and brand loyalty. In the light of these findings, the customers' love for car brands affects their brand loyalty through brand image.

Keywords: Brand Love, Brand Loyalty, Brand Image, Mediator Effect Model, Car Brands

1. Giriş

Günümüzde yaşanan ileri teknolojik gelişmeler sayesinde markaların yalnızca fonksiyonel ihtiyaçlara yönelik kaliteli ürün algısı yaratması yeterli gelmemektedir. Markalar için ürünün kalitesi ve işlevselliğine ek olarak tüketicilere üstün bir değer kazandırma ihtiyacı doğmuştur. Tüketiciler artık ürünün fonksiyonel özellikleri dışında markalar ile ilişkiler geliştirmeye, kendi kişilikleriyle bağdaştırmaya ve farklı boyutlarını kendi hayat stilleriyle bütünleştirmeye başlamıştır.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme A.B.D., Yüksek lisans öğrencisi, busrausta8672@gmail.com, Orcid numarası: 0000-0003-3652-1118

² Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, emelgokmenoglu@duzce.edu.tr, Orcid numarası: 0000-0002-1911-7706

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Usta, M. B. ve Faiz, E. (2019), Otomobil Markalarına Duyulan Aşk ile Marka Sadakati Arasındaki İlişkide Marka İmajının Aracılık Rolü, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 23-36

Makale Geliş Tarihi: 26/04/2019

Makale Kabul Tarihi: 09/07/2019

Makale Yayın Tarihi: 30/07/2019

Tüketiciler markaların sundukları değerleri dikkate alarak bazı markalara daha fazla ödeyebilmekte ve sürekli o markaların ürünlerini satın almaya devam etmektedir. Dolayısıyla, tüketicilerin satın alma karar süreçlerinde markanın rolü oldukça önemlidir. Bu nedenle, işletmeler sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için güçlü markalar yaratma yoluna başvurmaktadır. (Aaker, 1991; Delgado-Ballester ve Munuera-Aleman, 2005; Turgut tarafından; Fischer, Völckner ve Sattler, 2010).

Bu çalışmanın amacı, otomobil sahibi tüketicilerin markaya duyduğu aşkın ve marka imajının marka sadakati üzerindeki etkisini belirlemek ve marka imajının aşk ile sadakat arasındaki ilişkide aracılık rolünün olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmanın, pazarlama alanında özellikle marka sadakati alanında yapılan çalışmalara kıyasla otomobil markalarına yönelik olmasının ürün kategorisi itibarıyla farklılık yaratarak alan yazına olumlu bir katkı sağlayacağı beklenmektedir. Alan yazın incelendiğinde, marka aşkı ile marka sadakati arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların sayısının az olması ve özellikle son yıllarda daha fazla araştırılan bir alan olması da (Sallam ve Wahid, 2015; Niyomsart ve Kahmwon, 2015; Aydın, 2016; Kalyoncuoğlu, 2017; Erdoğan ve Enginkaya, 2017; Önen, 2018; Acheampong, 2018) araştırmanın bir diğer katkısı olarak görülmektedir. Ülkemizde hane halkı başına düşen otomobil sayısının ve trafikte dolaşıma çıkan araç sayısının artışı³ da göz önünde bulundurulduğunda, otomobil markaları için de tüketicinin göstereceği sadakatin belirleyicilerinin tespit edilmesi açısından da sektörde yer alan markalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür Taraması

2.1. Marka Aşkı

Her şeyin markalaşmakta olduğu bir tüketim çağında tüketicilerin markalara sevgiden öte bir duyguyla “aşk”la bağlandıkları görülmektedir. Tüketiciler markaya karşı duyulan aşkı, genel olarak “otomobilimi severim” veya “alışverişini severim” biçiminde ifade etmektedir (Aydın, 2016: 129). Bu sebeple tüketiciler markaya duydukları aşk sebebi ile markanın artan veya azalan fiyatlarını olumsuz bir durum olarak karşılamak yerine marka hakkında duygusal bağı devam ettirmektedir. Ayrıca tüketiciler, zamanlarını ve yatırımlarını sevindikleri markalara harcamayı tercih etmektedir.

Marka aşkı veya diğer bir tabir edildiği şekliyle “aşk markası”, Saatchi & Saatchi adında bir global reklam ajansının CEO’su Kevin Roberts aracılığıyla pazarlama alanına kazandırılmış bir kavramdır (Roberts, 2005: 35). Robert Kevin (2005)’e göre; ilerideki markaların ardında var olan mantık şudur: “Tüm marka sevimliymi umduğum gibi her tüketici de sevdiği bir markaya sahip olmayı arzular”.

Ahuvia (1993), eğer bir marka, tüketicinin benlik duygusuyla hem yüksek hem de arzu edilen bir entegrasyon seviyesine ulaşırsa bu tüketicinin markaya duyduğu aşkın göstergesi olduğunu belirtmektedir (Albert ve Merunka, 2013:3). Ahuvia vd. (2005), marka sevgisini, markadan memnun bir tüketicinin belirli bir ticari isim için sahip olduğu tutkulu duygusal bağlanma derecesi olarak tanımlamaktadır. Carroll ve Ahuvia (2006), marka aşkını, tüketicilerin duygu ve bir ticari isim için duydukları tutku olarak tanımlamaktadır.

³ 2016 yılının Kasım ayından 2017 yılının Kasım ayına kadar geçen sürede %1,6 oranında trafiğe kayıtlı araç sayısı artışı olmuştur. (www. tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27640)

Lau ve Lee (1999), marka aşkı, marka bağlılığı ve güven arasındaki ilişkileri araştırdıkları çalışmasında, kullandıkları markaları seven tüketicilerin ona gereğinden çok itimat ettiği ve marka güveninin marka sadakatini oluşturmada mühim bir etken olduğunu tespit etmektedir. Bergkvist vd. (2010), marka aşkının pazarlama bağlamında önemli olduğunu ve marka sadakati ile pozitif ilişkili olduğunu belirtmektedir. Ayrıca alan yazında, Batra (2012), Carroll ve Ahuvia (2006), Fournier (1998) ve Thomson (2005) gibi marka aşkının marka sadakati üzerindeki etkisinin incelendiği birçok araştırmaya rastlanılmaktadır. Türkçe alan yazında yapılan çalışmalar incelendiğinde ise, Turgut (2014) yüksek lisans tezinde marka aşkının tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Kalyoncuoğlu (2017) ise çalışmasında marka aşkının markaya duyulan güven ile marka sadakati arasındaki ilişki üzerinde tam aracılık rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Önen (2018) ise, incelediği Starbucks örneğinde tüketici temelli marka değeri boyutlarının tümünün marka aşkı ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.

2.2. Marka Sadakati

Marka sadakati, tüketicilerin aynı markadan düzenli olarak bilinçli veya bilinçsiz satın alma niyeti ve davranışı gösterme durumudur. Marka sadakati, Dick ve Basu (1994: 99) tarafından bir bireyin göreceli tavrı ile devamlı tüketici olma arasındaki ilişkinin gücü olarak tanımlanmıştır (Aşkın ve İpek, 2016: 81). Marka sadakati; rekabette rakiplere karşı önde olma avantajını sağlar, işletmenin olası rekabet durumunda gücünü artırır ve onların pazarlama emeklerine daha az özen gösteren bir tüketici temeli sağlar (Eren ve Erge tarafından; Ballester ve Alleman, 2001: 190).

Marka sadakatine bağlılık durumundan incelenen başka tanımda ise, tüketicinin istenilen sadakatte olabilmesi için birden fazla aşamadan geçmesi gerekmektedir. Birinci aşamada tüketici ürünü anımsamaz ve başka bir ürün ile farkını gözetemez. Diğer aşamada ise tüketiciler ürünü anımsadıkları için tercih ederler. En son aşama olan üçüncü aşamada ise ürün için ısrar edip ürünü satın alır. Sonuç olarak da tüketici bağımlılık düzeyinde markaya sadıktır (Kurtbaş ve Barut, 2010: 113).

Tüketicilerin otomobil markalarına yönelik sadakatlerini inceleyen Arıtan ve Akyüz (2015), tüketicilerin gelir gruplarına göre dağılımlarında tercih ettikleri markalara sadakat gösterdiklerini tespit etmiştir. Vazquez ve diğ. (2002:45) ve Tsai (2005:283) çalışmalarının sonucunda, tüketicilerin beklentilerini fazlasıyla karşılayan markayı tekrar satın aldıklarını ve markayı da diğer tüketicilere övdüklerini ifade etmektedir. Bu durumda tüketicilerin ürünü tekrar satın almasını olumlu yönde arttırmaktadır.

2.3. Marka İmajı

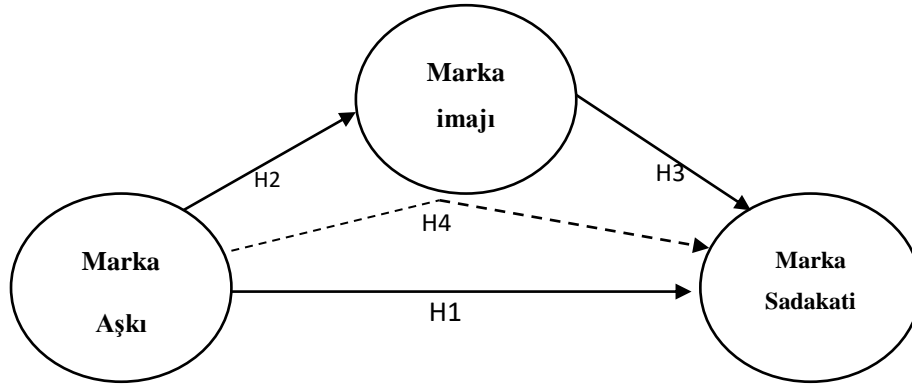
Tüketicilerin kafasında kurduğu markaya dayalı öznel ve algısal olguların tamamı marka imajıdır (Keller, 1993). Başka bir deyişle, tüketiciler markaya karşı önceden edinmiş olduğu tüm tecrübeleri ile beraber zihninde markanın imajını oluşturur. Bu imajı oluşturmak için sadece markayı satın almış olması veya kullanmasına gerek kalmadan marka hakkında başka kaynaklardan aldığı bilgiler bile yeterli olmaktadır (Türker ve Türker, 2013: 55).

Marka imajı genel olarak markanın güçlü ve zayıf yönlerini, olumlu ve olumsuz durumlarının, kontrol edilebilir algıların bir araya gelmesidir. Bu algılar, marka ile direkt ya da dolaylı olarak yaşanan deneyimler neticesinde meydana gelmektedir. Blain ve diğ. (2005:338), Konecnik ve Gartner (2007:421), Kim ve Kim (2005:560) gibi birden fazla araştırmada, marka

imajının tüketicinin zihninde marka değerini meydana getiren mühim kaynaklardan biri olduğu neticesine ulaşılmıştır. Marka imajı, farklı marka bileşenleri ile beraber tüketicilerde pozitif hisler uyandırarak satın alma sebebi meydana getirebilir. Bundan dolayı marka imajının marka bağlılığına pozitif tesir ettiği farz edilmektedir (Ural ve Perk, 2012: 14).

3. Hipotezler ve Aracı Etki Modeli

Marka imajının marka aşkı ve marka sadakati arasındaki ilişkide aracılık rolünü tespit etmeye yönelik oluşturulan model Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil-1 Aracı Etki Modeli

Alan yazında genellikle aracı etkisinden bahsedebilmek ve tespit edebilmek için Baron ve Kenny (1986) ’nin aşamalı modeli kullanılmaktadır. Baron ve Kenny (1986: 116), aracı etki için bazı koşulların sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. İlk koşul, birinci aşamada, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olmasıdır. İkinci koşul, bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin var olmasıdır. Üçüncü koşul ise, aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin varlığıdır. Son aşamada ise, bağımsız değişken ile aracı değişken modele dâhil edildiğinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki anlamlı etkisinin azalması “kısmi aracılık” veya bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olmamasıdır.

H1: Tüketicilerin markaya besledikleri aşk marka sadakatlerini anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.

Marka sadakati, satın alınmış olan bir markanın bu vaziyetinin davranışsal maksada yönelmiş durumudur (Kalyoncuoğlu, 2017). Marka aşkı ise Carroll ve Ahuvia (2006: 81)’ya göre, tüketicinin beklentilerinin karşılandığı rastgele bir ürünün markasına yönelik yoğun duygularının derecesidir. Alan yazında, marka aşkının marka sadakati üzerindeki etkisinin incelendiği birçok çalışma bulunmaktadır (Thomson ve diğ., 2005; Carroll ve Ahuvia, 2006; Batra ve diğ., 2012; Albert ve Merunka, 2013; Aşkın ve İpek, 2016). Bireyin bir marka hakkında duygusal ilişki kurmasının tüketicilerin satın alma tutumlarından sonrada üstünde pozitif bir etkinin oluşturacağı farz edilmektedir. Bundan dolayı marka sadakati üstündeki etkinin çoğalacağı ve bu bireylerin o

markaya karşı bağlılıklarının başka tüketicilere kıyasla daha fazla oranda bulunması umulmaktadır (Aşkın ve İpek tarafından; Roy ve diğ., 2013: 329).

H2: Tüketicilerin markaya besledikleri aşk marka imajını anlamlı ve pozitif şekilde etkiler.

Marka imajı yalnızca ürünün tüketicinin zihninde meydana getirdiği algı değil, ürünün satın alınması ve sonrasındaki tutumlarda da sınırlayıcı bir etken namına tüketici doyumu ve tüketici bağlılığını da kapsar (İmrak, 2015). Çünkü tüketicinin zihninde kurguladığı tüm olumlu algıların ve olguların artmasının, tüketicinin markasına duyduğu güveni de arttıracakı düşünülmektedir. Tüketicilerin markaya besledikleri aşk eğer marka imajı yüksekse artacak eğer imajı olumsuz ise markaya sadakat oluşturabilmek zorlaşacak ve böylece aşk da azalacaktır.

H3: Marka imajı, tüketicilerin markaya duydukları sadakatlerini anlamlı ve pozitif bir şekilde etkiler.

Keller (1993)'e göre tüketici bazlı marka değeri tüketicilerin olumlu, etkili ve türlü marka imajı zihinlerinde kalmasıyla meydana gelmektedir. Birçok araştırmada, marka imajının tüketicinin zihninde marka değeri oluşturan önemli öncüllerden biri olduğu sonucuna varılmıştır. Marka imajı, diğer marka bileşenleriyle birlikte ele alındığında tüketicilerde olumlu hisler yaratarak o markadan sürekli satın alma niyeti ve davranışı oluşturabilir. Buradan hareketle, marka imajının marka sadakatini olumlu etkilediği düşünülmektedir.

H4: Tüketicilerin markaya besledikleri aşkın marka sadakati üzerindeki etkisinde marka imajının aracılık rolü vardır.

Alan yazında, marka aşkının marka sadakati üzerindeki etkisinin incelendiği birçok çalışmaya rastlanılmaktadır (Fournier, 1998; Thomson ve diğ., 2005; Carroll ve Ahuvia, 2006; Batra ve diğ., 2012;). Araştırmalar, tüketicilerin markalara besledikleri aşkın sadakatlerini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Marka aşkı, tüketicinin markayla olan ilişkisini sürdürmede bir öncül olarak görülmektedir. Ayrıca, marka aşkı, marka imajı ve marka sadakati arasındaki ilişkileri konu alan ve üzerinde çalışan çeşitli araştırmacılar vardır (Aşkın ve İpek, 2016; Doğan, 2016; Kalyoncuoğlu, 2017). Alan yazında, otomobil markaları bazında, tüketicilerin marka imajının marka aşkı ile marka sadakati arasındaki ilişkide aracılık etkisini araştıran bir çalışmaya araştırma çerçevesinde taranılan veritabanları kapsamında ulaşılamamıştır.

4. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin tercih ettikleri otomobil markasına karşı besledikleri aşkın, gösterdikleri sadakatin ve marka imajının arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu bölümde, araştırmanın evren ve örnekleminin tespiti, verilerin elde edilme süreci, kullanılan ölçekler ve anket formunun oluşturulması ile verilerin analiz metodu ayrıntılı biçimde izah edilmiştir.

4.1. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme Tekniği

Araştırmanın evreni, Türkiye'de yaşayan ve otomobil sahibi olan bireylerden oluşmaktadır. Ancak tüm evrene ulaşarak tamsayım yapmanın hem zaman hem de maliyet açısından elverişli olmaması nedeniyle örnekleme başvurulmuştur. Araştırmada kolayda örnekleme tekniği ve internet imkânlarıyla tesadüfiliğe daha çok olanak vermesi nedeniyle internet örneklemesinin çalışmada kullanılması tercih edilmiştir. Bu sebeple, internet sitesi üzerinden çevrimiçi anket

tekniklerinden faydalanılarak (Malhotra, 2010: 219) veriler elde edilmiştir. Verinin toplandığı online anket formu surveey.com aracılığıyla tasarlanmıştır. Anket linki öncelikle araştırmacıların yakın çevresinde otomobil sahibi olduğunu bildiği bireylerle paylaşması süreci ile başlamış sonra Facebook, Instagram gibi sosyal medya kanalları üzerinden diğer bireylerle paylaşılmıştır.

Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında Sekaran'ın örnek büyüklüklerini gösterdiği tablodan yararlanılmıştır. Sekaran (2000) 'ın örnek büyüklüğünü gösterdiği tabloya göre; 100.000 ve üzeri evren için 384 örnek büyüklüğü temsil etmektedir. TÜİK verilerine göre, Mart 2018'de trafiğe kayıtlı araç sayısı 22 milyon 462 bin 346 adettir (İnternet-1). Her kayıtlı aracın bir bireye ait olduğu varsayımıyla 400 örneklem büyüklüğü yeterli bulunmuştur. İnternet örnekleme kullanılarak 28 Mart-20 Nisan 2018 tarihleri arasında veriler toplanmıştır. Çevrimiçi olarak doldurulan anketlerde ortalama anketi doldurma süresi ölçülmüştür. Bu sürenin altında kalanların tam anlamıyla okumadan doldurmuş olması ihtimali nedeniyle değerlendirme dışında bırakılarak elverişli olan 390 nihai anket analize tabi tutulmuştur.

4.2. Anket Formunun Oluşturulması ve Kullanılan Ölçekler

Anket formu toplam dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde marka aşkı, marka sadakati ve marka imajını ölçmek için geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ve daha önceden Türkçeye çevirilmiş ölçek ifadelerine yer verilmiştir. Marka aşkı değişkenini ölçmek için Bagozzi, Batra ve Ahuvia (2017: 4) tarafından geliştirilen ve Kalyoncuoğlu (2017) tarafından Türkçeleştirilen 0, 940 güvenilirlik düzeyi olan ve on üç ifadeden oluşan ölçek çalışmaya uyarlanarak kullanılmıştır. 0,859 güvenilirlik düzeyi olan marka sadakati değişkeni için kullanılan ölçek Erduğan'ın (2013) çalışmasından alınmıştır ve değişken beş ifade ile ölçülmektedir. Marka imajı değişkeni için kullanılan ve altı ifadeden oluşan ölçek de 0,920 güvenilirlik düzeyi olan Ural ve Perk (2012)'in çalışmasından uyarlanmıştır. İfadeler 5'li Likert tipi ölçekle [(1)Kesinlikle Katılmıyorum...(5)Kesinlikle Katılıyorum] katılımcılara sorulmuştur. Anketin son bölümünde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik bazı sorulara da yer verilmiştir.

5. Bulgular

Çalışma kapsamında öncelikle 390 otomobil sahibi bireyden elde edilen veriye ilişkin ulaşılan bulgulara aşağıda Tablo 1'de ayrıntılı şekilde yer verilmektedir.

5.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo-1 Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Cinsiyet	N	%	Medeni Durum	N	%
Erkek	177	45,4	Bekâr	195	50,0
Kadın	213	54,6	Evli	195	50,0
Yaş	N	%	Aylık Kişisel Gelir	N	%
17-23	79	20,3	1.600 TL'den az	72	18,5
24-30	116	29,7	1.601-3.200 TL	117	30,0
31-37	94	24,1	3.201-4.800 TL	93	23,8
38-44	49	12,6	4.801-6.400 TL	66	16,9
45-51	37	9,5	6.401-8.000 TL	13	3,3

52-58	11	2,8	8.001 TL ve üzeri	29	7,4
59-65	4	1,0			
Meslek	N	%	Eğitim Durumu	N	%
Kamu Sektörü Çalışanı	93	23,8	İlköğretim	29	7,4
Özel Sektör Çalışanı	146	37,4	Lise	102	26,2
Serbest Meslek Erbabı	36	9,2	Ön Lisans	61	15,6
İşçi	24	6,2	Lisans	150	38,5
Emekli	10	2,6	Lisans Üstü	48	12,3
Ev Hanımı	16	4,1			
Öğrenci	65	16,7			

Ankete yanıt veren katılımcıların oranına bakıldığında kadınların erkeklere karşın daha çok olduğu anlaşılmaktadır (%55 kadın, %45 erkek). Bireylerin çoğunluğu (%29,7) 24-30 yaş aralığındadır. Araştırmaya katılan örneklemin %38,5'inin lisans ve %26,2'sinin lise derecesinde olduğu görülmektedir. Ayrıca anketi yanıtlayan kişilerin aylık kişisel gelirleri farklı gelir gruplarından oluşmaktadır. Farklı gelir grubundan katılımcıların yer alması, farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip katılımcıların varlığını da göstermektedir. Öte yandan araştırmaya katılan bireylerin meslek oranlarına bakıldığında en fazla (%37,4) özel sektör çalışanı olduğu görülmektedir.

Tablo-2 Katılımcıların Kullandıkları Otomobil Markasına İlişkin Bulgular

Otomobil Markası	N	%	Otomobil Markası	N	%
Renault	35	9,0	Honda	7	1,8
Fiat	25	6,4	Skoda	11	2,8
Volkswagen	39	10,0	Audi	16	4,1
Ford	30	7,7	Seat	10	2,6
Hyundai	23	5,9	BMW	32	8,2
Tablo-2 Katılımcıların Kullandıkları Otomobil Markasına İlişkin Bulgular 'Devam'					
Dacia	11	2,8	Kia	8	2,1
Opel	23	5,9	Volvo	2	,5
Toyota	44	11,3	Mazda	1	,3
Peugeot	8	2,1	Mitsubishi	4	1,0
Mercedes-Benz	20	5,1	Diğer...	30	7,7
Nissan	11	2,8			
Kullanmış olduğunuz otomobil markası için diğer otomobil markalarına göre yüzde kaç daha fazla fiyat ödemeye razı olursunuz				N	%
%0				104	26,7
%10				139	35,6
%20				76	19,5
%30				33	8,5
%40				13	3,3
%50				25	6,4
Bugüne kadar kaç farklı otomobil markası kullandınız				N	%
1				69	17,7
2				102	26,2
Tablo-2 Katılımcıların Kullandıkları Otomobil Markasına İlişkin Bulgular					

‘Devam’		
3	90	23,1
4	53	13,6
5 ve üzeri	76	19,5
Kullanmış olduğunuz otomobil markasını kaç yıldır kullanıyorsunuz	N	%
1 Yıl ve daha az	109	27,9
2 Yıl	105	26,9
3 Yıl	71	18,2
4 Yıl	41	10,5
5 Yıl ve üzeri	64	16,4

Ankete katılan bireylerden kullandığı otomobil markası sorulduğunda %11,3’ü Toyota marka otomobil kullanıcıları iken %9,7’sinin Volkswagen, %9’unun Renault, %8,2’sinin BMW, %7,7’sinin Ford, %6,7’sinin Fiat, %5,9’unun Hyundai ve Opel, %5,1’ini Mercedes-Benz ve %4,1’inin Audi marka otomobil kullandıkları görülmektedir. Kullandıkları bu otomobil markası için diğer otomobil markalarına göre yüzde %10 daha fazla maliyete katlanmaya razı olan 138 bireye karşı %50 daha fazla maliyete katlanmaya razı olan bireyler ise 25(%6,4)’tir. Öte yandan araştırmaya katılan gruba bugüne kadar kaç farklı otomobil kullandıkları sorulduğundan en fazla 2 (%26,4) cevabı verilirken %22,8’inin 3, %17,7’sininise 1 cevabı verdiği görülmektedir. Kullanmış oldukları otomobil markasını ise 1 yıldan daha az (%27,9) süredir kullananlar çoğunluktadır. Ancak çok az bir oran farkıyla (%26,7) otomobillerini 2 yıldır kullanan bireyler onları takip etmektedir. Bu bulgu, bireylerin otomobil markasında değişikliği sevdiği veya yeni çıkan otomobil modellerine karşı duyarlı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

5.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenlere ait ortalama, standart sapma, soru sayıları, güvenilirlik ve çarpıklık katsayıları ile ilgili bulgular aşağıdaki tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo-3 Değişkenlerle ilgili Betimleyici İstatistikler

Boyutlar	Ortalamalar	Standart Sapmalar	Soru Sayısı	Cronbach Alpha	Skewness Değeri
Marka Aşkı	3,2934	,83258	9	,882	-,305
Marka Sadakati	3,2928	,86729	5	,854	-,394
Marka İmajı	3,4940	,79206	6	,875	-,609

Tablo 3 incelendiğinde otomobil kullanıcılarında en baskın marka imajı (Ort: 3,4940) olurken marka aşkı (Ort: 3,2934) ve marka sadakatinin (Ort: 3,2928) birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Aynı zamanda tüm değişkenlere ait güvenilirlik katsayıları, alan yazında geçerli sayılan α : 0.70 değerinin üzerinde olduğu için, geliştirilen ölçeklerin güvenilir olduğunu ifade etmek mümkündür (Gürbüz ve Şahin, 2015: 317).

5.3. Keşfedici Faktör Analizi

Araştırmada yer alan marka aşkı, marka sadakati ve marka imajı değişkenlerine ait keşfedici faktör analizi sonuçları Tablo 4' te sunulmaktadır.

Tablo-4 Değişkenlerle İlgili Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Değişkenler	Faktör Ortak Varyansı	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Öz Değer
Marka Aşkı	MA1	,593	,770	51,805	4,662
	MA2	,567	,753		
	MA3	,523	,747		
	MA4	,520	,742		
	MA5	,458	,723		
	MA6	,558	,721		
	MA7	,551	,695		
	MA8	,483	,677		
	MA9	,409	,639		
Değerlendirme Kriterleri	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: ,892 Bartlett's Test of Sphericity: ,000 Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Açıklanan Varyans: Toplam: 51,805				
Marka Sadakati	MS1	,643	,832	63,515	3,176
	MS2	,591	,830		
	MS3	,688	,802		
	MS4	,692	,769		
	MS5	,561	,749		
Değerlendirme Kriterleri	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: ,855 Bartlett's Test of Sphericity: ,000 Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Açıklanan Varyans: Toplam: 63,515				
Marka İmajı	Mİ1	,565	,829	61,761	3,706
	Mİ2	,609	,804		
	Mİ3	,611	,782		
	Mİ4	,587	,780		
	Mİ5	,687	,766		
	Mİ6	,646	,752		
Değerlendirme Kriterleri	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: ,878 Bartlett's Test of Sphericity: ,000 Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Açıklanan Varyans: Toplam: 61,761				

Marka aşkı ölçeğine uygulanan faktör analizi sonucunda 9 madde ve tek boyut olarak ölçüldüğü görülmektedir. Faktörlerin toplam varyansın %51,805'ini açıkladığı ve maddelerin faktör yüklerinin 0,63 ile 0,77 arasında olduğu belirlenmiştir. Bartlett Küresellik Testinin p değeri 0,05 anlamlılık derecesinden düşük olması, değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde bir ilişkinin var olduğunu gösterirken; en alt sınır değer 0,50 olarak kabul edilen Kaiser-Meyer-

Olkin (KMO) değeri (0,892) de örneklemin büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğunu açıklamaktadır. (Gürbüz ve Şahin, 2016: 311; Çokluk ve diğ., 2012).

Marka sadakati ölçeğinin tek faktörlü yapıda kalırken, %63,515 oranında açıklanan varyans değerine sahipken ve faktör yüklerinin 0,74 ile 0,83 arasında olduğu görülmüştür. Ölçeğin KMO analiz sonucunun 0,855 ve Barlett Küresellik testinin de anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Marka imajı ölçeğinin de tek boyutta kaldığı ve %61,761 oranında açıklanan varyans değerine sahiptir. Marka imajı ölçeğinin faktör yüklerinin 0,75 ile 0,82 arasında ve KMO sonucunun 0,878, Barlett Küresellik Testi sonucunun da anlamlı olduğu görülmektedir.

5.4. Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışma kapsamında tüketicilerin markaya karşı besledikleri aşkın marka sadakati ile olan ilişkisinde marka imajının aracılık rolünü tespiti sebebiyle regresyon analizi uygulanmıştır. Analizin sonucunda ortaya çıkan standart sapma, ortalama ve korelasyon değerleri Tablo 4’de verilmektedir. Araştırma modelinde var olan bütün değişkenlerin arasında orta ve yüksek düzeyde anlamlı ve pozitif yönlü ilişkilerin var olduğu Tablo 4’den de anlaşılmaktadır.

Tablo-5 Korelasyon Katsayıları

Faktörler	1	2	3
Marka Aşkı	1		
Marka Sadakati	,802**	1	
Marka İmajı	,754**	,756**	1

Not: *p< 0,01

Basit regresyon analizi sonuçlarına göre ilk adımda markaya besledikleri aşkın tüketicilerin marka sadakatleri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin ($\beta= 0,802$, $p< 0,01$) olduğunu söylemek mümkündür. Aynı şekilde ikinci adımda markaya besledikleri aşkın marka imajı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi ($\beta= 0,754$, $p< 0,01$) vardır. Son olarak üçüncü adımda ise marka imajının marka sadakati üzerinde pozitif ve anlamlı etkisini ($\beta= 0,756$, $p< 0,01$) görmek mümkündür. Bu bilgiler ışığında oluşturulan H1, H2 ve H3 hipotezlerinin desteklendiği söylenebilir.

Baron ve Kenny (1986)’nin üç etaplı modeli doğrultusunda gerçekleştirilen regresyon analizinde; marka aşkı ve marka imajının beraber marka sadakati üzerindeki etkileri incelendiğinde;

Marka aşkının marka sadakati üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin ($\beta= 0,802$, $p< 0,01$) olduğunu basit regresyon modeli ile tespit edilmiştir. Çoklu regresyon modeli ile marka aşkı ve marka imajının beraber marka sadakati üzerindeki etkisinin incelendiğinde ise marka aşkının marka sadakati üzerindeki etkisi devam ediyor ancak azalarak ($\beta= 0,537$, $p< 0,01$) devam etmektedir. Eğer bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkiye aracı değişken eklendiğinde etki devam ediyor ancak azalarak devam ediyorsa kısmi aracılık etkisinden söz edilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015: 279). Diğer bir ifadeyle, markaya besledikleri aşk ile marka sadakati arasındaki ilişkide marka imajının “kısmi aracılık” rolünün varlığını göstermektedir.

Tablo-6 Regresyon Analizi Sonuçları

Adımlar	*p< 0,01, BsızD.= Bağımsız Değişken; BlıD.=Bağımlı Değişken			
	B	Standart Hata	β	Model İstatistikleri
1. Adım BsızD: Marka Aşkı BlıD: Marka Sadakati	,835	,032	,802	R ² =0,643 F=698,146, p< 0,01
2. Adım BsızD: Marka Aşkı BlıD: Marka İmajı	,717	,032	,754	R ² =0,568 F=510,819, p< 0,01
3. Adım BsızD: Marka İmajı BlıD: Marka Sadakati	,828	,036	,756	R ² =0,571 F=516,743, p< 0,01
4. Adım BsızD 1: Marka Aşkı BsızD 2: Marka İmajı BlıD: Marka Sadakati	,560 ,384	,044 ,047	,537 ,351	R ² =0,696 F=442,662, p< 0,01

6. Sonuç ve Öneriler

6.1. Sonuç

Günümüzde artan rekabet ortamında işletmelerin süreklilik sağlayabilmeleri için markalarını meydana getirmeleri ve pazar paylarını korumak için de marka sadakatini sağlamaları gerekmektedir (Erdoğan, 2013). Bu çalışmada; toplam 390 otomobil sahibi bireylerin, otomobil markalarına karşı hissettikleri aşkın, marka imajının ve markaya duydukları sadakatlerinin ölçülerek; marka imajının, marka aşkı ile marka sadakati ile arasındaki ilişkide aracılık rolü incelenmiştir. Çalışmada öne sürülen model ve hipotezler korelasyonel bir araştırma uygulanarak test edilmiştir. Hipotez testleri neticesinde, marka imajının ve marka aşkının ayrı ayrı marka sadakati üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın ana amacına binaen, marka imajının aracılık etkisi mevcut örneklem için ispatlanmıştır.

Otomobil üreticilerinin birincil amacı, tüketicilere işletmelerinin sunduğu imkânları tanıtmak ve tüketici talebine uygun olarak üretim yaparak, tüketicilerin markayı satın almalarını sağlamaktır. Satın alma karar sürecinde, üretici-tüketici etkileşiminin sağlanması ile tüketicilerin otomobil talebi oluşturulmakta ve daha sonra sunulan imkânlarla bu süreç devam etmektedir. Bu bağlamda, bu araştırma, tüketicilerin otomobil markalarını tercih etmelerinde ve tercih ettikleri markalara karşı sadakat geliştirmelerinde, çalışmanın teorik bölümünde ele alınan markayla ilişkili marka imajı ve marka aşkı değişkenlerinden hangisinin/hangilerinin daha etkili olduğunun ortaya konulması açısından, sektör uygulayıcılarına anlamlı bir katkı sağlama iddiasındadır.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen çalışmada; markaya besledikleri aşkın, tüketicinin marka sadakati yönünde pozitif etkisinin olduğu gösterilmektedir. Otomobil sahibi tüketiciler

açısından değerlendirilecek olursa, kullandıkları belli bir markaya karşı duydukları aşkın sonucu olarak, o markayı düzenli ve tutarlı şekilde satın alma eğilimi gösterdikleri beklenmektedir. Diğer taraftan, otomobil sahibi tüketicilerin markaya besledikleri aşk ile tercih ettikleri marka imajı arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Tüketicilere doğru şekilde iletilebilmiş bir otomobil markası imajı hem markanın karşıladığı ihtiyaçların tüketici tarafından daha iyi anlaşılmasını, hem de tüketicilerin marka aşkının artmasını sağlamaktadır. Ayrıca, çalışmanın bir diğer sonucuna göre marka imajı tüketicilerin markaya duydukları sadakatlerini pozitif ve anlamlı etkilemektedir. Çalışmanın hedeflediği temel amaç ise markaya karşı hissedilen aşkın marka sadakati üzerindeki etkisinin de marka imajının kısmi aracılık rolünü üstlendiği belirlenmiştir. Bu sebepten, tüketicilerin marka aşkının, marka sadakati oluşumundaki etkisinin marka imajı üzerinden sağlandığı gözlemlenebilmektedir.

6.2. Öneriler

Çalışmanın bulgularının otomobil markalarına önemli katkılar sağlayacağı beklenmektedir. Günümüzde artan rekabet şartlarında devamlılığını korumak isteyen işletmelerin tüketicileriyle uzun vadeli ilişkiler içerisinde olması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Özellikle ülkemizde yaşanan son döviz kuru dalgalanmaları ve bu dalgalanmaların otomobil fiyatlarında yarattığı değişimler sonucu tüketicilerin satın alma kararlarında beklentiler veya model değişikliğini ertelemeler yaşanmaktadır. Bu durum otomobil sahiplerinin satın alma kararlarını etkilerken otomobil markalarının da 2019 yılı için satış hedeflerini zorlamaktadır. Böyle bir ortamda, işletmelerin, tüketicilerin markaya bağlanması için onlara somut faydalar yanında soyut faydaları da sunmaları gerekmektedir (Aydın, 2017;289). Bu faydalar marka aşkı ve marka imajı olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmeler özellikle de otomotiv sektöründe hizmet veren işletmeler, markasına aşık olan tüketiciler konusunda yarattıkları faydaları artırma yönünde faaliyetlerde bulunabilir. Marka aşkının marka sadakatini direkt, marka imajı üzerinden ise dolaylı olarak etkilediğinin bilincinde olan işletmeler marka uyarıcıları vasıtasıyla tüketicilerine memnun olacakları bir tecrübe yaşatmalarından dolayı markalarını birer aşk markası haline getirebilirler. Bu sebeple, tüketicilerin o markaya öncekine kıyasla daha fazla sadakat göstermelerine imkân sağlayabilirler.

Çalışma marka imajının marka aşkı ile marka sadakati arasındaki ilişki üzerindeki aracılık etkisine ışık tutmaktadır. Araştırmanın gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalara yol gösterici olması beklenmektedir. Gelecekte gerçekleştirilecek olan çalışmalarda marka aşkı ve marka sadakati arasındaki ilişkiye farklı değişkenlerin aracılık etkisi değerlendirilebilir. Özellikle de marka sadakatinin öncüllerinin soyut kavramlar olmaya başlamasından hareketle gelecekteki çalışmalarda marka kişiliği, marka değeri, marka güveni ve marka kimliği gibi değişkenler ele alınabilir. Buna ek olarak, çalışmanın sadece otomobil sahibi tüketicilere uygulanması yerine farklı tüketici gruplarında yapılabilir. Online ortamda yaratılan ve güçlenen markalar kapsamında da değişkenler ele alınarak çalışmalar genişletilebilir. Çalışma sonucunda elde edilmiş bulguların gelecekte bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

- Aaker, D. A. (1991), *Managing Brand Equity*, New York: Free Press.
- Alam, A., Arshad, M. U. ve Shabbir, S. A. (2012), *Brand Credibility, Customer Loyalty and The Role of Religious Orientation*, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 24 (4), ss. 583-598.

- Albert, N. ve Merunka, D. (2013), The Role of Brand Love İn Consumer-Brand Relationships, *Journal of Marketing*, 30 (3), ss. 258-266
- Arıtan, T. ve Akyüz, A.M. (2015), Tüketicilerin Otomobil Markalarına Yönelik Marka Sadakatleri ve Tercihleri Üzerine Bir Araştırma, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 11, Sayı 26.
- Aydın, G. (2009), Marka Değeri ve Finansal Performans, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü İşletme Mühendisliği, İSO Yayın No: 2009/11.
- Ballester, E. D. ve Aleman, J. L. M. (2001), Brand Trust in The Context of Consumer Loyalty, *European Journal of Marketing*, 35 (11/12), ss. 1238- 1258.
- Bagozzi, R. P., Batra, R. ve Ahuvia, A. (2017), Brand Love, *Journal of Marketing*, 76 (2), ss. 1-16
- Baron, R. M. ve Kenny, D.A. (1986), The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 51, No: 6, ss. 1173-1182.
- Bergkvist, L. ve Larsen, T. Bech (2010), Two studies of consequences and actionable antecedents of brand love, *Journal of Brand Management*, Vol. 17, 7, ss. 504 –518.
- Blain, C., Levy, S. E., ve Ritchie, R. B. (2005), Destination Branding: Insights and Practices from Destination Management Organizations, *Journal of Travel Research*, 43, ss. 328–338.
- Carroll, B. A. ve Ahuvia, A. C. (2006), Some Antecedents And Outcomes Of Brand Love, *Marketing Letters*, 17(2), ss. 79-89.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012), Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Delgado-Ballester, E. ve Munuera-Alemán, J. L. (2005), Does Brand Trust Matter To Brand Equity?, *Journal of Product and Brand Management*, 14(3), ss. 187-196.
- Erduğan, Y.Y. (2013), Marka İmajı ve Marka Güveninin Marka Sadakati Üzerindeki Etkileri: Trakya Bölgesindeki Kozmetik Sektöründe Bir Uygulama, Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi.
- Eren, S.S. ve Erge, A. (2012), Marka Güveni, Marka Memnuniyeti Ve Müşteri Değerinin Tüketicilerin Marka Sadakati Üzerine Etkisi, *Journal of Yasar University*, 26(7), ss. 4455-4482.
- Fischer, M., Völckner, F. ve Sattler, H. (2010), How Important Are Brands? A Cross Category, Cross-Country Study, *Journal Of Marketing Research*, 47(5), ss. 823-839.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2015), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kalyoncuoğlu, S. (2017), Markaya Duyulan Güven ile Marka Sadakati İlişkisinde Marka Aşkının Aracılık Rolü, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5/4, ss. 383-402.
- Keller, K.L. (1993), Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity, *Journal of Marketing*, 57 (1), ss. 122.
- Konecnik, M., ve Gartner, W. C. (2007), Customer-Based Brand Equity for A Destination, *Annals of Tourism Research*, 34(2), ss. 400-421.
- Kurtbaş İ., ve Barut B. (2010), Star Marka Stratejisiyle Yapılan Televizyon Reklamlarının Marka Farkındalığı Ve Marka Sadakati Oluşturma Sürecindeki Rolü Ve Etkisi, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, No: 13, ss. 107-144.
- Lau, G. T. ve LEE, S. H. (1999), Consumers' Trust in a Brand and the Link to Brand Loyalty, *Journal of Market-Focused Management*, 4(4), ss. 341-370.

- Lee, S-H., Workman, J. E. ve Jung, K. (2016), Brand Relationships and Risk: Influence of Risk Avoidance and Gender on Brand Consumption, *Journal of Open Innovation: Technology, Market and Complexity*, ss. 1-14.
- Niyomsart, S. ve Kahmwon, A. (2015), Brand Love, Brand Loyalty, And Word Of Mouth: A Case Of Airasia, *Conference of the International Journal of Arts & Sciences*, 09(01), ss. 263–268.
- Oliver, R. L. (1999), Whence Consumer Loyalty?, *Journal of Marketing*, 63, ss. 33- 44.
- Roberts, K. (2004), *Lovemarks: The Future Beyond Brands*, New York, USA, Power House Books.
- Roy, S., Eshghi, A. ve Sarkar, A. (2013), Antecedents and Consequences of Brand Love, *Journal of Brand Management*, 20(4), ss. 325-332.
- Sekaran, U. (2000), *Research Methods For Business: A Skill Building Approach*, 3rd edition, Wiley, Sons, New York.
- Tsai, S. P. (2005), Utility, Cultural Symbolism and Emotion: A Comprehensive Model of Brand Purchase Value, *International Journal of Research in Marketing*, 22 (3), ss. 277-291.
- Turgut, M.Ü. (2014), Marka Sevgisinin Marka Güveni, Olumsuz Bilgiye Karşı Direnç Ve Tekrar Satın Alma Niyeti Çerçevesinde İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Türker, G.Ö. ve Türker, A. (2013), Gsm Operatörleri Sektöründe Marka Sadakatini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi; Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Mayıs.
- Ural, T. ve Perk, H.G. (2012), Tüketici Temelli Marka Değerinin Kişisel Bilgisayar Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Antakya'da Bir Çalışma, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3, ss. 11-26.
- Vazquez, R., Del Rio, A. B. ve Iglesias, V. (2002), Consumer Based Brand Equity: Development and Validation of A Measurement Instrument, *Journal of Marketing Management*, 18 (6), ss. 27-48.

İnternet Kaynakları

İnternet-1: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24598>, Erişim tarihi: 17.05.2018

Makale Türü: Araştırma Makalesi

TÜKETİCİLERİN HELAL GIDA ÜRÜNLERİNE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ: SAKARYA ÖRNEĞİ¹

Bayram TOPAL², Hasan ŞAHİN³

Öz

Tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen çok sayıda faktör vardır. Özellikle gıda maddelerinin seçiminde genel olarak, hayat tarzı, kültür, din, diyet ve sağlık sorunları öne çıkmaktadır. Müslümanlar açısından gıda maddesi tercihinde en önemli unsur gıdanın dini yönden helal olup olmadığıdır. Helal kavramı İslam inancına göre yapılması yasaklanmamış, meşru görülmüş her türlü fiiliyat olarak ifade edilebilir. Bu çalışmada tüketicinin helal gıda konusundaki görüş ve düşünceleri araştırılmıştır. Araştırma Sakarya ilinde gönüllü katılım esasına dayalı tesadüfi olmayan örnekleme tekniği ile anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Anket çalışması 312 kişi ile yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada veriler öncelikle betimsel istatistikler ve frekans serileri şeklinde tasvir edilmiştir. Daha sonra t testi ve varyans analizi uygulamaları ile tüketicilerin demografik özellikleri ve helal gıda konusundaki düşünceleri analiz edilip yorumlanmıştır. Erkeklerin kadınlara, evlilerin bekârlara, yaşlıların gençlere göre helal gıda konusunda daha hassas olduğu görülmüştür. Yapılan analizlerde helal gıdanın tüketici davranışlarına olan etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Helal Gıda, Helal Tüketim, Tüketici Tercihleri.

RESEARCH ON CONSUMERS' ATTITUDES AND BEHAVIOURS TOWARDS HALAL FOOD PRODUCTS: THE CASE OF SAKARYA PROVINCE

Abstract

There are many factors that affect consumers' purchasing decisions. Life style, culture, religion, diet and health problems come to the fore especially in the selection of foodstuffs. The most important factor in the preference of food for Muslims is whether the food is halal as per Islam or not. The concept of Halal can be expressed in all kinds of acts that are deemed to be legitimate. In this study, the opinions and thoughts of the consumers about halal food were investigated. The study was carried out by means of non-random sampling technique based on voluntary participation in the Sakarya province. The survey was conducted with 312 people using face-to-face survey. In the study, the data were primarily depicted in descriptive statistics and frequency series. Then, with t test and variance analysis applications, the demographic characteristics of the consumers and their thoughts on halal food were analyzed and tested. It is seen that males are more sensitive to halal food than females, married people are single and elderly people are more sensitive than youth. In the analysis, the effect of halal food on consumer behavior was investigated.

Key Words: Halal Food, Halal Consumption, Consumer Preferences.

1. Giriş

Tüketicilerin satın alma kararına etki eden çok sayıda faktör bulunmaktadır. Özellikle gıda maddelerinin seçiminde genel olarak, hayat tarzı, kültür, din, diyet ve sağlık sorunları öne çıkmaktadır. Müslümanlar açısından gıda maddesi tercihinde en önemli unsur gıdanın dini yönden helal olup olmadığıdır. Helal kelimesi, Kur'an'da izin verilen ya da yasaklı olmayan anlamında kullanılmaktadır. Genel olarak Kur'an, haram olarak (yasadışı veya yasak) özel olarak

¹ Bu çalışma, 23-25 Kasım 2018 tarihlerinde Kocaeli'de düzenlenen International Marmara Science and Social Sciences, (Imascon 2018), isimli kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü, Sakarya/Türkiye, btopal@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3521-4266.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi Endüstri Mühendisliği Bölümü, Bandırma/Balıkesir/Türkiye, hsahin@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8915-000X.

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Topal, B. ve Şahin, H., (2019), Tüketicilerin Helal Gıda Ürünlerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Sakarya Örneği, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 37-51

Makale Geliş Tarihi: 28/02/2019

Makale Kabul Tarihi: 10/07/2019

Makale Yayın Tarihi: 30/07/2019

belirtilenlerin haricindeki tüm gıdaların helal olduğunu belirtmektedir (Çelikkol, 2017). Helal gıda ise yenmesi ya da içilmesi İslam inancına göre caiz olan gıda olarak ifade edilebilir. Pazarlama literatüründe yer alan çalışmalarda, kültürün anahtar bir elemanı olarak dini inançların tüketici davranışlarını ve dolayısıyla da satın alma kararlarını büyük ölçüde etkilediği vurgulanmaktadır (Öztürk ve diğ., 2015). Küresel dünyada tüketiciler yiyecek içecek ürünlerini sadece kendi ülkelerinden değil farklı dinlere mensup diğer ülkelerden de ithal edebilmektedir. Dünyada yaklaşık iki milyar İslami inancıya sahip insanın önemli bir kısmının tükettikleri gıdaların haram ve helalliklerini yiyecek içecekleri tüketirken hangilerinin haram hangilerinin helal olacağını bilmek istemeleri, helal gıda pazarını önemli bir noktaya taşımaktadır. Yıllık ortalama %10 büyüme trendine sahip bu pazarda Türkiye'nin de yer alması ekonomik açıdan önemli görülmektedir (Özdemir ve Yaylı, 2014). Helal konseptinin açıklanabilmesi için öncelikle helal kavramının üzerinde durmak ve açıklamak gerekmektedir.

İslam hayatın doğal bir yolu olarak ifade edilmektedir. İslam ekonomisi sistemi sadece; sosyal sistem, işbirliği ve kardeşliğe dayanmaktadır. Politik sistemi ise; istişareye dayanmakta ve helal gıda ile ilgili yasalarının tüm insanlık için çok basit ve yararlı olduğu görülmektedir. Bir Müslüman'ın yaşamı helal kavramı etrafında dönmektedir. Bir Müslüman; helal kaynaklarından gelir kazanmalı, yalnızca helal işlemlerinde bulunmalı ve helal yiyecek ve içecek tüketmelidir. İslam'da helal kavramının çok özel motivasyonlara sahip olduğu ifade edilmektedir. Şöyle ki; dinin saflığını korumak, İslam zihniyetini korumak, hayatı korumak, mülkiyeti korumak, gelecek nesilleri korumak, kendine saygıyı ve bütünlüğünü korumak olarak görülmektedir (Dali ve diğ., 2009).

Helal terimi ürün ve türevleri de dâhil olmak üzere, meşru olarak kabul edilen gıdalar için kullanılabilir. Arapça bir kelime olan helal kelimesi, haram teriminin karşıtıdır. Gıdalarda helallikten bahsedebilmek için (Yılmaz ve diğ., 2017): İslam hukuku tarafından tüketimi Müslümanlar için yasaklanmış veya şer'i kesim kurallarına göre kesilmemiş hayvan ve ürünlerini ihtiva etmemesi, İslam'a göre temiz kabul edilmeyen bir madde taşımaması, İslam'a göre temiz kabul edilmeyen tarzda üretilmemiş ve paketlenmemiş olması, helal kabul edilmeyen bir gıda ile temas içinde olmaması gerekmektedir.

"Helal" terimi Uluslararası "The Codex Alimentarius Commission" tarafından 1997'de kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'de 2007 yılında helal gıda belgesinin İslam ülkeleri tarafından hazırlanan standartlar doğrultusunda verilmesini sağlamak üzere İslam Konferansı Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İş Birliği Daimi Komitesi (İSEDAK) bünyesinde girişimlerde bulunulsa da, Türk Standartları Enstitüsü (TSE) tarafından 14 Temmuz 2011 tarihinde (İslam Ülkeleri Standardizasyon ve Metroloji Enstitüsü-SMIIC tarafınca yayınlanan Helal Gıda Standartlarına göre) Helal Gıda Belgelendirmesi yapılmaya başlanmıştır. Türkiye, Helal Gıda Belgelendirmesi ile dünyada Malezya ve ABD'den sonra helal gıda sertifikası veren üçüncü ülke olmuştur (Yılmaz ve diğ. 2017). Helal gıda tüketimi dünya çapında en hızlı büyüyen ticari pazarlardan biri olmaktadır. Amerika'da yaşayan Budist ve Hinduların %90'ı, Müslümanların %75'i, Yahudilerin ise %16'sı yiyecekler konusundaki dini yasaklara uymaktadır. Helal ürün pazarının 1,5 milyar tüketiciye sahip olduğu tahmin edilmektedir. Dünya çapındaki her dört tüketiciden biri helal ürünler kullanmaktadır (Kızgın, 2017). Bu çalışmada tüketicinin helal gıda konusundaki görüş, düşünce ve davranışları araştırılmış, bunun tüketicinin demografik özelliklerine göre nasıl bir değişim gösterdiği analiz edilmiştir. Ayrıca helal tüketim düşünce ve davranışını belirleyen değişkenlerin faktör yapısı ortaya konmuştur.

2. Literatür Araştırması

Literatür incelendiğinde 'helal gıda' üzerine yapılmış olan birçok çalışmanın olması, dikkatlerin gelişmekte olan İslam ülkeleri pazarlarına yöneldiğini göstermektedir. Khalek ve Ismail (2015), Malezya'da Y kuşağı arasındaki helal gıda tüketimini tahmin etmek için planlı davranış teorisini kullanarak "Neden Helal Yiyoruz?" sorusuna yanıt aramışlardır. Khalek ve diğ. (2017),

Malezya'da genç Müslümanların helal yiyecek tüketme davranışlarını etkileyen faktörleri belirleme üzerine bir çalışma yapmışlardır. Olya ve Al-ansi (2018), helal ürün ve hizmetlerin risk değerlendirmesi için turizm endüstrisinde bir uygulama yapmışlardır. Kurth ve Glasbergen (2017), Hollanda'daki helal sertifikasyon birimlerinin Müslüman toplumun ihtiyaçlarını ve uluslararası helal yönetişimi nasıl etkilediğini analiz etmişlerdir. Al-Ansi ve diğ., (2018), helal gıdalar için güven, memnuniyet ve öneri niyetinin genel risk üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Awan ve diğ. (2015), Pakistan'daki helal gıda sektöründen elde edilen veriler ile helal satın alma niyetini etkileyen faktörleri belirlemişlerdir. Shakil ve Majeed (2018), helal marka imajı, helal marka memnuniyeti, helal marka sadakati ve helal marka güven oyunculuğu ile helal marka algılanan kaliteye ilişkin satın alma davranışını ve satın alma niyeti arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Özdemir ve Yaylı (2014), tüketicilerin demografik özellikleri, helal gıda tutumları ve dini yaşam biçimleri ile helal sertifikalı ürün tercihleri arasındaki ilişkiyi İstanbul ilinde yaptıkları araştırma ile incelemişlerdir. Çallı (2014), Avrupa'da yaşayan Türk göçmenleri hedefleyen televizyon reklamlarında helal ürünü vurgulayan farklı markalardan seçilen reklam spotları içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Öztürk ve diğ. (2016), tüketicilerin helal kavramını nasıl algıladıkları ve tüketicilerin helal özellikli ürünleri satın alma davranışlarını incelemişlerdir. Genç ve Yardımcıoğlu (2017), tüketicilerin helal sertifikalı gıda algısı ve helal sertifikasının tüketici tercihleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Başaran Alagöz ve Demirel (2017), Konya'daki tüketicilerin helal sertifikalı ürünleri satın alma niyetlerini ve bu tüketicilerin tüketim davranışlarını etkileyen sebepleri araştırmışlardır. Memiş ve diğ. (2018), tüketicilerin helal gıda sertifikalı mamulleri nasıl algıladıkları satın alma karar sürecindeki riskleri nasıl tanımladıkları ve helal gıda sertifikalı mamullerin tüketici güvenini tesis etmedeki konum ve etkilerini incelemişlerdir. Belen ve diğ. (2018), helal ürünlerin öncüsü ve en iyisi olan Malezya örneğinde Türkiye'deki helal ürün anlayışına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Çelikkol (2017), stratejik pazarlama yönetiminde gerek ürün, gerekse hizmet pazarlamasında "helal konsepti" uygulamalarının, Müslüman ülke pazarlarındaki tüketici davranışlarına etkilerini açıklamıştır. Metin ve Çelik (2017), fuar ve müşteri ziyaretleri gibi çeşitli sebeplerle sıklıkla yurtdışına çıkan ihracatçı firma temsilcilerinin konaklama işletmelerini, seyahat işletmelerini, market ve restoranları tercih etmede dini inanışlarının etkisini araştırmışlardır.

Abd Rahman ve diğ. (2015), tüketicilerin helal kozmetik ürünlerine karşı tutumlarının tek bir modelde değerlendiren ilk çalışmayı gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, Malezya tüketicilerinin helal kozmetik ve gıda ürünleri arasındaki tutumu ve niyetindeki önemli farkı araştırmışlardır. Ahmad ve diğ. (2015), helal gıda ve kozmetik ürünlere yönelik tüketici davranışı konusunda bilgi ve dindarlığı değerlendirmişlerdir. Kızgın (2017), tüketicilerin helal gıda ürün kullanım eğilimlerinin ve helal gıda tüketimlerine etkisi olduğu düşünülen etkenlerin belirlenmesi amacıyla 382 katılımcıdan elde ettiği verileri analiz etmiştir. Öztürk (2016), İngiltere'deki beyaz et tüketiminin psiko-sosyal kökenlerinin neler olabileceğini tespit etmiştir. Kızılkaya (2017), Türkiye'de helal gıda konusunda tüketicilerin farkındalıkları, tutumları, beklentileri ve eğilimlerini belirlemiştir. Tatlı ve diğ. (2017), tüketicilerin helal tüketim ve helal gıda kavramları hakkında farkındalıklarını, tutumlarını ve beklentilerini sosyo-kültürel yapılarını esas alarak ölçmüşlerdir. Ünalın (2017), çalışmada sadece helal gıda ürünlerinin pazarlama karması elemanları olan ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım kavramlarının incelemesini yapmıştır. Akbıyık ve Eroğlu (2016), tüketicilerin helal sertifikalı ürünlere yönelik algı ve beklentilerini belirlemeye çalıştıkları araştırmada, helal gıda algısının tüketicilerin sahip olduğu eğitim düzeyine göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Demirel ve Yasarsoy (2017), İslami bakış açısına göre Kastamonu'daki yerel halkın helal ürünlere eğilimlerini ve mevcut durumlarını belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmaya göre Kastamonu'daki yöre halkı helal sertifikalı ürünler almaya devam edeceklerini, helal ürünlerin sağlık için iyi olduğuna ve fiyat-kalite dengesinin korunması için helal sertifikalı ürünlerin korunması gerektiğine inanmaktadır. Yazıt ve diğ. (2017), restoran müşterilerinin helal gıda hakkındaki düşüncelerini belirlemiş ve bu düşüncenin, kişilerin sahip oldukları sosyo-demografik faktörlere göre değişip değişmediğini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda katılımcıların helal gıda algısının orta düzeyde

olduğu ve bu algının katılımcıların cinsiyetlerine, medeni durumlarına ve mesleklerine göre bir farklılık göstermediği ancak eğitim düzeyi, yaş ve gelir düzeyine göre anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Akdemir ve Selçuk (2017), otel işletmelerinin “Helal Gıda” sertifikasına bakış açılarının nasıl olduğunu değerlendirmişlerdir. Çalışmada otel yöneticilerinin helal gıda sertifikasına tam olarak ihtiyaç duymadıklarını sonucuna ulaşılmıştır. Şahingöz ve Onur (2017), Ankara’da yaşayan tüketicilerin helal gıda tercihlerini belirlemeye çalışmışlardır.

3. Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Araştırmanın amacı tüketicinin helal gıda konusundaki görüş düşünce ve davranışlarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda öncelikle tüketicinin helal gıda konusundaki düşüncelerinin olumlu olup olmadığı t testi ile araştırılmıştır. Daha sonra tüketicinin demografik ve sosyoekonomik durumunun helal gıda tüketimi konusundaki düşünce ve davranışlarına nasıl bir etkisinin olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Ki kare bağımsızlık testleri ile tüketicinin dünya görüşü ve helal tüketim davranışının ilişkili olup olmadığı araştırılmıştır. Son olarak faktör analizi yaklaşımı ile helal tüketim davranışını belirleyen ana etkenler ortaya konmuştur.

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma Sakarya ilinde gönüllü katılım esasına dayalı tesadüfi örnekleme tekniği ile anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Anket çalışması 312 kişi ile yüz yüze anket tekniği ile Mart-Nisan 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 12 anket formu düzensiz ve ciddiyetten uzak cevaplar sebebiyle veri setinden çıkarılmıştır. Örneklem büyüklüğü (1) nolu formül kullanılarak %90 güven ve 0,05 hata düzeyi için minimum 272 olarak hesaplanmış olup, seçilen örneklem hacminin yeterli olduğu anlaşılmıştır (Bartlett, Kotrlik, Higgins, 2001), (Özdamar, 2003).

$$n = \frac{\sigma^2 Z_{\alpha}^2}{d^2} \quad (1)$$

n: örneklem hacmi, σ : standart sapma, Z: standart normal dağılım değeri,

d: örneklem hatası, α : anlam düzeyi

3.2. Kullanılan Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket çalışması Sakarya ilinde gönüllü katılım esasına dayalı olarak olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri analizi için kullanılacak tekniklerin belirlenmesi amacıyla verilerin dağılımı araştırılmış, yapılan normallik testlerinden olumlu sonuç alınamamıştır. Yer darlığı sebebi ile verilerin normalliği ile ilgili test sonuçları verilmemiştir. Anket verilerinde bu tür sonuçlarla sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu sebeple bir çözüm yolu olarak betimsel istatistiklerden hareketle verilerin normalliği araştırılmıştır. Verilerin dağılımlarının, aritmetik ortalama, mod, medyan, çarpıklık ve basıklık katsayıları gibi istatistikler üzerinden incelenmesi, betimsel yöntemler olarak belirtilmektedir (Abbott, 2011; Kirk, 2008). Literatürde betimsel istatistiklerden hareketle verilerin normalliği araştırıldığı görülmektedir. Bu kapsamda aritmetik ortalama, mod ve medyanın eşit ya da yakın olması, çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 sınırları içinde 0’a yakın olması, çarpıklık ve basıklık katsayılarının kendi standart hatalarına bölünmesi ile hesaplanan çarpıklık ve basıklık indekslerinin ± 2 sınırları içinde 0’a yakın olması, standart sapma ile ortalamanın oranını yüzde olarak ifade eden bağıl değişim katsayısının 20 ile 25 aralığında olması normal dağılımın bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Demir, vd. 2016). Tablo 1’de tüm değişkenlere ait verilerin

çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 aralığında olduğu görülmektedir. Buna göre verilerin betimleyici istatistikler açısından normal olduğu kabul edilmiştir.

Tablo- 1 Verilerin Çarpıklık ve Basıklık Ölçüleri

Helal Gıda Algısı	Çarpıklık	Basıklık
1-Helal sertifikasyon iyi bir fikirdir	-,610	,865
2-Piyasaya yeni sürülen helal sertifikalı ürünleri takip ederim	-,089	-,658
3-Herkesin helal sertifikalı ürünler alması gerektiğini düşünürüm	-,647	,779
4-Helal sertifikalı ürünler helal sertifikalı olmayan ürünlere göre daha kalitelidir	-,024	-,224
5-Helal sertifikalı ürünler helal sertifikalı olmayan ürünlere göre daha sağlıklıdır	-,152	-,561
6-Yeni çıkan helal sertifikalı markaları her zaman araştırırım	-,615	,135
7-Helal sertifikalı ürünleri satın almak için uzak mesafeye razıyım	-,577	,054
8-Helal sertifikalı ürünlere kolayca ulaşabilirim	-,327	-,462
9-Gelecekte helal sertifikalı ürünlerin daha çok tercih edileceğine inanıyorum	-,156	-,656
10-Günlük ihtiyaçları satın alırken helal sertifikalı ürünleri tercih ederim	-,292	-,538
11-Helal sertifikalı ürünün markası popüler olmasa bile satın almayı tercih ederim	-,467	,823
12-Helal sertifikalı ürünler biraz pahalı olsa bile satın alırım	-,688	,605
13-Helal ürünler aynı zamanda sağlıklı ürünlerdir	-,213	-,512
14-Bence helal ürünler aynı zamanda kalitelidir	-,030	-,573
15-Satın aldığım ürünlerin içeriğini daima incelerim	-,321	-,398
16-Diğerlerine göre daha az lezzetli olsa da helal gıdayı tercih ederim	-,043	-,796
17-Aile üyelerim helal sertifikalı ürünleri satın almak istiyor	-,212	-,239
18-Arkadaşlarım da helal sertifikalı ürünleri satın almak istiyor	,290	-,923
19-Helal ürünleri satın almak için bilgi sahibiyim	-,719	,524
20-Yakınlarım helal sertifikalı ürünleri satın alma kararında bana destek olacaktır	,000	-,716
21-Helal sertifikalı ürünleri satın almak ya da almamak sadece benim kararımdır	-,168	-,858
22-Markette helal sertifikalı markalar mevcutsa kesinlikle o markaları satın alırım	-,510	,965
23-İçeriğinde haram olan hiçbir ürünü satın almam	-,401	-,182
24-Dini inançlar hayatımın tümünü etkiler	-,597	,089

Betimsel istatistiklerin değerlendirilmesi sonucu verinin dağılımının normal sınırlar içinde kaldığı görülmüştür. Bu sebeple veriye parametrik testlerin tatbik edilmesinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Ölçek literatür desteği ve uzman kişilerin görüşleri doğrultusunda oluşturulmuştur. Ankette ilk 7 soru katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Sonraki 24 soru

tüketicilerin helal gıda algısını belirlemeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Toplanan veriler SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerde betimsel istatistikler, faktör analizi, varyans analizi, t testleri ve ki kare bağımsızlık testleri uygulanmıştır.

4. Analiz Ve Bulgular

Bu kısımda öncelikle araştırmaya dâhil olan katılımcıların demografik özellikleri incelenmiştir. Tablo 2’de katılımcıların demografik ve sosyal özelliklerine göre dağılımı verilmiştir.

Tablo- 2 Ankete Katılanların Demografik ve Sosyal Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	%	Yaş	Frekans	%
Erkek	228	76,0	20den az	18	6,0
Kadın	72	24,0	20-25	72	24,0
Toplam	300	100,0	26-30	84	28,0
Medeni hal			31-35	60	20,0
Evli	150	50,0	36-40	54	18,0
Bekâr	150	50,0	41-45	12	4,0
Toplam	300	100,0	Toplam	300	100,0
Eğitim durumu			Gelir durumu		
İlköğretim	36	12,0	1500den az	54	18,0
Lise	126	42,0	1501-2500	114	38,0
Ön lisans	42	14,0	2501-3500	102	34,0
Lisans	90	30,0	3501-5000	18	6,0
Yüksek lisans	6	2,0	5001 ve üstü	12	4,0
Toplam	300	100,0	Toplam	300	100,0
Meslek			Dünya Görüşü		
İşçi	60	20,0	Muhafazakâr-dindar	138	46,0
Memur	42	14,0	Demokrat	24	8,0
Ev hanımı	36	12,0	Laik Kemalist	36	12,0
Serbest meslek	36	12,0	Sosyal demokrat	6	2,0
Çiftçi	12	4,0	Milliyetçi	90	30,0
Esnaf	24	8,0	Liberal	6	2,0
Öğrenci	36	12,0	Toplam	300	100,0
Bir işte çalışmıyor	12	4,0			
Diğer	42	14,0			
Toplam	300	100,0			

Tablo 2’ye göre ankete katılanların %76 gibi önemli bir kısmı erkeklerden oluşmakta olup, medeni hal açısından evli ve bekârların oranı eşit, eğitim seviyesi olarak %42’si lise, %30’u üniversite mezunudur. Katılımcıların %78’si 35 yaş altında olup, %90’lık kesimin geliri 3500 TL’nin altındadır. %46’sı kendisini muhafazakâr, %30’u milliyetçi, %12’si laik-Kemalist olarak tanımlamıştır.

4.1. Tüketicinin Helal Gıda Algısı

Tüketicinin helal gıda konusunda algısı t testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 3’de özetlenmiştir. Helal gıda ilgili ifadeler tüketimin katılım düzeylerinin olumlu olup olmadığı beşli likert ölçeğine göre 3,5 ortalamasının üzerinde olup olmama durumuna göre tek örneklem t testi ile araştırılmıştır.

Tablo 3’e göre ankete katılan tüketiciler 4 madde dışında tüm maddeler için olumlu görüş bildirmiştir. Buna göre tüketiciler “içeriğinde haram olan hiçbir ürünü satın almam”, “markette

helal sertifikalı markalar mevcutsa kesinlikle o markaları satın alırım”, “Helal sertifikasyon iyi bir fikirdir”, “helal sertifikalı ürünün markası popüler olmasa bile satın almayı tercih ederim” ve “Dini inançlar hayatımın tümünü etkiler” görüşlerini kuvvetle desteklemektedir.

Tablo- 3 Tüketicinin Helal Gıda Tüketimine Yönelik Algıları

Helal Gıda Algısı	Ortalama	Std. Sapma
1-Helal sertifikasyon iyi bir fikirdir	4,00	0,87
2-Piyasaya yeni sürülen helal sertifikalı ürünleri takip ederim	2,82	1,18
3-Herkesin helal sertifikalı ürünler alması gerektiğini düşünürüm	3,76	0,86
4-Helal sertifikalı ürünler helal sertifikalı olmayan ürünlere göre daha kalitelidir	3,72	0,67
5-Helal sertifikalı ürünler helal sertifikalı olmayan ürünlere göre daha sağlıklıdır	3,82	0,80
6-Yeni çıkan helal sertifikalı markaları her zaman araştırırım	3,50	1,09
7-Helal sertifikalı ürünleri satın almak için uzak mesafeye razıyım	3,83	0,98
8-Helal sertifikalı ürünlere kolayca ulaşabilirim	3,85	0,84
9-Gelecekte helal sertifikalı ürünlerin daha çok tercih edileceğine inanıyorum	3,84	0,81
10-Günlük ihtiyaçları satın alırken helal sertifikalı ürünleri tercih ederim	3,54	1,00
11-Helal sertifikalı ürünün markası popüler olmasa bile satın almayı tercih ederim	3,92	0,87
12-Helal sertifikalı ürünler biraz pahalı olsa bile satın alırım	3,68	0,93
13-Helal ürünler aynı zamanda sağlıklı ürünlerdir	3,84	0,88
14-Bence helal ürünler aynı zamanda kalitelidir	3,68	0,81
15-Satın aldığım ürünlerin içeriğini daima incelerim	3,68	0,99
16-Diğerlerine göre daha az lezzetli olsa da helal gıdayı tercih ederim	3,80	0,83
17-Aile üyelerim helal sertifikalı ürünleri satın almak istiyor	3,68	0,76
18-Arkadaşlarım da helal sertifikalı ürünleri satın almak istiyor	3,84	0,79
19-Helal ürünleri satın almak için bilgi sahibiyim	3,65	0,97
20-Yakınlarım helal sertifikalı ürünleri satın alma kararında bana destek olacaktır	3,84	0,76
21-Helal sertifikalı ürünleri satın almak ya da almamak sadece benim kararımdır	3,54	1,01
22-Markette helal sertifikalı markalar mevcutsa kesinlikle o markaları satın alırım	4,00	0,87
23-İçeriğinde haram olan hiçbir ürünü satın almam	4,06	0,73
24-Dini inançlar hayatımın tümünü etkiler	3,88	0,95

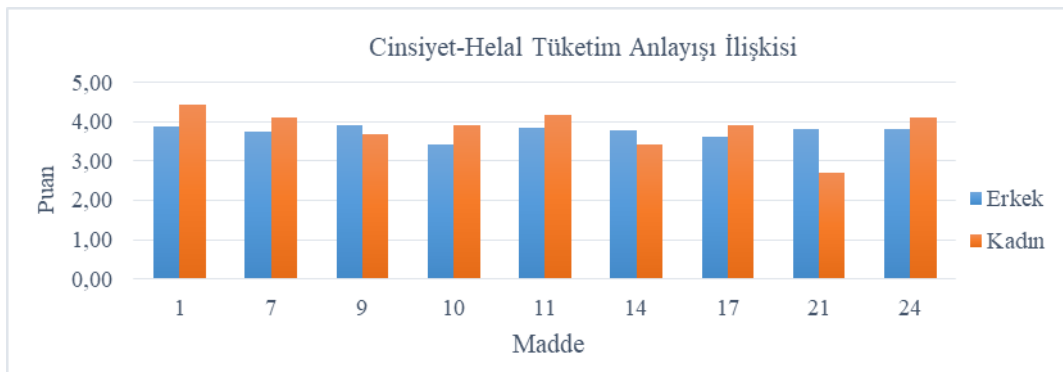
4.2. Bağımsız Örneklem t testi

Bu kısımda cinsiyet ve medeni hal vasfına göre katılımcıların maddelere vermiş oldukları puanların farklı olup olmadığı bağımsız örneklem t testi ile araştırılmıştır. Bu kapsamda önce cinsiyete göre helal anlayışının farklı olup olmadığı araştırılmış 9 konuda farklı görüşte oldukları görülmüştür. Genel olarak erkeklerin helal konusunda kadınlardan daha hassas davrandıkları anlaşılmaktadır. Tablo 4’de sonuçlar özetlenmiştir.

Tablo- 4 Cinsiyete Göre Helal Tüketim Anlayışının Farkı İçin t Testi Tablosu

Madde	Grup ortalamalarının eşitliği için t testi (Erkekler ortalaması-Kadınlar Ortalaması)			
	t	sd.	Anlamlılık Çift taraflı	Ortalamaların farkı
1	-4,813	298	0,000**	-0,548
7	-2,992	158,8	0,003**	-0,338
9	2,127	298	0,034*	0,2324
10	-3,769	298	0,000**	-0,5
11	-2,839	298	0,005**	-0,329
14	3,204	298	0,002**	0,347
17	-3,068	298	0,002**	-0,311
21	9,478	298	0,000**	1,135
24	-2,088	298	0,038*	-0,268

(*) %5, (**) %1 anlam düzeyinde önemli fark vardır

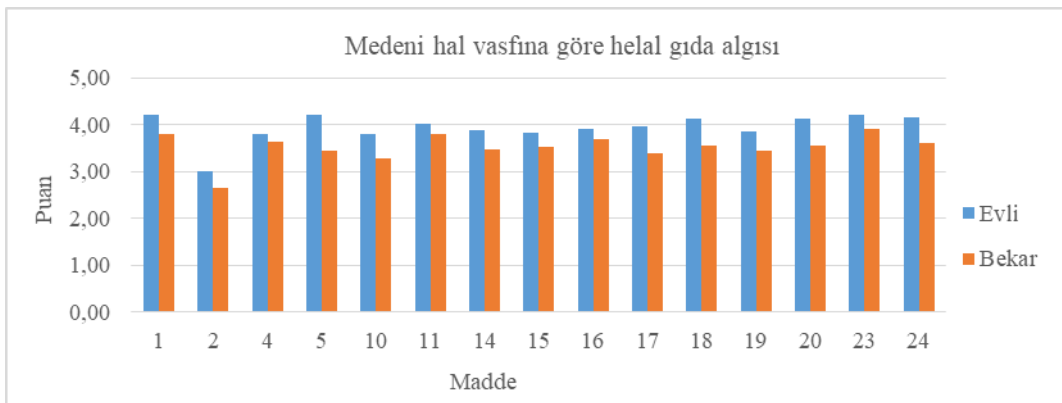
Şekil- 1 Cinsiyete Göre Helal Algısının Değişimi

İkinci olarak medeni durumun kişilerin helal anlayışında farklılık oluşturup oluşturmadığı araştırılmış ve sonuçlar Tablo 5’te özetlenmiştir. Medeni halin helal tüketim anlayışına etkisi t testi ile araştırılmış ve anlamlı farklılıklar gösteren sonuçlar Tablo 5’te ve Şekil 2’de verilmiştir.

Tablo- 5 Medeni Hal Varfına Göre Helal Anlayışının Farklılık Gösterdiği Maddeler

Madde	Grup ortalamalarının eşitliği için t testi (Evliler ortalaması-Bekârlar Ortalaması)			
	t	Sd.	Anlamlılık Çift taraflı	Ortalamaların farkı
1	4,069	268,2	,000**	0,4
2	2,669	294,14	,008**	0,36
4	2,093	298	,037*	0,16
5	9,5	298	,000**	0,77
10	4,579	264,25	,000**	0,51
11	2,347	298	,020*	0,23
14	4,393	298	,000**	0,4
15	2,831	298	,005**	0,32
16	2,539	271,48	,012*	0,24
17	6,841	298	,000**	0,56
18	6,602	298	,000**	0,56
19	3,843	230,06	,000**	0,42
20	6,863	298	,000**	0,56
23	3,362	298	,001**	0,28
24	5,314	298	,000**	0,56

(*) %5, (**) %1 anlam düzeyinde önemli fark vardır.

Şekil-2 Helal Anlayışının Medeni Hale Göre Değişimi

Yukarıdaki tablodaki tüm maddeler için evli bireylerin bekârlara göre helal algısının daha pozitif olduğu anlaşılmaktadır.

4.3. Tüketicinin Dünya Görüşü ve Helal Gıda Tüketimi Davranışı ilişkisinin Analizi

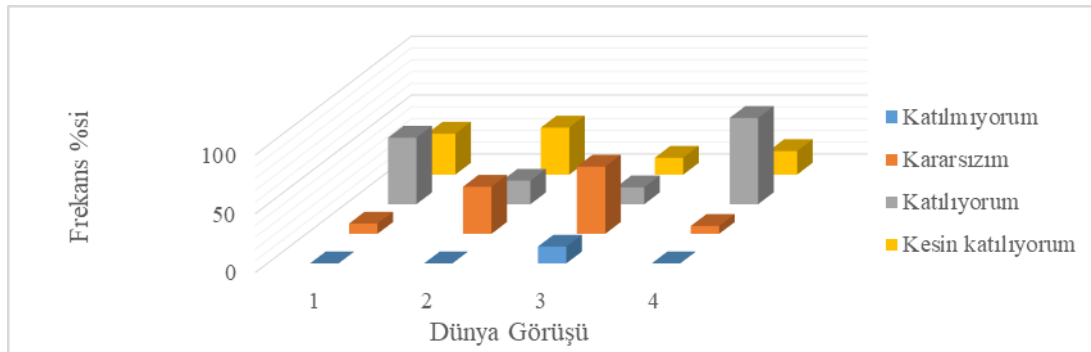
Helal gıda tüketim davranışının tüketicinin dünya görüşüne bağlı olup olmadığı ki-kare bağımsızlık testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 6’da özetlenmiştir. Bilindiği gibi çapraz tablo şeklindeki veriler için iki değişken (sıra ve sütundaki değişkenler) arasındaki ilişkinin varlığı Ki kare bağımsızlık testleri ile araştırılmaktadır (Çapraz tablolar iki kategorik ya da nominal değişkenin frekans dağılımını gösterir).

Tablo 6 ve Şekil 3'ten Muhafazakâr- Dindar ve Milliyetçi düşünceye sahip tüketiciler büyük ölçüde içeriğinde haram bulunan ürünleri almadıklarını bildirirken, Demokrat, Liberal, Laik, Kemalist, Sosyal Demokrat kesimin o kadar hassas davranmadıkları anlaşılmaktadır.

Tablo- 6 Dünya Görüşü, Haram Ve Haram Katkısı Bulunan Gıda Tüketimi İlişkisi

Dünya Görüşü	İçeriğinde helal olmayan hiçbir ürünü satın almam				Toplam
	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
1- Muhafazakâr-Dindar	0 (%0)	12 (%8,7)	78 (%56,5)	48 (%34,8)	138
2- Demokrat-Liberal	0 (%0)	12 (%40)	6 (%20)	12 (%40)	30
3-Laik-Kemalist-Sosyal Demokrat	6 (%14,3)	24 (%57,1)	6 (%14,3)	6 (%14,3)	42
4- Milliyetçi	0 (%0)	6 (%6,7)	66 (%73,3)	18 (%20)	90
Toplam	6 (%2)	54 (%18)	156 (%52)	84 (%28)	300

Ki-Kare = 128,2 P = 0,000

Şekil- 3 Dünya Görüşü ve Helal Algısı İlişkisi

4.4. Helal tüketim anlayışının Faktör Yapısının Araştırılması

24 değişkenle ifade edilen helal tüketim anlayışının faktör analizi ile araştırılması için önce örneğin faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği testi ve küresellik testleri ile ortaya konmuştur. 24 değişkenle ifade edilen helal tüketim anlayışının faktör analizine uygunluğu için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi ve Bartlett küresellik testleri ile ortaya konmuştur. KMO değeri 0,846 olarak bulunmuş olup faktör analizi için örneğin yeterli olduğu, Bartlett küresellik testi için ki-kare = 5651,2 bulunmuş, olasılık 0,000 olduğundan verilerin faktör analizi için uygun olduğu anlaşılmaktadır.

24 değişken 5 faktör çatısı altında açıklanabilmektedir. Bu 5 faktörle toplam varyansın %69'u açıklanabilmektedir. 1. Faktör toplam varyansın %18,7'sini, 2. Faktör %16,8'ini, 3. Faktör %15'ini açıklamaktadır. Varimax döndürme yöntemine göre her bir faktör aşağıdaki değişkenleri içermektedir.

Tablo- 7 Açıklanan Toplam Varyans

Başlangıç Özdeğerler			Kareli Yükler Toplamı			Döndürülmüş Kareli Yükler Toplamı		
Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
11,134	46,39	46,390	11,134	46,390	46,390	4,481	18,672	18,672
1,641	6,839	53,228	1,641	6,839	53,228	4,049	16,87	35,542
1,445	6,022	59,250	1,445	6,022	59,250	3,602	15,007	50,549
1,216	5,068	64,318	1,216	5,068	64,318	2,831	11,796	62,344
1,131	4,711	69,029	1,131	4,711	69,029	1,604	6,685	69,029
,983	4,096	73,126						
,913	3,806	76,931						
,657	2,738	79,670						

Tablo- 8 Faktörler, İçerdiği Değişkenler Ve Faktör İsimleri

Faktör	Değişken	Faktör İsmi
1	1,5,7,11,16,20,22,24	Çevre ve inanç
2	3,4,6,9,12,14,19	Helal sertifikasyon ve helal bilinci
3	8,11,13,23	Sağlık ve ulaşılabilirlik
4	2,10,15,17	Yaygınlaştırma ve gıda içeriği
5	21	Kişisel tercih

4.5. Helal Gıda Algısının Varyans Analizi ile Araştırılması

Bilindiği gibi varyans analizi ikiden fazla grubun ortalamalarının farkını test etmeyi amaçlayan parametrik bir testtir. Bu kısımda tüketicinin ikiden fazla grupta tanımlanmış olan yaş sınıfları, eğitim seviyeleri ve gelir düzeylerine göre helal gıda konusundaki görüş, düşünce ve davranışları varyans analizi ile test edilmiş ve elde edilen bazı önemli sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

Yaş sınıflarına göre tüm maddeler için helal gıda algısının farklı olduğu görülmüştür. Genel olarak yaşlı grupların genç gruplara göre daha pozitif bir algıya sahip oldukları belirlenmiştir. Yaş gruplarına göre helal gıda algısı önemli derecede farklılıklar bulunan maddeleri şöyle özetlemek mümkündür.

- Helal sertifikasyonun iyi bir fikir olduğu,
- Helal sertifikalı ürünler helal sertifikalı olmayan ürünlere göre daha kaliteli olduğu,
- Helal sertifikalı ürünler helal sertifikalı olmayan ürünlere göre daha sağlıklı olduğu,
- Helal gıda hakkında bilgi sahibi olduğu,
- Satın aldığı ürünlerin içeriğini inceleme konusunda,
- Markette helal sertifikalı markalar varsa o ürünleri alma konusunda yaşlı kesim gençlere göre daha pozitif düşünmektedirler. Yani yaşlı kesim bu görüşleri daha güçlü olarak desteklemektedirler.

Eğitim seviyesi yönüyle helal algısı farklı olan 16 maddeye rastlanmış olup bunlardan önemli derecede farklılık gösteren maddeler şöyle sıralanabilir.

- Piyasaya yeni sürülen helal sertifikalı ürünlerin takibi,
- Herkesin helal sertifikalı ürünler almasını arzu etmek,

- Helal sertifikalı ürünler daha kaliteli olduğuna,
- Helal sertifikalı ürünler daha sağlıklı olduğuna,
- Gelecekte helal sertifikalı ürünlerin daha çok tercih edileceği düşüncesine,
- Helal gıda hakkında bilgi sahibi olduğu konusunda eğitim seviyesi yüksek kesim daha pozitif düşünmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse helal gıda konusunda eğitim seviyesi arttıkça bilinç seviyesi de artmaktadır.

Gelir düzeyi açısından bir madde dışında tüm maddeler için helal gıda algısının farklı olduğu görülmüştür. Bunlardan önemli derecede farklılık gösteren maddeler şöyle sıralanabilir.

- Helal sertifikalı ürünleri satın almak için uzak mesafelere gitmeye,
- Günlük ihtiyaçları satın alırken helal sertifikalı ürünleri tercih ettiğine,
- Markası popüler olmasa da helal sertifikalı gıdayı tercih edeceğini,
- Helal sertifikalı gıdalar daha pahalı olsa da satın alacağı düşüncesine yüksek gelir düzeyine sahip tüketiciler daha pozitif yönde destek vermektedirler.
- Helal sertifikasyonun iyi bir fikir olduğu,
- Piyasaya yeni sürülen helal sertifikalı ürünleri takip etme konusunda,
- Helal sertifikalı gıdaların daha kaliteli olduğu,
- Helal sertifikalı ürünlere kolay ulaşabildiğine,
- Gelecekte helal sertifikalı ürünlerin daha çok tercih edileceği fikrine düşük gelir sahibi tüketiciler daha çok destek verdiği görülmüştür.

5. Sonuç ve Öneriler

Dünya nüfusunun yaklaşık %30'unu oluşturan bir kesime hitap eden helal gıda, giderek artan bilinçlenmeye paralel olarak pazar payı da giderek artmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar oldukça yeni olup daha çok mesafeler kat edilmesi gerektiği açıktır. Helal gıda pazarının hızlı bir şekilde artan payından ülkemizin de önemli bir pay alması için ciddi bir çalışma atmosferine girilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin coğrafi konumu, teknolojik alt yapısı ve tarımsal ürün çeşitliliği ve potansiyeli bunu başarmak için avantaj sağlamaktadır.

Bu çalışmada tüketicilerin helal gıda konusundaki görüş düşünce ve davranışları sorgulanmıştır. Müslüman bir ülke olarak helal gıda bilincinin boyutları belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için t, ki-kare, varyans analizi ve faktör analizi uygulamaları yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Ankete katılan tüketici görüşlerinden genel olarak helal gıda konusunda olumlu görüşe sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu bağlamda;

- Helal sertifikasyonun iyi bir fikir olduğu,
- İçeriğinde haram katkısı bulunan hiçbir ürünü satın almadıkları,
- Markette helal sertifikalı markalar mevcutsa kesinlikle o markaları tercih ettikleri,
- Helal sertifikalı ürünün markası popüler olmasa bile satın almayı tercih ettikleri,
- Dini inançlarının hayatının tümünü etkilediği görüşlerini şiddetle desteklemişlerdir.

Diğer taraftan tüketicinin dünya görüşünün helal gıda konusunda etkili olduğu anlaşılmıştır. Muhafazakâr ve milliyetçi kesimin helal gıda konusunda oldukça hassas oldukları, buna karşılık laik, Kemalist, sosyal demokrat ve liberal kesimin bu denli hassas olmadıkları gözlemlenmiştir.

Helal gıdaya bakış açısının cinsiyete göre bazı konularda farklılık arz ettiği görülmüştür. Buna göre erkeklerin kadınlara göre helal gıda konuda daha duyarlı oldukları anlaşılmıştır. Medeni hale göre helal gıda konusundaki tüketicinin genel olarak farklı düşündüğü saptanmış, bu konuda evlilerin bekârlardan daha hassas davrandıkları gözlemlenmiştir. Tüketicinin yaşının helal gıda

konusundaki düşüncesine etkisi araştırılmış, buna göre yaşlı kesimin gençlere göre daha pozitif düşüncükleri görülmüştür. Eğitim seviyesinin helal gıdaya bakış açısında farklılık oluşturduğu, özellikle eğitim seviyesi yüksek kesimde hassasiyetin yüksek olduğu saptanmıştır. Gelir seviyesi açısından helal gıda algısı incelendiğinde bazı konularda düşük, bazı konularda yüksek gelir düzeyindeki tüketicilerin daha duyarlı davrandığı belirlenmiş bunlar metin içerisinde ifade edilmiştir.

Faktör analiz ile yapılan araştırmada helal gıda anlayışının beş ana faktör çatısı altında toplandığı ve bu yapının olayı yaklaşık %70 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. İlgili sonuçlar metin içerisinde verilmiştir.

Yapılan bu çalışmadan tüketicilerin helal gıda konusunda bilinçlenmekte olduğu görülmüştür. Bilinç düzeyinin artmasına paralel olarak helal gıda sektörünün artan bir ivme ile büyüyeceği tahmin edilmektedir. Gıda işletmelerinin bir taraftan gıda sağlığı ve güvenliği konusunda hassasiyet gösterirken diğer taraftan gıdanın helalliği konusunu da ihmal etmemesi gerekmektedir. Esasen tüketici helal gıdayı aynı zamanda kaliteli ve sağlıklı gıda olarak ta görmektedir. Helal gıdayı sadece ulusal boyutta değil uluslararası boyutta ele almak gerekir. Çünkü bu tür gıdayı talep eden iki milyarlık bir İslam âlemi vardır. Ülkemizin bu konuda öncü rol oynaması için gerekli zemin bulunmaktadır. Bu zeminin iyi bir şekilde değerlendirilmesi ülke ekonomisine de büyük katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abbott, M. L. (2011), *Understanding Educational Statistics Using Microsoft Excel and SPSS*. United States: John Wiley & Sons, Inc.
- Abd Rahman, A., Asrarhaghighi, E. ve Ab Rahman, S. (2015), Consumers and Halal Cosmetic Products: Knowledge, Religiosity, Attitude and Intention, *Journal of Islamic Marketing*, 6(1), ss.148-163.
- Ahmad, A. N., Rahman, A. A. ve Ab Rahman, S. (2015), Assessing Knowledge and Religiosity On Consumer Behaviour Towards Halal Food And Cosmetic Products, *International Journal of Social Science and Humanity*, 5(1), ss.10-14
- Akdemir, A. G. N. ve Selçuk, G. N. (2017), Otel İşletmelerinin Pazarlama Stratejisi Olarak Helal Gıda Sertifikasına Bakış Açıları, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), ss.127-145.
- Al-Ansi, A., Olya, H. G. ve Han, H. (2018), Effect of General Risk On Trust, Satisfaction, And Recommendation Intention for Halal Food, *International Journal of Hospitality Management*, ss.1-10
- Akbıyık, F. ve Eroğlu, A. H. (2016), A Study to Determine Consumers' Attitudes, Expectations and Perceptions for Halal Certified Products: Isparta Province as an Example, *International Journal of Social Science Studies*, 4(4), ss.56-68.
- Awan, H. M., Siddiquei, A. N. ve Haider, Z. (2015), Factors Affecting Halal Purchase Intention—Evidence from Pakistan's Halal Food Sector, *Management Research Review*, 38(6), ss.640-660.
- Bartlett, J. E., Kotrlik, J. W., ve Higgins, C. C. (2001), Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research, *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, 19(1), ss. 43-50.
- Başaran Alagöz, S. ve Demirel, E. (2017), Helal Gıda Sertifikalı Ürünlerin Tüketici Davranışları Üzerine Etkisi: Konya İli Üzerinde Bir Araştırma, *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 28(3), ss.451-472
- Belen, F. Z., Gündüzöz, G. ve Erol, A. (2018), Malezya Örneğinde Helal Ürüne Ortak Bir Disipliner Yaklaşım, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3(5), ss.141-168.

- Çallı, İ. D. (2014), Etnik Pazarlamada Helal Kavramının Kullanımı “Almanya’da Yayınlanan Gıda Reklamları Üzerine Bir İnceleme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), ss.43-55.
- Çelikkol, Ş. (2017), Helal Konseptli Pazarlama Stratejilerinin, Müslüman Tüketicilerin Davranışları Üzerindeki Etkisi, *Uluslararası İslam Ekonomisi, Finans ve Etik Kongresi*, 29-30 Nisan 2017, İstanbul, Türkiye.
- Dali, N. R. S. B. M., Nooh, M. N. B., Nawai, N. B., Mohammad, H. B., Nilai, B. B. ve Sembilan, N. (2009), Is Halal Products Are More Expensive as Perceived by The Consumers? Muslimpreneurs Challenges and Opportunities in Establishing a Blue Ocean Playing Field, *Journal of Management & Muamalah*, (2), ss.39-62.
- Demir, E., Saatçioğlu, Ö., ve İmrol, F. (2016), Uluslararası Dergilerde Yayımlanan Eğitim Araştırmalarının Normallik Varsayımları Açısından İncelenmesi, *Current Research in Education*, 2(3), ss.130-148.
- Demirel, Y. ve Yasarsoy, E. (2017), Exploring Consumer Attitudes Towards Halal Products, *Journal of Tourismology*, 3(1), ss.34-43.
- Genç, A. G. A. T. ve Yardımcıoğlu, F. (2017), Helal Sertifikasının Tüketici Tercihleri Üzerindeki Etkisi: Sakarya İli Örneği. I. Uluslararası Ekonomi, Finans Ve Ekonometri Öğrenci Sempozyumu (EFEOS), ss.530-544
- Kirk, R. E. (2008), *Statistics an introduction (Fifth edition)*. United States: Thomson Higher Education.
- Kızgın, Y. (2017), Understanding Consumer Trends on Halal Food Consumption in Turkey: An Application by Multi-Dimensional Scale Analysis, *Turkish Journal of Marketing*, 2(1), ss.21-41
- Kızılkaya, B. (2017), Türkiye’de Helal Gıda Konusundaki Tüketici Eğilimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Khalek, A. A. ve İsmail, S. H. S. (2015), Why Are We Eating Halal—Using The Theory of Planned Behavior in Predicting Halal Food Consumption Among Generation Y in Malaysia, *International Journal of Social Science and Humanity*, 5(7), ss.608-612.
- Khalek, A. A., Ismail, S. H. S. ve İbrahim, H. M. (2017), A Study On the Factors Influencing Young Muslims’ Behavioral Intention in Consuming Halal Food in Malaysia, *Journal Syariah*, 23(1), ss.79-102.
- Kurth, L. ve Glasbergen, P. (2017), Serving A Heterogeneous Muslim Identity? Private Governance Arrangements of Halal Food in The Netherlands, *Agriculture and Human Values*, 34(1), ss.103-118.
- Metin, İ. ve Çelik, A. A. (2017), İhracatçı Firma Temsilcilerinin Yurtdışı Seyahatlerinde Konaklama ve Gıda Seçiminde Din Belirleyici Bir Faktör Müdür? *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(4), ss.237-246.
- Memiş, S., Cesur, Z. ve Akın, Ü. (2018), Tüketicilerin Helal Sertifikalı Mamullere Yöneliminin, Algılanan Risk Ve Güven Arayışına Aracılık Etkisi, *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 4(2), ss.32-46.
- Olya, H. G. ve Al-ansi, A. (2018), Risk Assessment of Halal Products and Services: Implication for Tourism Industry, *Tourism Management*, 65, ss.279-291.
- Özdemir, H. ve Yaylı, A. (2014), Tüketicilerin Helal Sertifikalı Ürün Tercihleri Üzerine Bir Araştırma İstanbul İli Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), ss.183-202.
- Öztürk, B. N. (2016), Dini Eğilimlerin Tüketici Tercihlerine Etkisi: İngiltere’de Gıda Seçimleri Örneği, 3rd International Congress on Social Sciences, China to Ardiatic, 27-30 October 2016, Antalya, Türkiye.
- Öztürk, A., Sima, N. A. R. T. ve Altunışık, R. (2015), Determinants of Halal Consumption Behavior of Consumers’: A Study with The Theory of Planned Behavior. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1(2), ss.141-160.

- Shakil, S. ve Majeed, S. (2018), Brand Purchase Intention and Brand Purchase Behavior in Halal Meat Brand, *Journal of Marketing*, 1, ss.152-171.
- Şahingöz, S. A. ve Onur, A. G. M. (2017), Tüketicilerin Helal Gıda Algıları Ve Tercihleri, 1. International Halal Tourism Congress, 07-09 April 2017, Alanya, Turkey, ss.276-285.
- Tatlı, H., Erdem, M. ve Arpacık, M. (2017), Tüketicilerin Gıda Tüketiminde Helal Gıda Farkındalığı Ve Tutumu: Hanehalkı Reisleri Üzerine Bir Uygulama, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), ss.37-53.
- Ünalın, M. (2017), Helal Gıda Ürünlerinde Pazarlama Karması Elemanları, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 8(19), ss.102-113.
- Yazıt, H., Cinnioğlu, H. ve Demirdelen, D. (2017), Restoran Müşterilerinin Helal Gıdaya Yönelik Algılarının Belirlenmesi: Tekirdağ, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), ss.3-17
- Yılmaz, A. G. M., Sormaz, Ü., Güneş, E. ve Yetimoğlu, A. G. S. (2017), Helal Turizm Ve Helal Gıda'nın Türkiye'deki Durumu, 1. International Halal Tourism Congress 07-09 April 2017, Alanya, Türkiye, ss.404-411.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

TÜRKİYE’DE MÜLTECİ SORUNUNUN YOKSULLUK VE REFAH SEVİYESİNE ETKİSİ¹

Cahit AYDEMİR², Emel İŞTAR IŞIKLI³, Gamze ÖZMEN⁴

Öz

Son yıllarda mülteci sorunu dünyanın en önemli problemlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle Arap Baharı sonrasında, coğrafi ve kültürel yakınlık nedeniyle Türkiye mültecilerin sığınağı konumunu almıştır. Suriye’deki iç savaşın yoğunlaşması ve diğer ülkelerdeki istikrarsızlıklar neticesinde buralarda yaşayan insanların kendilerini güvende hissedecekleri komşu ülkelere ve diğer devletlere sığınmaları kaçınılmaz olmuştur. Özellikle Türkiye’ye gelen yoğun göçmen nüfusun Türkiye’deki sosyo-kültürel hayatı etkilediği bir gerçektir. Etkili olduğu en önemli parametrelerden bir tanesi ekonomik verilerdir. Gelen yoğun mülteci göçüne harcanan milyarlarca dolar para ülke ekonomisine ciddi bir yük oluşturmuştur. Bu yükün ülkedeki refah ve yoksulluk seviyesi üzerinde olumsuz etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki mültecilerin ülke ekonomisine etkisini incelemek ve 2011-2017 yılları arasında mülteci göçü etkisiyle Türkiye’de değişen yoksulluk ve refah seviyesini değerlendirmektir. Bu amaçla BM Mülteci Örgütü (UNHCR), Türkiye İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verileri incelenmiştir. Ekonomik veriler incelenmesi sonucunda, Türkiye’de mültecilerin sayısında artış olduğu, bu durumda Türkiye’deki sosyo-kültürel hayatı ekonomik açıdan olumsuz etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, mülteci, refah seviyesi, yoksulluk seviyesi.

THE EFFECT OF REFUGEE PROBLEM ON POVERTY AND WELFARE LEVEL IN TURKEY

Abstract

In recent years, the refugee problem has become one of the most important problems in the world. Especially after the Arab Spring, it has taken refuge in Turkey due to geographical and cultural proximity refugees. As a result of the intensification of the civil war in Syria and the instability in other countries, it has become inevitable to seek refuge in neighbouring countries and other states where people living in these areas will feel safe. In particular, the high immigrant population coming is a reality in Turkey that affects economic life. In particular, the socio-cultural life in Turkey's heavily immigrant population that is a reality that affects Turkey. One of the most important parameters to which it is effective is economic data. Billions of dollars of money spent on intense refugee migration have created a serious burden on the country's economy. This burden is thought to have a negative impact on the level of welfare and poverty in the country. The aim of this study to examine the impact of refugees in Turkey, the country's economy and the impact of the refugee exodus in the years 2011-2017 to evaluate the varying levels of poverty and prosperity in Turkey. For this purpose, the UN Refugee Agency (UNHCR), Turkey Immigration Administration General Directorate Ministry of Internal Affairs and the data were analysed. The analysis of economic data, the increase in the number of refugees in Turkey, in this case the socio-cultural life in Turkey has been shown to negative affect economically.

Keywords: Poverty, Refugee migration, Welfare level.

¹ Bu çalışma, 6-7-8 Aralık 2018 tarihinde Düzce Üniversitesinde “II. Uluslararası Göç ve Mülteci Kongresi”nde sunulan “Türkiye’de Mülteci Sorununun Yoksulluk ve Refah Seviyesine Etkisi” isimli bildirinin güncellenmiş ve genişletilmiş halidir.

² Doç.Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Bölümü, cahitaydemir@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9911-8281.

³ Dr.Öğr.Üyesi, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Bölümü, emelistar@duzce.edu.tr, Orcid:0000-0003-3439-0871

⁴ Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik AB Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, gamzeozmen@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8021-5313

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Aydemir, C., Işıkli, E. İ., ve Özmen, G. (2019), Türkiye’de Mülteci Sorununun Yoksulluk ve Refah Seviyesine Etkisi, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 52-63

Makale Geliş Tarihi: 21/05/2019

Makale Kabul Tarihi: 26/06/2019

Makale Yayın Tarihi: 30/07/2019

1. Giriş

Türkiye, jeopolitik konumu itibarıyla Asya ve Avrupa Kıtalarının tam ortasında yer almakta ve kıtalararası geçiş bölgesi olarak kullanılmaktadır. Geçiş bölgesi konumunda yer alan Türkiye, ülkesinden çeşitli sebeplerle göç etmek isteyen mültecilerin sığınma noktalarının başında yer almaktadır. Türkiye’de mülteci sığınmalarına ilişkin süreç Cumhuriyet öncesi dönemlerden itibaren başlamış olup, cumhuriyet sonrası dönem ile birlikte halen artarak devam etmektedir. Günümüzde özellikle 2011 yılı Mart ayında başlayan Arap Baharı olarak anılan göç hareketi, savaş nedeniyle Türkiye’ye göç eden çoğunluğunu Suriyeli mültecilerin oluşturmuş olduğu göç dalgasıdır. Türkiye sınırlarına doğru yapılan bu göç hareketlerinden Türkiye ekonomik, sosyokültürel, güvenlik, hukuk ve siyasi yönlerden olumsuz olarak fazlasıyla etkilenmiştir. Yaşanan bu gelişmelerden Türkiye kentlerinden tümü etkilenmiş olsa da kimi kentlerde (Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis, Hatay) çadır şehirler kurularak mültecilerin korunmasına yönelik geniş çaplı önlemler alınmıştır. Fakat sayıları her geçen gün artan mültecilerin, barınma, sağlık, güvenlik, sosyal imkânlar açısından ihtiyaçlarını karşılamak Türkiye ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir.

Mültecilerin ülke ekonomilerini etkilediğine dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Hunt (1992) Fransa’ya 1962’de göç eden Cezayirlilerin ülke ekonomisine etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda Cezayirli göçmenlerin işgücü piyasasına girmesi nedeniyle, Fransa’da işçilerin yıllık maaşlarında düşüş olduğu ve genel işsizlik oranında da artış meydana geldiği tespit edilmiştir. Braun ve Mahmoud (2014) çalışmalarında, göçmenlerin kitlesel olarak gelişinin Alman yerli halkının istihdamı üzerinde olumsuz bir etki yaratmış olduğunu dile getirmişlerdir. Borjas (2015), göçmenlerin ülkeye gelişi ile işçi ücretlerinin azaldığını ortaya koymuştur. Diğer yandan, Card (1990) Kübalı mültecilerin Miami’ye gelişinin ücretler üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını tespit etmiştir. David ve arkadaşları ise (2018), komşu ülkelerden çatışmalar nedeniyle kaçıp Lübnan’a sığınan mültecilerin işgücü piyasası üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, göçün yüksek vasıflı işçiler üzerinde herhangi bir yan etkisi olmadığını göstermiştir. Araştırmaya göre, ülkeye yapılan göçün, vasıfsız yerli işçileri olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Türkiye’de mülteciler hakkında yapılan akademik çalışmalar bulunmaktadır. Gülyaşar’ın (2017) araştırmasına göre, yerli halkın genelinin Suriyelilerin ekonomik yük oluşturacağı görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Canyurt (2015) çalışmasında, Suriyeli mültecilerin Türkiye’nin ekonomisine ve toplumsal yapısına olumsuz etkisi olacağını belirtmiştir. İftar Işıklı’nın (2018b) Düzce ilinde ikamet eden 24 göçmen ile yaptığı çalışmasında, göçmenlerin en fazla dile getirdiği üç sorunun, iş bulamamak, dil bilmemek ve sigortasız çalışmak olduğu sonucuna varılmıştır.

2. Geçmişten Günümüze Göç Hareketleri

Türkiye coğrafi konumu itibarı ile Orta Doğu ve Asya ülkeleri ile Avrupa ülkeleri arasında bir ülke durumundadır. Bu konum onu çatışma ve savaşların yoğun yaşandığı doğu bölgeleri ile yaşam standartları yüksek ve insan hakları bakımından gelişmiş batı arasında bir köprü kılmaktadır. İçinde bulunan konum nedeniyle özellikle Anadolu toprakları geniş göç dalgalarının geçiş yeri olmuş ve milyonlarca göçmene ikamet yeri olmuştur. Bu göç hareketlerinden Türkiye ve Türkiye’nin vatandaşları ekonomik kültürel ve sosyal alanlar gibi pek çok yönden etki altında kalmışlardır.

Anadolu topraklarına yapılan göçleri iki döneme ayırarak incelemek mümkündür. Bu dönemler, Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemlerdir.

2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Cumhuriyet öncesi dönemde Anadolu topraklarının çok sayıda kitlesel göçe şahit olduğu bilinmektedir. Osmanlı döneminden Cumhuriyete kadar başlıca göç hareketleri şöyle ifade edilebilir:

- 1492 yılında İspanya’da din değiştirme ve ölüm tehdidi altında kalan Yahudilerin, Osmanlı İmparatorluğuna göç etmesi (İpek-Şeber, 2012: 2).

- 1709 yılında İsveç Kralı Şarl'ın beraberindeki yaklaşık 2 bin kişilik grupla birlikte Osmanlı İmparatorluğuna sığınması.
- 1848 Macar Özgürlük savaşının kaybedilmesiyle yaklaşık 3 bin Macar'ın 1849'da Osmanlı İmparatorluğu'na gelmeleri (Ateş ve Yavuz, 2017: 1288).
- 1850'li yıllarda Kırım Tatarlarıyla başlayan göç dalgalarını, Gürcüler, Çerkezler, Dağıstanlılar, Lazlar, Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar gibi grupların takip etmesi (İştar Işıklı, 2018a: 33).
- 1917 Bolşevik İhtilali'nin ardından yaklaşık 135 bin kişinin Osmanlı İmparatorluğundan koruma talep etmesi, gibi göç hareketlerinin olduğu görülmektedir (İnternet-1).

2.2. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet ve sonrası dönemde Türkiye'ye; 1922 - 1938 yılları arasında Yunanistan'dan 384 bin kişinin, 1923 -1945 yılları arasında Balkanlar'dan 800 bin kişinin, 1933 -1945 yılları arasında Almanya'dan 800 kişinin, 1988 yılında Irak'tan 51.542 kişinin, 1989 -1990 yılları arasında Bulgaristan'dan 350 bin kişinin, 1991 yılında I. Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'tan 467.489 kişinin ve Nisan 2011 - Ekim 2017 arasında ise Suriye'de yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle yaklaşık 3 milyon kişinin geldiği tespit edilmiştir (İnternet-2).

Nisan 2011'de Suriye'deki iç karışıklıklar nedeniyle başlayan ve halen devam etmekte olan göç hareketlerinin Türkiye'de; göçmenlerin barınma, güvenlik, sağlık hizmetleri gibi, temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere birçok şehirde çadır kentleri kurulmuştur. Ancak yaşanan yoğun göç hareketlerinden dolayı kurulan bu çadır kentler yetersiz kalmakta ve mülteciler Türkiye'nin tüm kentlerinde yaşamlarını elverişsiz koşullarda sürdürmektedirler.

3. Suriyelilerin En Yoğun Olduğu İller

Suriyelilerin yerli nüfusa oranla en yoğun yaşadığı il % 90,25 ile Kilis'tir. Yapılan mülteci sayısı araştırmalarına göre Kasım 2018'de Kilis'te kayıtlı olan mülteci sayısı bir önceki aya göre 2 bin 702 kişi azalmış durumdadır. Kilis'te kayıtlı Suriyelilerin sayısı, Türk vatandaşlarının sayısından 13 bin 290 kişi daha azdır. Yine Kasım 2018'de yapılan belirlemelere göre İstanbul'daki Suriyeli sayısı bir önceki aya göre 3 bin 203 kişi azalmıştır. İstanbul'a yeni Suriyeli kaydı alınmamaktadır. Suriyelilerin Türk nüfusuna oranla yoğunluğunun en az olduğu şehirler ise % 0,03 oran ile Artvin ve Giresun'dur. Türkiye'de Suriyelilerin hiç olmadığı bir şehir bulunmamaktadır (İnternet-3).

Türkiye'deki geçici barınma merkezleri sayısının şehirlere göre dağılımı Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir (AFAD, 2018).

Tablo 1. Geçici Barınma Merkezleri

Türkiye'deki Toplam Suriyeli Sayısı*	3577792
Geçici Barınma Merkezleri Toplam Mevcudu	178965
Geçici Barınma Merkezlerinde Bulunan Suriyeli Sayısı	174256
Geçici Barınma Merkezlerinde Bulunan Iraklı Sayısı	4709
Kaynak: (İnternet-4).	

Tablo 2. Barınma Merkezlerinin Durumu

İl	Geçici Barınma Merkezi	Barınma Tipi	Gbm Mevcudu	Toplam Mevcut
Hatay	Altınözü Konteyner kenti	2056 konteyner	8179 Suriyeli	16894

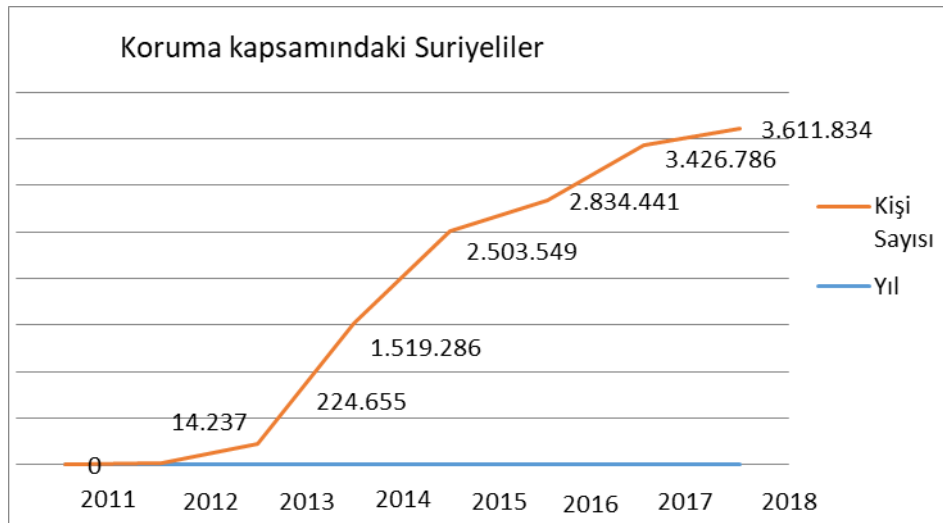
	Yayladağı Konteyner kenti	776 konteyner betonarme bölme	32	3670 Suriyeli	
	Apaydın Konteyner kenti			5045 Suriyeli	
	Güveççi Çadır kenti**			0	
Gaziantep	İslahiye Çadır kenti**	1552 çadır		0	3732
	Karkamış Çadır kenti**	1578 çadır		0	
	Nizip 1 Çadır kenti	1873 çadır		0	
	Nizip 2 Konteyner kent	908 konteyner		0	
Şanlıurfa	Ceylanpınar Çadır kenti	4972 çadır		17100 Suriyeli	64432
	Akçakale Çadır kenti	6461 çadır		21057 Suriyeli	
	Harran Çadır kenti	2069 konteyner		9729 Suriyeli	
	Suruç Çadır kenti	7028 çadır		16546 Suriyeli	
Kilis	Öncüpınar Konteyner kenti	3089 konteyner		9898 Suriyeli	24164
	Elbeyli Beşiriye Konteyner kenti	3586 konteyner		14266 Suriyeli	
Mardin	Midyat Çadır kenti**	1053 çadır		0	0
K.Maraş	Merkez Çadır kenti	5008 konteyner		16309 Suriyeli	21018
				4709 Iraklı	
Osmaniye	Cevdetiye Konteyner kenti	3352 konteyner		13585 Suriyeli	13585
Adıyaman	Merkez Çadır kenti	2302 çadır		0	0
Adana	Sarıçam Konteyner kenti	6136 konteyner		26176 Suriyeli	26126
Malatya	Beydağı Konteyner kenti	1977 konteyner		8964 Suriyeli	8964
TOPLAM	27675 çadır ve betonarme bölme (54703 kişi, %30,6)			Suriyeli	174256
	30138 konteyner (124262 kişi, %69,4)			Iraklı	4709
	57813 toplam			Toplam	178965

Kaynak: (İnternet-5).

* Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nden alınan Suriyeli kayıtları temel alınmıştır.

**Söz konusu geçici barınma merkezleri geçici süreyle kapatılmıştır.

Tablo.2 incelendiğinde geçici barınma merkezlerinin Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis, Mardin, Kahramanmaraş, Osmaniye, Adıyaman, Adana ve Malatya illerinde bulunduğu görülmektedir. Ülkedeki toplam Suriyeli sayısı 3 buçuk milyonu bulurken, barınma merkezlerinde kalan Suriyeli sayısı yaklaşık 175 bin kişidir. Bu merkezlerde ikamet yeri olarak çadır ve konteyner kullanılmaktadır. Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere ilişkin veriler grafik şekil-1'deki gibidir.

Kaynak: (İnternet-6).

Şekil 1. Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler

Şekil 1 incelendiğinde geçici koruma kapsamına alınan Suriyelilerin ülkede özellikle 2012 yılı ve sonrasında görülmeye başladığı tespit edilmiştir. Buna göre 2012 yılında 14.237 Suriyeli geçici koruma altında kalırken 2018 yılı itibari ile bu rakam 3 611 834 kişiyi bulmuştur.

Tablo 3: Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyeliler

Yaş	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam	1. 959. 970	1. 651. 864	3.651. 834
0-4	299. 877	280. 082	579. 959
5-9	246. 756	231. 615	478. 371
10-14	192. 644	176. 618	369. 262
15-18	161. 230	128. 568	289. 798
19-24	320. 367	225. 218	545. 585
25-29	197. 422	141. 568	338. 990
30-34	162. 779	121. 016	283. 795
35-39	113. 784	90. 041	203. 825
40-44	76. 101	69. 204	145. 305
45-49	57. 435	53. 921	111. 356
50-54	46. 462	44. 714	91. 176
55-59	31. 100	31. 189	62. 289
60-64	22. 360	23. 156	45. 516
65-69	14. 522	14. 640	29. 162
70-74	8. 035	8. 905	16. 940
75-79	4. 533	5. 505	10. 038
80-84	2. 552	3. 326	5. 878
85-89	1. 320	1. 682	3. 002
90+	691	896	1. 587

Kaynak: (İnternet-7).

Tablo 3 verilerine göre, geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin 1 959 970 kişisinin erkek, 1 651 864 kişisinin ise kadın olduğu görülmüştür. Yaşlarına göre dağılımına bakıldığında Suriyelilerin çoğunluğunun 24 yaş altı genç ve çocuk nüfustan oluştuğu tespit edilmektedir. Bilhassa 0-4 yaş arası nüfus grubunun yoğunluğu tabloda dikkat çekmektedir.

4. Suriyelilerin Yoksulluk ve Refah Seviyesine Etkisi

Türkiye'ye göç eden Suriyeli mültecilerin ülkenin sosyo-ekonomik durumuna olumlu ve olumsuz etkileri söz konusudur. Bu etkilerin bir kısmı şunlardır:

4.1. Olumsuz Etkiler

4.1.1. Yaşanan Ekonomik Sorunlar

Suriye'den gelen mülteciler için Türkiye yüksek miktarda harcamalar yapmış ve onların iyi koşullarda yaşayabilmeleri için büyük uğraşlar vermiştir. Bunun yanı sıra mültecilerin ucuz iş gücü olarak görülmesinden dolayı kayıt dışı istihdam ve Türkiye vatandaşları ile işgücü arzı ve talebi açısından rekabet yaratmıştır. Emek piyasasında mültecilerin kayıt dışı çalışmalarının kolay olduğu gözlenmektedir. Suriyelilerin çoğunlukla bulunduğu alanlara bakıldığında, emek yoğun olan inşaat,

tekstil, imalat, sanayi kollarında istihdam edildikleri görülmektedir (Kaya, 2016). Bu alanların çoğu eğitim istemeyen insan gücü gerektiren sektörlerdir. Bu alanlarda çalışan mülteciler ekonomik olarak ihtiyaçlarını karşılayabilecekler ve Türkiye’de güvenlik açısından tehdit oluşturabilecek ve suç kabul edilecek eylemlerden uzak duracaklardır.

Tablo 4. Suriyeliler İçin Yapılan Harcamaların Kaynakları

2015 Bütçe Ödenekleri		
Maliye Bakanlığı	1.136.983.000	2015
Hazine Müsteşarlığı	71.292.000	2015
Milli eğitim Bakanlığı	46.243.000	2015
Milli Savunma Bakanlığı	32.102.000	2015
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	30.725.000	2015
Ara Toplam	1.315.000.000	2015
2011-2015 Harcamaları		
Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı	21.689.000	2011-2015
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	18.400.000	2011-2015
Tarım Gıda ve Hayvancılık Bakanlığı	14.793.000	2011-2015
Emniyet Genel Müdürlüğü	12.174.000	2011-2015
Orman ve Su İşleri Bakanlığı	11.973.000	2011-2015
Kamu Hastaneleri Kurumu	9.876.000	2011-2015
İçişleri Bakanlığı	9.443.000	2011-2015
Adalet Bakanlığı	8.029.000	2011-2015
Halk Sağlığı Kurumu	7.643.000	2011-2015
Gençlik ve Spor Bakanlığı	7.275.000	2011-2015
Jandarma Genel Komutanlığı	7.089.000	2011-2015
Sağlık Bakanlığı	3.706.000	2011-2015
Diyanet İşleri Başkanlığı	3.447.000	2011-2015
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	3.327.000	2011-2015
Kültür ve Turizm Bakanlığı	2.691.000	2011-2015
AFAD Başkanlığı	2.573.000	2011-2015
Ara Toplam	140.000.000	2011-2015
Toplam	1.451.000.000	2011-2015

Kaynak: Erdoğan, M. ve Ünver, C., (2015), “Türk İş Dünyasının Türkiye’deki Suriyeliler Konusunda Görüş Beklentisi ve Önerileri” Kasım, Türkiye İşveren Konfederasyonu Yayın No:353, Ankara, s: 39.

Tablo 4’te görüldüğü üzere Türkiye’de barınmakta olan Mültecilere özellikle de Suriyelilere bakanlık ve kamu kurumlarınca ciddi anlamda harcamalar yapılmış ve devlete yük olmuşlardır.

4.1.2. Sağlık Sorunları

Mültecilerin Türkiye’ye girişlerinde kayıt altına alınmaları gerekmektedir. Çünkü kayıt altına alınmadıklarında ihtiyaçlarına yönelik gerekli önlemler alınmaz ve gerek sağlık gerekse barınma gibi birçok olanaktan faydalanamazlar. Sağlık hizmetlerinden faydalanamayan mülteciler birçok hastalığın yanı sıra bulaşıcı hastalıklara da yakalanarak Türkiye’deki vatandaşların sağlığını da

tehdit etmektedirler (Öztürk & Çoltu, 2018). Mültecilere sağlık sorunlarının giderilmesi için ücretsiz hizmet verilmektedir. Saleh, Aydın ve Koçak'ın araştırmasına göre (2018), hem kamplarda hem de kamp dışında olmak üzere Türkiye'de genel sağlık sistemine kayıtlı olan 3.222.000 Suriyeli bulunmaktadır. Suriyelilerin sağlık durumları, başka ülkelerde mülteci statüsünün bulunup bulunmadığına bakılmaksızın trajiktir. Yabancı ülkelere ise Suriyeli çocuklara tıbbi yardımda bulunma çabası gösterilmiş ve 2017 yılına kadar 3 milyona yakın Suriyeli çocuklara tıbbi tedavi sunulmuştur (Alsayed & Wildes, 2018).

4.1.3. Eğitime Yönelik Sorunlar

UNICEF (2017) verilerine göre, çatışmalardan 13,5 milyon Suriyeli etkilenmiştir ve bunun 6 milyondan fazlası çocuktur. Bu çocuklardan 3 milyonu Türkiye'de mülteci olarak bulunmaktadır (Alsayed & Wildes, 2018). Bu durum çocuklara yönelik hizmetlerin üzerinde durulmasını gerekli kılmıştır. Türkiye, geçici koruma kapsamında bulunan 5-14 yaş aralığındaki yaklaşık 800.000 Suriyeli çocuğun eğitim alabilmesi için, geçici eğitim merkezlerinin oluşturulmasına imkan sağlamıştır (Göç İdaresi, 2018). Ancak birçok Suriyeli vatandaş ekonomik koşulların yetersizliğinden eğitim merkezlerine erişememekte, lisan meselesinden dolayı da devlet okuluna gidememektedir. AFAD (2014) Türkiye'de Suriyeli Kadınlar Raporu'nun verilerine göre kadınların okuma yazma bilmeme oranı %21'dir. Bu durum sadece çocuklara değil kadınlara yönelik de eğitimlerin verilmesini gerekli kılmaktadır. Diğer yandan erkek Suriyeliler de eğitim ihtiyacı içerisinde. 2014 yılında AFAD tarafında yapılan bir çalışmada, kamp dışında yaşayan Suriyelilerin yaklaşık yarısının herhangi bir mesleğe sahip olmadığı tespit edilmiştir (Kaygısız, 2017). Bu durum özellikle erkeklere yönelik mesleki teknik eğitimin gerekliliğini göstermektedir.

4.1.4. Lisan Sorunu

Sığınmacıların en fazla karşılaştıkları sorunlardan biri dil bilmemektir. Türkçe konuşamayan sığınmacılar insani yardım ve sağlık hizmetleri gibi desteklerden faydalanamamakta, iş bulmakta problem yaşamaktadır. Ayrıca dil bilmemeleri nedeniyle kamu kurumlarındaki işlemlerini gerçekleştirmekte zorluk yaşamaktadır. (Öztürk ve Çoltu, 2018:193). İftar Işıklı'nın (2018b:20) Düzce ilinde 24 göçmen ile gerçekleştirdiği çalışmada, belirtilen en önemli sorunlar arasında dil bilmemek olduğu tespit edilmiştir. Mülteci çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde hedef dilden kaynaklı bazı sorunların yaşandığı da tespit edilmiştir. Bu sorunlar ele alındığında özellikle telaffuzdaki problemlerin ön plana çıktığı, Arapça Türkçe arasındaki alfabe farklılığının ve bunun bir yansıması olarak ünlü-ünsüz harflerde çocukların zorlandığı görülmüştür. Bu bulgu, dilin yani Türkçenin çocuklar için bir problem olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sorunlar da toplumsal düzene uyumlarını etkilemektedir.

4.1.5. Güvenlik Sorunu

Gittikleri ülkede barınma yanlarında getirdikleri birikimleri biten sığınmacılar, zorunlu ihtiyaçlarını temin edebilme konusunda endişe taşınmaktadır. Parasal sıkıntıları sebebiyle kirasını ödeyemeyen, gıda bulmakta problemler yaşayan sığınmacılar ciddi asayiş sorunlarını gündeme getirmektedirler (Öztürk & Çoltu, 2018).

Ev sahiplerinin; "Kıramı ödeyemez" veya "Çok kalabalıklar evimi yıpratırlar" gibi nedenlerle güvenli ikamet yeri bulamayan mülteciler sokaklarda, parklarda yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadır. Bazı ev sahipleri ise evlerini normalin çok üzerinde kira talep etmektedir (İftar Işıklı, 2018a: 36).

4.2. Olumlu Etkiler

4.2.1. İstihdam Meydana Getirme Etkisi

Suriyeli mülteciler işgücü piyasasına işveren olarak girerek, ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır. 2011 yılında Suriyeliler tarafından açılan şirket sayısı 72 iken, bu rakam 2016

yılında 1764 olmuştur. 2016 yılı verilerine göre 2016 yılında ortak olunan şirketlerdeki Suriyelilerin sermaye toplamı 272.94 milyon TL'dir. Bu şirketler mültecilerin en yoğun olarak yaşadığı yerlerde kurulmuştur. 2014 verilerine göre bunlar Türkiye'de en fazla İstanbul (559 şirket), Gaziantep (222 şirket) ve Mersin (203 şirket) illerinde bulunmaktadır. (Kaygısız, 2017). Bu yönü ile işveren Suriyeliler, istihdam saplayıcı bir rol üstlenmişlerdir.

Kayıt dışı istihdam genelde emek yoğun sektörlerde görülmektedir. Bunun sebebi ise vasıfsız iş gücü gereksiniminin sermaye yoğun sektörlerde daha fazla talep edilebilir olmasıdır. Bu özellikler toplumsal fayda olarak düşünüldüğünde olumlu bir etkiye sahiptir. Türkiye'de mülteciler özellikle yerli halkın çalışmak istemediği yer ve alanlarda istihdam edilmektedir. Ayrıca mülteciler vasıf gerektirmeyen işkollarında yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Ancak Türkiye geneli dikkate alındığında mültecilerin işgücü piyasasına tesirinin hayli sınırlı bulunduğu, özellikle yoğun yerleşimlerinin bulunduğu yerlerde istihdam, işsizlik ve işgücüne katılım oranlarında ciddi dalgalanmaların mevcut olduğu görülebilmektedir. Mülteciler bilhassa kayıtdışı istihdam üzerinde etkili olmaktadır (Aygül, 2018: 80).

Tablo 5. Kayıtdışı İstihdam Oranları

Yıllara Göre Türkiye'deki Mültecilerin Kayıt Dışı İstihdam Oranları						
2012	83,61	24,51	27,89	22,73		39,02
2013	83,28	22,04	25,23	20,09		36,75
2014	82,27	22,32	20,26	21,09	36,61	34,97
2015	81,16	21,23	19,13	20,05	35,58	33,57
2016	82,09	21,72	20,02	20,35	35,76	33,49
2017	83,33	22,01	20,03	20,95	35,8	33,97

Kaynak: İnternet-8

4.2.2. Gelir Etkisi

Kayıt dışı istihdamın bir diğer etkisi de gelir etkisidir. Gelir etkisi bireyin harcanabilir gelirini yükseltme çabası biçiminde ifade edilebilir. İşverenler için kayıt dışı istihdam; vergi ve sigorta fonlarından muaf iş gücü demektir. Kayıt dışı şekilde de olsa yeni bir iş bulan ve gelir seviyesi artan çalışanlar piyasa da talep yaratacaklar, tüketim ve yatırım mallarına olan talebi artırarak milli gelir seviyesini yükselteceklerdir (Yılmaz, 1998).

Özellikle Suriyeli sığınmacılar buldukları bölgelerde kira bedellerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu husus ev sahipleri için fırsat oluştururken diğer kiracılar için bir problem haline almaktadır. Bilhassa sığınmacıların yoğun olduğu sınır şehirlerinde kiralık ev bulmak oldukça zor hale gelmiştir. Sınır bölgelerdeki göç nedeniyle artan nüfus, kiraların yanı sıra temel gıda maddelerinde de fiyat artışlarına neden olmaktadır. Fiyat artışları da enflasyonu tetiklemektedir. Durum öyle ki, yoğun göç alan Gaziantep ve Kilis gibi şehirlerde enflasyon oranı Türkiye ortalamasını geçmiş haldedir. (Orhan ve Gündoğar, 2015: 17; Türkcan, 2017: 789).

Kamplarda barınmakta olan Suriyelilere insani yardımlar özellikle mevcut bölgelerdeki yerel işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu husus bilhassa gıda ve tekstil işletmeleri için bir fırsat oluşturmuştur. (ORSAM, 2015, s. 18). Diğer yandan Suriyeliler, Türk mallarını Ortadoğu pazarına ulaştırma konusunda faydalı olmaktadır. Özellikle Halepli tüccarların yaptıkları ticaretin ülke gelirine olumlu etkisi olmaktadır (Yalçınkaya ve Yalçınkaya, 2017: 87-88).

Suriyeli sığınmacılar varlığı belediyecilik hizmetlerinin aksamasına neden olmaktadır. Diğer yandan ülkenin yapmış olduğu insani yardımların maliyeti günden güne fazlalaşmaktadır. Bu olumsuzlara karşın Suriyeli yatırımcıların Türkiye'yi seçmeleri olumlu bir gelişmedir. Üstelik

mültecilere sağlanan yardımların, yerel kaynaklardan karşılanması bölge ekonomilerini canlandırmaktadır (Aygül, 2018).

4.2.3. Rekabet Gücünü Arttırması

Mültecilerin yeni bir ülkeye geldiklerinde karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri işsizliktir. Bu kişiler, iletişimde yaşanan zorluklar, diplomalarının geçerli olmaması, kültürel ve dini sebeplere dayalı olarak ayrımcılık uygulanması gibi nedenlerle işe alınmak istememektedir. İş bulmayan mültecilerin bir kısmı bu sorunu girişimci olarak çözmektedir. Gittiği yerde kendi işyerini kuran mülteciler, rekabet gücünü arttıran bir faktör olarak ekonomide önemli rol oynamaktadır. Sadece Suriyelilerin açmış olduğu işyeri sayısına bakarak bile ekonomiye katkıları görülebilir. Suriyeliler 2011 yılından bu yana Türkiye’de 10 binin üzerinde işletme açmış, bu işletmelerde 100 bin kişi istihdam imkanı bulmuştur (İnternet-9).

Suriyelilerin açtığı şirket istatistikleri, 2017 yılından itibaren her ay Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) tarafından bülten halinde yayınlanmaktadır. TEPAV’ın en son hazırladığı Suriye Sermayeli Şirketler Bülteni Şubat 2019 verilerine göre, Şubat 2019 itibariyle Suriye ortak sermayeli kurulan şirket sayısının en yüksek olduğu illerin başında İstanbul gelmektedir. Diğer iller ise, Mersin, Hatay ve Adana olarak sıralanmaktadır (TEPAV, 2019). Tablo 6’da illere göre Suriye ortak sermayeli şirket sayıları ve sermaye miktarları verilmiştir.

Tablo 6. İllere göre Suriye ortak sermayeli kurulan şirket sayısı (Şubat 2019)

	Şirket Sayısı	Toplam Sermaye (Bin TL)	Suriye Ortak Sermayesi (Bin TL)
İstanbul	54	13.510	10.372
Mersin	7	1.100	690
Hatay	6	2.600	757
Kilis	1	1.000	670
Antalya	1	400	200
Bursa	1	300	150
Adana	1	200	200

Kaynak: (TEPAV, 2019)

Şirket sayısı olarak değerlendirildiğinde Türkiye’de İstanbul ilinde en fazla Suriye ortak sermayeli şirketin kurulmuş olduğu görülmektedir. Ancak illerde Suriyeli şirketlerin, diğer yabancı sermayeli şirketlere oranı bağlamında değerlendirildiğinde en yüksek oranın Mersin’de olduğu görülmektedir. Şubat 2019’da Suriye ortak sermayeli kurulan şirketlerin yabancı ortak sermayeli şirketler içindeki payı Mersin’de yüzde 24,1, Hatay’da yüzde 22,2, Kilis’te yüzde 16,7 olarak tespit edilmiştir. Bu illeri Adana (yüzde 12,5), İstanbul (yüzde 8,4) ve Bursa (yüzde 3,7) takip etmiştir (TEPAV,2019).

Mülteciler kurdukları işletmeler ile ülke ekonomisinde olumlu etkide bulunmaktadır. Ancak bazı durumlarda kurulan işletmeler haksız rekabete de sebebiyet vermektedir. Bazı işletmecilerin maliyetlerini düşürmek için, meşru olmayan şekilde işlerini sürdürdükleri ve kayıt dışı olarak personel istihdam ettiklerini söylemek mümkündür. Özellikle lokanta, berber, kahvehane gibi bağımsız işyerleri açan mültecilerin çoğunun işletmelerinin kaçak konumda olduğu yani vergi mükellefi olmayıp işletme ruhsatlarının bulunmadığı belirtilmektedir. Bu husus, haksız rekabetin oluşmasına bir neden oluşturabilmektedir (Aygül, 2018:73-74).

5. Sonuç

Göç, toplumun genel yapısını, sosyal ve ekonomik durumunu etkileyen bir durumdur. Göç veren ve göç alan yerler bakımından tesirleri farklı özellikler göstermektedir. Anadolu toprakları çok eski tarihlerden beri gerek iklim gerekse toprak verimliliği gibi nedenlerle göç alan bir konumda bulunmaktadır.

Çalışmada önce Osmanlı'dan günümüze Anadolu'ya yapılan göç hareketleri konusunda genel bir bilgi verilmiştir. Daha sonra ise Türkiye'de bulunan mültecilerin çoğunlukta olması nedeniyle Suriyeliler üzerinde durulmuştur. Suriyelilerin yoğun olduğu iller ve onların Türkiye'deki yoksulluk ve refah seviyesine etkisi incelenmiştir. Suriyeli mültecilerin ülkeye olan etkisi incelendiğinde, olumsuz tarafının ağır bastığı görülmüştür. Mültecilerin işveren olarak ülke ekonomisine katkı sağlayarak istihdam meydana getirme etkisi yarattığı, kurduğu işyerleri ile milli geliri yükselttiği ve rekabet gücünü arttırdıkları tespit edilmiştir. Diğer yandan, mültecilerin çeşitli ekonomik sorunlara; kayıt dışı istihdama, emek arzının ucuzlamasına ve devlet harcamalarının artmasına neden olduğu sonucuna varılmıştır. Mülteciler ayrıca eğitim ve sağlık alanlarında da çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Bunların başında, çeşitli bulaşıcı hastalıkların Türkiye'ye gelişi, hastanelerde yoğunluğun artması, dil bilmeme nedeniyle eğitim sistemine adapte olamama ve kamu kurumlarıyla işlem yapmakta zorlanma gibi problemler gelmektedir. Diğer yandan kira ödeyemeyen veya sokakta yaşayan mültecilerin güvenlik sorununa neden olduğu sonucuna varılmıştır.

Suriye savaşının ve ardından yaşanan mülteci göçünün eğitim, sağlık, güvenlik, istihdam ve toplumsal birleşmede birçok sorun yaratacağı açıktır. Bu birleşmenin Türkiye'nin iç politikasını doğrudan etkileyeceği ve bu sürecin uzun süreceği kaçınılmaz görülmektedir (Öztürk & Çoltu, 2018). Suriye'deki çatışma ve savaş hali son bulsa da Türkiye'de yaşamakta olan mültecilerin birçoğunun ülkelerine geri dönmeyeceği düşünülmektedir. Türkiye'de artarak devam eden Suriyeli mülteci sorununun içinden çıkılamayan bir hal alması kaçınılmazdır. Özellikle toplumsal uyum açısından dil, kültür ve yaşam tarzı farklılıkları Türkiye'de yaşayan Türk vatandaşları ile mülteciler arasındaki entegrasyonu güçleştirmektedir. Bu anlamda Türkiye'de yaşayan Türk vatandaşları ve Suriyeli mültecilerin uyum içinde yaşamalarını sağlayacak geniş kapsamlı mülteci politikası hayata geçirilmelidir. Suriyelilerin kültürel anlamda adaptasyonu için dil kurslarının sayıları artırılmalı ve kamu kurumlarına (özellikle hastanelere) daha fazla dil bilen personel görevlendirilmelidir. Suriyeli mültecilerin işgücü piyasasında kayıt dışı olarak çalışmalarının önüne geçilmelidir. Bu konuda gerek vergi indirimi, gerekse SGK primlerinin bir kısmının devlet tarafından ödenmesi gibi yöntemler seçilerek çalışan mültecilerin kayıt altına alınması sağlanmalıdır. Diğer yandan Türkiye'ye göç etmiş vasıflı, eğitilmiş Suriyelilerin verimli sahalarda değerlendirilemedikleri görülmektedir. Bu hususta Suriyelilerin diploma denklik problemlerine çözüm getirilmeli ve tüketici nüfusun üretken hale getirilmesine çalışılmalıdır. Mülteci nüfusun, üretici nüfus içerisine dahil edilip ülke ekonomisinin gelişimine katkıda bulunabilmeleri için, mesleki teknik eğitime yönlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Afad (2014). Türkiye'de Suriyeli Kadınlar Raporu. Ankara [https://www.afad.gov.tr/upload/Node/17934/xfiles/turkiye-deki-suriyeli-kadınlar - 2014 2 .pdf](https://www.afad.gov.tr/upload/Node/17934/xfiles/turkiye-deki-suriyeli-kadınlar-2014-2.pdf) (Erişim: 12.12.2018).
- Afad (2018) Geçici Barınma Merkezleri, [https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2374/files/15_10_2018_Suriye_GBM_Bilgi_Notu_1.p df](https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2374/files/15_10_2018_Suriye_GBM_Bilgi_Notu_1.pdf) (Erişim: 01.12.2018).
- Alsayed, A. & Wildes, V. (2018). Syrian Refugee Children: A Study of Strengths and Difficulties, Journal of Human Rights and Social Work, April 2018, [https://www.researchgate.net/publication/324417129_Syrian_Refugee_Children_A_Study_o f_Strengths_and_Difficulties/download](https://www.researchgate.net/publication/324417129_Syrian_Refugee_Children_A_Study_of_Strengths_and_Difficulties/download) (Erişim: 13.12.2018).
- Ateş, H. ve Yavuz, Ö. (2017). (G)öçmen (Ö)tekileştirme ve (Ç)ok Kültürlülük. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2017, C.22, Göç Özel Sayısı, s.1287-1301.
- Aygül, H. H. (2018). Mülteci Emeğinin Türkiye İşgücü Piyasalarındaki Görünümü ve Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9 (20), 68-82.

- Borjas, G. J. (2015). The wage impact of the Marielitos: A reappraisal. *ILR Review*, 0019793917692945.
- Braun, S., & Mahmoud, T. O. (2014). The employment effects of immigration: evidence from the mass arrival of German expellees in postwar Germany. *The Journal of Economic History*, 74(1), 69.
- Canyurt, D. (2015). Suriye Gelişmeleri Sonrası Suriyeli Mülteciler: Türkiye’de Riskler. *Akademik Bakış Dergisi*, S. 48, 127-146.
- Card, D. (1990). The impact of the Mariel boatlift on the Miami labor market. *Industrial & Labor Relations Review*, 43(2), 245-257.
- David, A., Marouani, M.A., Nahas, C. and Nilsson, B. (2018) The economics of the Syrian refugee crisis in neighboring countries. The case of Lebanon. <http://erf.org.eg/publications/the-economics-of-the-syrian-refugee-crisis-in-neighboring-countries-the-case-of-lebanon/> (Erişim: 13.12.2018)
- Erdoğan, M. ve Ünver, C., (2015), “Türk İş Dünyasının Türkiye’deki Suriyeliler Konusunda Görüş Beklentisi ve Önerileri” Kasım, Türkiye İşveren Konfederasyonu Yayın No:353, Ankara.
- Gülyaşar, M. (2017). Suriyeliler ve Vatandaşlık: Yerel Halk ve Suriyeli Sığınmacılar Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7 (13), 678-705.
- Hunt, J. (1992). The impact of the 1962 repatriates from Algeria on the French labor market. *Industrial & Labor Relations Review*, 45(3), 556-572.
- İpek-Şeber, N. (2012). II. Abdülhamid Döneminde Rusya ve Romanya’dan Gelen Yahudi Muhacirler. *Tarih Dergisi*, Sayı 53 (2011 / 1), 39-61.
- İştar-İşıkli, E. (2018). Türkiye’deki Göçmenlere Yönelik Sosyal Politikaların İncelenmesi, *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 10 (37), 32-38.
- İştar-İşıkli, E. (2018b). Göçmenlerin Durumu: Düzce İli Örneği, *Dezavantajlı Gruplar Üzerine Araştırmalar* (Ed. Emel İştar-İşıkli), Ankara: Akademisyen Kitabevi, 1-38.
- Kaygısız, İ. (2017). Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri, <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/D%C3%BCnyadan/2017/Du308nyadan%20-%20Suriyeli%20M%C3%BCltecilerin%20T%C3%BCrkiye%20I307s327gu308cu308%20Piyasasina%20Etkileri%20.pdf>, (Erişim: 13.12.2018).
- Öztürk, S. ve Çoltu, S., (2018), Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Etkisi, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), 188-198.
- Saleh, A., Aydın, S. ve Koçak, O. (2018) A comparative Study of Syrian Refugees in Turkey, Lebanon, and Jordan: Healthcare Access and Delivery, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8 (14), 448-464.
- TEPAV (2019), Suriye Sermayeli Şirketler Bülteni Şubat 2019, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1553494259-2.TEPAV_Suriye_Sermayeli_Sirketler_Bulteni_Subat_2019.pdf, Erişim: 26.04.2019.
- Yıldız, Ö. G. T., & Yıldız, İ. (2017) Suriyelilerin Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı İstihdam Etkileri Ve Bunun Yansıması Olarak Türkiye’ye Maliyetleri Üzerine Bir İnceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 30-46.

İnternet Kaynakları

- İnternet-1: http://www.goc.gov.tr/icerik6/goc-tarihi_363_363_380_icerik, (Erişim: 12.12.2018).
- İnternet-2: http://istanbul.goc.gov.tr/tr/page/goc_goc-tarihi-380, (Erişim: 25.04.2019).
- İnternet-3: <https://muleteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi>.
- İnternet-4: https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2374/files/15_10_2018_Suriye_GBM_Bilgi_Notu_1.pdf (Erişim: 01.12.2018).

İnternet-5:

https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2374/files/15_10_2018_Suriye_GBM_Bilgi_Notu_1.pdf
(Erişim: 01.12.2018)

İnternet-6: http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecicikoruma_363_378_4713, (Erişim: 13.12.2018).

İnternet-7: http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713, (Erişim: 13.12.2018).

İnternet-8:

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani, (Erişim: 11.12.2018).

İnternet-9: <https://tr.euronews.com/2018/09/26/turkiye-de-isyeri-acan-suriyeliler-100-bin-kisiye-istihdam-sagliyor>, Erişim: 26.04.2019

Makale Türü: Araştırma Makalesi

KUZEY MAKEDONYA MÜSLÜMANLARININ GÜNÜMÜZDE EN YAYGIN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ¹

Mehmet DALKILIÇ²

Öz

Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte, Balkanlarda etnik çatışmalar (1991) başlamıştır. Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilanı ile başlayıp Bosna-Hersek ve Makedonya ile devam eden bağımsızlık süreçleri Balkanlarda yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Makedonya'da Müslümanlar nüfusun %40'ından fazlasını oluşturmaktadır. Nitekim yeni adıyla Kuzey Makedonya en fazla Müslüman vatandaşa sahip 5. Avrupa ülkesidir. Ancak bu yoğunluktaki Müslüman nüfus -Osmanlı sonrası- hukuki haklarını hiçbir alanda kullanma imkanı bulamamıştır. Kökleri ve cinsiyetleri itibarıyla Slav ırkına mensup olan Makedonların Müslümanlarla tanışması Osmanlı öncesine rastlamaktadır. Ancak 14. asırda Osmanlıların bölgeyi fethetmesiyle birlikte İslam hızla yayılmaya başlamıştır. Makedonya vatandaşı Müslümanlar, o günden bugüne -zor da olsa- mensubu oldukları İslam dini üzere yaşamaktadırlar. Yugoslavya Cumhuriyeti'nin bir parçası oldukları dönemlerde dinsizleştirilme politikasına maruz kalıp birçok dini değerlerini kaybetmiş olsalar da kimliklerini koruyabilmişler ve özellikle 1990'lı yıllardan sonra yeniden eski dinî değerlerine dönme ve onları yaşama yollarını aramaya başlamışlardır. Makedonya, Osmanlı döneminde farklı din mensuplarının birlikte yaşadığı, kişilerin inançlarını özgürce yaşayabildikleri bir bölge olup, insanların bu farklılığa büyük bir saygı içinde oldukları bir vakıdır. Bağımsızlık sürecinin başladığı yıllarda toplumun her kesiminde dini ritüellere duyulan saygı, insanlar arasındaki ilişkilere de yansımış, toplumsal barış ve birlikte yaşama alanında örnek gösterilmiştir. İnsanlar yeni kurulan bu ülkede çatışmadan uzak, sevgi içinde ve kardeşçe yaşamışlardır. Ancak ilerleyen süreçlerde Hıristiyanların lehine ayrımcılıklar başlamış ve 2001 yılında büyük bir etnik çatışmanın kıyısından dönülmüştür. Ohri anlaşmasıyla sonlandırılan çatışma ardından Kuzey Makedonya siyasi idareleri, Arnavutlar lehine bazı iyileştirmeler yapsalar da genel olarak Müslümanların elde ettikleri hak, hukuk ve yasal statüyü her geçen gün kısıtlamayı sürdürmüşlerdir. Hıristiyanlara göre adeta ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüğünü düşünen Müslümanların sayısı hızla artmaktadır. Bu makalenin esas amacı, Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunlarının ortaya çıkarılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya, Aşırı Dini Gruplar, Etnik Ayrımcılık, Asimilasyon, Eğitim.

THE BIGGEST CURRENT PROBLEMS OF MUSLIMS IN MACEDONIA AND SOLUTION

Abstract

Ethnic conflicts began in April 1991 after the dissolution of Yugoslavia. The independence process of Slovenia and Croatia, which started with the declaration of independence and continued with Bosnia and Herzegovina and Macedonia, led to a new era in the Balkans. In Macedonia, Muslims are more than 40% of the population. As a matter of fact, Northern Macedonia with its new name is the 5th European country with the highest number of Muslim citizens. However, the Muslim population of this intensity could not find any legal rights in the post-Ottoman period. However, in the 14th century when the Ottomans conquered the region, Islam began to spread rapidly in the region. The Muslims of Macedonia live from the day they belong to the Islamic religion. Although they have been subjected to irregularization in the period when they were part of the Republic of Yugoslavia, they started to look for ways to return to their old religious values and to live them, especially after the 1990s. Macedonia is a country where people of different religions lived together during the Ottoman period and people could live their beliefs freely. This respect for the religious rituals in the social sense was reflected in the relations between the people, and people lived away from conflict and in love and brotherhood. However, in the coming period, discrimination began in favor of Christians and in 2001, has returned from the coast of a major ethnic conflict. Post-conflict ended by the Ohrid agreement, the

¹ Bu çalışma kısmen 2013-2016 yılında İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen bir araştırmaya dayanmaktadır. Mehmet Dalkılıç-R. Biçer, *Balkanların geleceği Açısından Makedonya'da Aşırı Dini Gruplar ve Etnik Barış*, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi, Mayıs 2016.

² Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı. dalkilic@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2920-6008

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Dalkılıç, M. (2019), Kuzey Makedonya Müslümanlarının Günümüzde En Yaygın Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 64-84

Makale Geliş Tarihi: 02/05/2019

Makale Kabul Tarihi: 29/06/2019

Makale Yayın Tarihi: 30/07/2019

Macedonian political administrations have been trying to restrict the rights and legal status of Muslims every passing day. The main purpose of the article is to reveal the number and the biggest problems of Muslims who think that they are treated as second class citizens according to Christians.

Key Words: Macedonia, Religious Groups, Ethnic Discrimination, Assimilation, Muslim Education in Macedonia.

1. Giriş

İlahiyat alanında yapılan çalışmalar genellikle modern dönemleri ilgilendiren konuları içermemekte veya modern araştırma metotları ile yapılmamaktadır. Bu nedenle makalede, bir taraftan araştırma konusunun güncel olması, diğer taraftan da modern bir teknik kullanılması onun önemini ortaya koymaktadır. Makale, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi tarafından desteklenen ve Kuzey Makedonya’da anket uygulaması şeklinde gerçekleştirilen bir projeye dayanmaktadır. Söz konusu proje “Balkanların Geleceği Açısından Kuzey Makedonya’da Aşırı Dini Gruplar ve Etnik Barış” başlığı ile 2013-2016 yılları arasında çalışılmıştır. Bu projenin anket sorularından birisi “Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu”nu tespit etmeye yöneliktir. Makalede SPSS programı kullanılmak suretiyle deneklerin frekans ve yüzde oranları elde edilerek öncelikle Kuzey Makedonya’daki Müslümanların en büyük veya en yaygın sorunu ortaya çıkarılmıştır. İkinci olarak sorunların birbirleriyle ilişkileri ve tarihi kökenleri araştırılmıştır. Böylelikle bir taraftan günümüz Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların en büyük sorunlarını tespit edilmiş diğer taraftan da bunların hangi alanlarda yoğunlaştığı belirlenmiştir. Araştırma sadece çözüm önerileri ile değil, aynı zamanda alanında ilk olması ve kendinden sonraki araştırmalara kaynaklık etmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Makalenin asıl hipotezi ‘Kuzey Makedonya’da, komünist dönem sonrasında, başta Arnavut ve Türklerden oluşan Müslüman etnik grupların tümü görmezlikten gelinmiştir’ şeklinde ifade edilebilir. Müslümanlar 2001 yılında devlet idaresinde yeterince temsil edilmediği ve eşit haklara sahip olmadıkları gibi haklı gerekçelerle, Arnavutların liderliğinde silahlı mücadele kararı almışlardır. Çok fazla kan dökülmesini istemeyen iç ve dış güçler, Makedonları ve Arnavut liderliğindeki Müslümanları, 2001 yılında ‘Ohri Çerçeve Anlaşması’ni imzalamaya ikna etmişlerdir. Bu anlaşma, Kuzey Makedonya’nın siyasi yapısını ve demokratikleşme sürecini derinden etkilemesine rağmen, hâlâ zor ilerleyen süreçler bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu anlaşma üzerinden 18 yıl geçmesine rağmen sorunlar gittikçe derinleşmektedir. Bu sorunların birincisi *dini özgürlükleri*, ikincisi ise Müslümanların *etnik kimliklerini* ilgilendiren **ayrımcılık** uygulamalarıdır. Kuzey Makedonya’da iki yıl boyunca yaptığımız gözlem ve yüz yüze görüşmeler sonucunda bir takım sorunlar tespit edilmiştir. Bunların doğru olup olmadığı ve ne derecede yaygın olduğu konusunda deneklerin düşüncelerine müracaat edilmiştir. Deneklere ayrımcılık, işbirliği, aşırı grupların her geçen gün güçlenmesi, işsizlik, eğitim, asimilasyon, bürokratik ayrımcılık ve tümü gibi seçenekler sunularak bunlardan hangisinin en büyük sorun teşkil ettiği araştırılmıştır. Ayrıca soru, açık uçlu olarak düşünüldüğünden “diğer” seçeneği de ilave edilmiştir. Böylelikle Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların günümüzdeki en büyük sorununu tespit etme olanağı sağlanmıştır. Üç yıl boyunca yaklaşık iki yüz kişi ile yüz yüze görüşülmüş, bin kişiye anket uygulanmıştır. Sorunlar, Müslümanlar ve diğer dini etnik gruplar açısından yerinde gözlemlenmiştir.

‘Makedonya’ kelimesinin anlamı aslında ülkenin sosyo-kültürel yapısı ve tarihi hakkında açık ipuçları sunmaktadır. Yunanca asıllı olan Makedonya kelimesi, ‘yamalı bohça’, ‘türlü’, ‘karışık’, ‘değişik parçalardan oluşan’ anlamlarına gelmektedir. Makedonya, tarih boyunca çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle günümüzde çok sayıda dini ve etnik grubun varlığını, tarihi mekanlarını veya mabetlerini görmek mümkündür. Çeşitli saldırı ve göçler sonucu oluşan topluluklar, tarih boyunca bölgede meydana gelen savaşlar ve kaoslar günümüz Balkan topluluklarının doğmasının en belirleyici sebeplerinden biri olmuştur. Kuzey Makedonya’nın bu kozmopolit yapıdan her açıdan etkilendiğini söylemek mümkündür. Nitekim günümüzde dini

açından farklı ibadethaneler ve farklı dinler, anayasa tarafından garanti altına alınmıştır. Bu durum Kuzey Makedonya anayasasında şöyle ifade edilmiştir: “Bireyin dini itiraf özgürlüğü garanti altındadır. Bireysel olarak diğerleri ile arasında aleni ve özgürce inancını ifade etme hakkı, garanti edilmektedir” (Makedonya Anayasası, mad. 19).

Günümüzde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde en yaygın din Ortodoksluktur. Zorunlu göçler yüzünden İslam, taraftarı en çok olan ikinci din durumuna düşmüştür. Bu bağlamda Türkiye, Kosova, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'tan sonra Avrupa'daki en büyük Müslüman nüfus Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Müslümanların büyük kısmını Arnavutlar oluşturmaktadır. Arnavutlar, aynı zamanda ülkede en çok Türkçe konuşan halktır. Bunun yanı sıra Türkler, Boşnaklar ve Arnavutlardan oluşan ve sayı olarak 40 bin ila 80 bin kadar nüfusa sahip oldukları tahmin edilen bir Müslüman Makedon topluluğu da vardır. Müslüman Makedonlar, kendilerini Türk/Türkbaş veya Torbeş olarak tanıtmaktadırlar (Dikici, 2014).

Günümüzde Kuzey Makedonya Hıristiyan mabetlerine gösterilen kolaylıkları ne yazık ki Müslüman mabetlerine gösterilmemektedir. Nitekim altı asra yakın bir süre Müslümanların idaresi altında bulunan ve nüfusun büyük bir kısmını Müslümanların oluşturduğu ülkede 1200 kilise günümüzde sadece 400 cami ayakta kalabilmiştir. Başkent Üsküp'te, bu durum eğitim kurumlarında da geçerlidir. Ortodoks eğitim kurumları oldukça geniş bir alana yayılmış iken İslam dinine mensup etnik gruplar kendilerine ait okul açmakta zorlanmaktadır. Bu bağlamda Müslümanların çocukları ve gençler eğitim imkânları bakımından diğerlerine göre çok kısıtlı olanaklara sahiptir ve istemeden gittiği okullarda eğitimini asimilasyona uğramadan, zor şartlarda devam ettirmek zorunda kalmaktadır. Müslüman gençler bu imkansızlık veya zorlukları yüksek öğretimde çok daha fazla hissetmektedir. Öyle ki Kuzey Makedonya vatandaşı Müslüman gençlerin yükseköğretimi için kurulan Türkiye sermayeli üniversite veya fakülteler bile, daha çok kapılarını Türkiye'den gelen öğrencilere açmıştır. Ayrıca sınırlı sayıda yükseköğretim kurumuna sahip olan Müslümanların bu kurumları resmi olarak tanınmamaktadır. Müslüman gençler eğitimde bütün bu olumsuzluklarla başa çıkma mücadelesi verirken Hıristiyanlar bir taraftan kariyer planlaması diğer taraftan da gereken tüm yükseköğretim prosedürlerine yardımcı olan danışmanlık hizmeti alabilmektedirler.

Müslümanların Kuzey Makedonya bölgesine girmesinden sonra yaklaşık altı asır Osmanlı toprakları olarak kalmıştır. Kuzey Makedonya bölgesi 1389 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Müslümanlar başlangıçta Ohri ve Üsküp'e yerleşmiştir. Osmanlılar bölgedeki Sırların, Slavların kısaca Ortodoksların ve etnik gurupların dini üzerinde hiçbir baskı oluşturmamıştır. Fakat İslam dini ve ibadet alanlarını arttırmak için cami ve medrese inşa etmiştir (Karamahmut, 2006). Bu esnada engin bir hoşgörü ve yüksek bir adalet örneği sergilenerek kiliselere dokunulmamıştır. Osmanlılar hiçbir kiliseye yıkım emri vermediği gibi harap durumdaki kiliselerin tadilatları için bütçe dahi ayırmıştır. Osmanlılar, diğer uygarlıklar gibi kendilerini kalelere ve surlara hapsedmemiş, aksine düz alanlara açılmışlar ve mahalleler kurmuşlar, yaşam alanları oluşturmuşlardır. Bununla birlikte Müslüman halkın bir taraftan ibadet etmesi amacıyla merkez camileri ve mahalle mescitleri, diğer taraftan da eğitim kurumları inşa etmişler. Aradan yüzyıl dahi geçmeden Kuzey Makedonya adeta Güneydoğu Avrupa'da bir İslam merkezi haline getirilmiştir. İslam Tasavvufi düşüncesinin yayılmasıyla birlikte tekke ve zaviyeler inşa edilmeye başlanmış ve ülkede İslam dini mensupları hızla artmıştır. Ancak 1912-1913 yıllarına gelindiğinde Balkan Savaşları'ndan sonra Makedonya Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Hangi etnik gruptan olursa olsun, bölgedeki Türk ve Müslüman halkın çoğu, zulümden, soykırımdan ve ölüm çetelerinden kurtulmak amacıyla asırlardan beri kardeşçe yaşadıkları ülkeyi ve topraklarını terk ederek, Anadolu'ya göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu bağlamda Türklerin büyük bir kesiminin Anadolu'ya göçmesi neticesinde adeta bazı Türk bölge, şehir ve köyleri boşalmış, “sönmüş köy” haline gelmiştir. Geride kalan Müslüman nüfus ise genellikle idarelerin ulaşamadıkları kırsal kesimlere yerleşmek suretiyle var olma mücadelesi vermişlerdir. Buna rağmen, bölgede hala çok sayıda Türk-İslam nüfusu yaşamaktadır.

Savaş ortamının sonlanmasıyla birlikte çok sayıda Müslüman bıraktıkları topraklara geri dönmeyi tercih etmiştir.

Günümüzde hangi etnik gruptan oluşa olsun hemen bütün Müslümanlar kendilerine uygulanan etnik ayrımcılıktan, hukuksuzluktan ve adaletsiz uygulamalardan şikayet etmektedir. Ülke nüfusunun neredeyse yarısını oluşturduklarını söyleyen Müslümanlar adil ve hür bir nüfus sayımı istemektedirler. Müslümanlara karşı birleşmiş iç ve dış güçlerin yardımlarıyla yönetimler çeşitli oyunlara başvurmak suretiyle Müslümanların nüfusunu az göstermektedir. Böylelikle nüfusa oranla elde etmiş oldukları haklardan Müslümanları mahrum bırakmaktadırlar. (Şabani, 2007:128, 132-135) Oysa ülke halkı Osmanlı hakimiyeti döneminde, “barış”ı esas alan uygulamaları yaşamış, herhangi bir ayrımcılığa uğratılmamıştır. Öyle ki, Balkanlarda Müslüman ve Hıristiyanların en barışçıl yaşadığı ülkenin Kuzey Makedonya olduğu yıllarca ifade edilmiştir. Son yıllardaki Müslümanlar aleyhine gelişen bütün olumsuzluklara rağmen bugün hala o asırların yönetim, uygulama ve kültürel birikimi sonucu oluşan barış ve adalet döneminin eserlerini Başkent Üsküp’te hem mimari anlamda hem de insanların etnik kökenlerine baktığınızda caddelerde kilise çanları ve ezan sesini bir arada duyarken uyumu ve kardeşliği görülebilmektedir. Bu nedenle Osmanlı kültürünün oluşturduğu Makedonya, dini açıdan çok sayıda ülkenin hayal bile edemediği bir uyum ortamını yakalamıştır. Bu bağlamda önemli bir husus hatırlatılmalıdır. O da şudur: Kuzey Makedonya siyasi açıdan karışıklıklara sahne olabilir, iç isyanlar bu ülkede de bir gün görülebilir, halk herhangi bir gelişmeye tepki göstermek için ayaklanabilir. Ancak Kuzey Makedonya asla farklı dinin mensupları olan halkın birbirleriyle çatışmalarına sahne olmaz (İnternet-1).

2. Kuzey Makedonya Vatandaşı Müslümanların Günümüzdeki En Büyük Sorunu

Ankette günümüzde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların en çok hangi alanlarda ayrımcılığa uğradığını ölçmek amaçlanmıştır. Bu nedenle deneklere günümüzde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların en çok hangi alanlarda sorun yaşadıkları sorulmuştur. Böylelikle günümüz Kuzey Makedonya Müslümanlarının sorunları yaygınlık derecesine göre tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunlar istatistiksel verilerle, frekans ve yüzde oranları ile ifade edilmiştir. Söz konusu veriler SPSS programına aktarılmak suretiyle tablolar elde edilmiştir. Böylelikle sorunların hangi grupta ne derecede yoğunlaştığı veya yaygınlaştığı ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu sorunun cevap şıkları sırasıyla;

- **Ayrımcılık,**
- **Müslümanlar arasında işbirliğinin sağlanması,**
- **Dini aşırı grupların gelişmesi,**
- **İşsizlik,**
- **Eğitim,**
- **Asimilasyon/Dinden, dil ve kültürden uzaklaşma,**
- **Bürokrasideki üst yönetimde Müslümanlara fazla yer verilmemesi,**
- **Tümü ve**
- **Diğer”** gibi seçeneklerden oluşturulmuştur.

“Diğer” seçeneği konulmak suretiyle açık uçlu bağımsız bir soru amaçlanmıştır. Böylelikle gözlem ve yüz yüze görüşmeler sonucunda tespit edilemeyen sorunları tespit etmek imkanı sağlanmıştır.

İşsizlik (Unemployment): Ankete verilen cevaplara göre Kuzey Makedonya Müslümanlarının günümüzdeki en yaygın sorununun **işsizlik** olduğu anlaşılmaktadır.

İşsizlik, istihdam sorunu ve çözüm yolları birçok ülkenin en önemli sorunu durumundadır. İşsizliği azaltmak Kuzey Makedonya’nın bağımsızlığını kazandığı günden beri önemini korumaktadır. İşsizliğin çözümü konusunda ülkedeki kamu kurumlarına, idarecilere büyük görevler

düşmektedir. Bu konuda mesleki eğitimler artırılmalı, mevcut ve potansiyel tarım, sanayi ve hizmet üretiminde yerli-yabancı yeni yatırımların önü açılmalıdır. Global dünyanın bugünkü acımasız rekabet ortamında görev yapan girişimcilerin ve onların eseri olan işletmelerin; öncelikle kamu yönetiminin, devletin her kademesindeki bürokrasi kadrolarının, siyasi partilerin, üniversitelerin, finans sektörünün, medyanın, sivil toplum örgütlerinin ve tüm halkımızın desteğine ihtiyacı bulunduğu unutulmamalıdır. Bu sayılanlar belki de işsizlik sorunu çerçevesinde hemen bütün ülkeleri ilgilendirmektedir. Ancak Kuzey Makedonya'da işsizlik sorunu konusunda bunlara ilave edilecek başka sorunlar bulunmaktadır. Söz konusu sorunlar Müslüman nüfus bağlamında ele alındığında işsizlik sorunu doruk noktaya çıkmakta, Müslümanlar arasında oranı çok daha fazla olmaktadır. Bu durum aynı zamanda ülkedeki sosyal barışı bozmaya neden olmakta, etnik ve dini grupları çatışmalara sürükleyecek nedenlerin başında gelmektedir. Nitekim bu araştırma, Müslümanların günümüzdeki en büyük sorununun işsizlik olduğunu ortaya çıkarmıştır. O halde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların işsizlik sorununun nedenleri ve çözümü için neler yapılabileceği noktasında birkaç konu ifade edilmelidir.

Kuzey Makedonya'da OÇA'dan sonra hak mahrumiyetleri bakımından en çok mağdur edilenlerin başında Türkler gelmektedir. Nitekim Türklerin polis ve orduda yetersiz temsili dikkate diğer bir sorun olarak dikkatleri çekmektedir. Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde dahi polis gücünde ağırlıklı olarak Makedonların veya Arnavutların görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Makedon hükümetinin açıklamalarının asılsız olduğunu belirten Türk tarafı, polis olmak için yapılan başvurularda bariz bir ayrımcılık izlendiğini her fırsatta ve her platformda dile getirmektedir. Onlar, son raporlara göre orduya giren Türklerin sayısında küçük bir artış olduğu gözlemlense bile bunun etnik Türk nüfusa oranla çok yetersiz olduğunu vurgulamaktadırlar. Orduda durum daha da kötüdür. Savunma Bakanlığı'nda oldukça az sayıda Türk istihdam edilmektedir. Nitekim subay kadrolarındaki Türk oranı çok daha düşüktür. Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ve Orman ve Çevre Bakanlığında %0,20 ile %2 arasında değişen oranlarda Türkler istihdam edilmiştir. Bu durum OÇA'da yer alan ve nüfusa oranla devlette temsil hakkı veren maddenin uygulamaya konulmadığının en açık göstergesidir. Cumhurbaşkanlık Kabinesi, Yerel Yönetim Bakanlığı ve daha birçok devlet sektöründe hiç bir Türk bulunmaması ise ayrımcılığın Türkler aleyhine ne derecede uygulandığını açıkça ortaya koymaktadır (Turan, 2002:186-187; Şabani, 2007:128, 132-135).

Makedon yetkililer hızla devlet kadrolarını doldurmuştur. Yeni memur alımları için Makedon memurları işten çıkartmak gerekmektedir ki bu da topluluklar arasındaki var olan gerginliği daha da artıracaktır. Ayrıca Türkler eğitim alanında ayrımcılıkla başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Diğerlerine göre dezavantajlı durumda olan Türkler eğitim seviyesi bakımından Makedon nüfusa kıyasla daha düşüktür. Bu durum, Türklerin devletin yüksek kademelerinde işe girebilmesi şansını azaltmaktadır. Sonuç olarak kısa vadede etnik grupların kamu sektöründe eşit oranda çalıştırılması uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Bütün çabalara rağmen 2001 yılından beri Türklerin istihdam oranı sadece %1.5 düzeyine çıkabilmiştir. Ancak OÇA'da yer alan ilgili maddeye göre Türklerin eski nüfus sayımı çerçevesinde en az %5 düzeyinde istihdam edilmesi gerekmektedir. Türkler ise nüfus oranları ile oynandığını ileri sürerek, bu oranın en az %10 seviyesinde olması gerektiğini iddia etmektedirler. (OÇA 4. Madde: Ayrım yapılmayacak, eşit haklı katılım sağlanacak)

a) İşsizlik-etnik barış ilişkisi: İşsizlik ve etnik barış arasındaki ilişkinin, doğru orantılı olduğu konusunun unutulmaması ülke hatta Balkan barışı açısından oldukça önemlidir. Kuzey Makedonya'da son yıllarda çıkan çatışmaların nedenlerinden birisi belki de en önemlisi istihdam konusunda yetkililerin Müslümanların aleyhine uyguladıkları etnik ayrımcılıktır. Yasa gereği nüfusa oranla devlet kadrolarında istihdam edilmesi gerekirken, çeşitli oyun ve gerçek dışı nedenlerle Müslümanlar haklarından yararlanma imkanı bulamamakta, sürekli mağdur

edilmektedir. Oysa 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması gereği hakları garanti altına alınmıştır. Ohri Çerçeve Anlaşması'nın A Eki Madde 8'de, "Tüm topluluklara mensup insanların kamu organlarının her düzeyinde ve kamu yaşamının diğer alanlarında eşit şekilde (sahip oldukları nüfusa göre) yer almasından" söz edilmektedir (Şabani, 2007: 134). Ancak söz konusu ayrımcılıklar, işsizliğin Müslümanlar arasında çok daha fazla yaygın olmasına neden olmuştur. Bu konuda Türkiye'nin istihdam alanları oluşturma girişimlerini takdirle hatırlatmak gerekir. Gerek Türk banka şubelerinin (Ziraat ve Halk Bankası) gerekse Şişecam'ın cam fabrikasının açılması sorunu çözmeye yönelik önemli girişimlerden bir kısmıdır. Ancak burada da yetkililerin devlet olma refleksi göstermemesi, ayrımcı ve baskıcı tutum sergilemeleri sonucunda istenilen neticeler alınamamıştır. Buralarda, yine büyük bir oranda Makedonlar istihdam imkanı bulmuştur. Müslümanlar düşük profilde ve oldukça az iş imkanı bulabilmişlerdir. Öncelikle altyapı ve anlaşmaların sağlam yapılmak suretiyle ülkeye yatırımların devam ettirilmesi, özellikle de eğitim, ziraat, hayvancılık ve ticaret alanlarında istihdamın artırılması gerekmektedir. Burada bütün aksaklıklarına rağmen TİKA'nın arıcılık, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve bayramda Müslümanlardan kurbanlık hayvan temini işsizlik sorununa çözüm üretme konusunda takdire değer uygulamalardır. Balkanlarda özellikle Bulgaristan ve Kuzey Makedonya'da oluşturulacak hayvan çiftlikleri iyi ve sağlam yapılmış anlaşmalar ile bir taraftan Müslümanların işsizlik sorununun çözerken diğer taraftan da Türkiye'nin et ihtiyacını uygun fiyatlarla karşılamakta bir fırsat oluşturabilir.

b) Özel sektör yatırımları: İkinci önemli istihdam alanı ise özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesidir. Özellikle sağlık ve inşaat alanında Kuzey Makedonya'da faaliyet gösteren şirketler bulunmaktadır. Anlaşma ve altyapılarının uluslararası hukuk çerçevesinde sağlam yapılarak Müslümanların inşaat alanında sanat sahibi olmasının veya iş sahibi olmasının önü açılmalıdır. Bunun ekonomik sonuçları kısa bir süre sonra kendisini göstermeye başlayacaktır.

c) Eğitim: Müslümanların işsizlik sorununa çözüm üretecek üçüncü önemli bir yol eğitimidir. Burada önemli bir husus ifade edilmelidir. O da şudur: Müslüman nüfusun önemli bir kısmı kırsalda hayvancılık veya tarım sektöründe çalışmaktadır. Bu nedenle tarımdan, tarım dışı alana yönelecek olan kesime daha kolay iş bulabilmek amacıyla mesleki eğitime daha fazla önem verilmelidir. Böylelikle Müslümanların, toplumun bütün kesimlerinde yer alabilmesinin, başka bir ifade ile her alanda söz sahibi olabilmesinin önü açılacaktır. Bütün bunların kısa sürede gerçekleştirilemeyeceğinden işsizliğin daha uzun yıllar Müslümanların gündeminde kalacağı da göz ardı edilmemelidir. Ancak işsizlik oranlarının zamanla ekonomik gelişmeye bağlı olarak azalabileceği de bir gerçektir.

d) Sosyal politikalar: Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra bu aşamada yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve işsizliğin toplumsal bir soruna yol açmaması açısından sosyal politikalara önem verilmelidir. Bu nedenle Müslümanlar arasında işsizlik oranının yüksek olmasının sadece istihdam ve ekonomik sorun olmadığı, bunun aynı zamanda toplumun etnik barışını bozacak ve çatışmalara neden olacak en önemli etkenlerden biri olduğu unutulmamalıdır. Etnik ve dini gruplar arasında ortaya çıkan savaşın ülkeleri nasıl yıkıma ve kaos ortamına sürüklediği şu günlerde hiçbir akıllı ülke yetkilisinin kendi ülkesinde etnik barışın bozulmasını istemeyeceği açıktır. Bosna ve Suriye savaşları bunun en acımasız örneklerini gözler önüne sermektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 23. Maddesi işsizlik, iş edinme ve çalışma hakkı veya hayatı ile ilgili olarak şu maddeleri içermektedir:

- Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır.
- Herkesin, hiçbir fark gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır.
- Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır.

- Herkesin menfaatlerinin korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır.

Tablo-1: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
İŞSİZLİK	Hayır	483	32,9	32,9	32,9
	Evet	986	67,1	67,1	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Yukarıdaki tabloda (Tablo:1) Kuzey Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunun ne olduğuna dair soruya verilen cevapların frekans ve yüzde oranları görülmektedir. Buna göre günümüzde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların en büyük sorunu “işsizlik”tir. Tablodaki verilere göre ankete katılan 1469 denekten 986’sı “evet” demek suretiyle kendileri için en büyük sorunun “işsizlik” olduğunu belirtmişlerdir. Bunun geçerli oranı %67,1’dir. Buna göre hangi etnik gruba dahil olursa olsun (Türk, Arnavut, Boşnak vdğr.) Müslümanların büyük bir kısmının Kuzey Makedonya’da en büyük sorunlarının “işsizlik” olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum aslında Kuzey Makedonya Müslümanlarının günümüzdeki en büyük sorunları sıralamasında ikinci sırada yer alan ayrımcılık ile yakından ilişkilidir.

Ayrımcılık (Discrimination): Kuzey Makedonya Müslümanlarının günümüzde en yaygın ikinci sorununun **ayrımcılık** olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrımcılık kısaca “ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi görüş, etnik köken ve mülkiyet ayrımı” şeklinde tanımlanabilir (FRA, 2010). Evrensel insan hak ve özgürlükleri konusunda engeller oluşturmak, yok saymaktır. Bunlar arasında eşitliğin, mesela fırsat eşitliğinin, eğitim eşitliğinin, gelir ve işgücü eşitliği gibi eşitliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Gelenek ve göreneklerin, kültürel hak ve özgürlüklerin yaşanmasını engellemektir (Göregenli, 2008).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 1. maddesinde şöyle denilmektedir: Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler. İkinci maddesinde ise “Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşe, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu Beyanname’de ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir. Bundan başka, bağımsız memleket uyruğu olsun, vesayet altında bulunan, gayri muhtar veya sair bir egemenlik kayıtlamasına tabi ülke uyruğu olsun, bir şahıs hakkında, uyruğu bulunduğu memleket veya ülkenin siyasi, hukuki veya milletlerarası statüsü bakımından hiçbir ayrılık gözetilmeyecektir.” ifadeleri kayıt altına alınmıştır.

Yine 7. Maddesinde “Kanun önünde herkes eşittir ve farksız olarak kanunun eşit korumasından istifade hakkını haizdir. Herkesin işbu Beyanname’ye aykırı her türlü ayırt edici muameleye karşı ve böyle bir ayırt edici muamele için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkı vardır” denilmektedir (İnternet-2).

Dünyanın günümüzdeki en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Mesela İspanya’da bir futbol maçında Siyahi bir futbolcuya seyircilerin hakaretler yağdırması üzerine futbolcu sahayı terk edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine hakem oyunu durdurmak zorunda kalmıştır. Spor müsabakalarında bile ayrımcılığın bu noktaya gelmesi toplumsal hayatta ikili ilişkileri ilgilendiren durumlarda işin vahametini düşündürmektedir. Nitekim Rusya’da Afrikalılara, Asyalılara ve Latin Amerikalılara yönelik şiddet eylemleri her geçen gün artmaktadır. Rusya’daki ırkçı saldırılar kontrol altına alınmamaktadır. Bu durum diğer Avrupa ülkelerine de aynıdır. Almanya, Fransa ve Britanya’da Asyalıların ve zencilerin büyük bir kısmı, işten çıkarılmalarının etnik ayrımcılıkla

bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde Polislerin Zencilere yaptığı ayrımcı tutum her geçen gün artarak devam etmektedir. Eyaletlerde zenciler büyük protestolarla ayrımcılığa dikkatleri çekmektedir.

Etnik ayrımcılık farklı boyutlarda kendini gösterebilir. Bu, bir etnik gruba kaba davranmak ya da düşüncesizce sözler söylemekten tutun, etnik bir grubu tümüyle ortadan kaldırma yönünde ulusal bir politika izlenmesine kadar değişebilir. Bunun en önemli şekillerinden bir etnik ayrımcılıktır (Ethnic Discrimination). “Etnik” kelimesi, kendi içinde oluşturduğu ortak ırk, dil, din, milliyet ya da kültür bağına dayalı birlik nedeniyle, içinde yaşadığı daha geniş toplumdan ayırt edilen grubu niteler. Burada sorulması ve cevaplandırılması gereken temel üç soru bulunmaktadır. O da şudur: 1. Etnik ayrımcılığın temelinde yatan etken nedir? 2. Kişisel olarak biz etnik ayrımcılık yapmaktan nasıl kaçınabiliriz? 3. Bir gün tüm insanların birlikte, barış içinde yaşayacağını ümit edebilir miyiz?

İnsanlar yüce yaratıcıyı tanımadıkları ve sevmediklerinden dolayı dindar olsalar da olmasalar da ayrımcılık yapabilmektedirler. Zira yüce Yaratıcı bilgisi, etnik uyumun temelini oluşturmaktadır -ki toplumların sosyo-kültürel hayatlarında süregiden barışı temin edecek başka bir unsur bulunmamaktadır. Allah, hiçbir etnik gruba kendilerini üstün görmelerine neden olacak bir ayrıcalık tanımamıştır. Bu nedenle bir kişinin kendi etnik grubunu diğerinden üstün görmesi fikri nasta bildirilen gerçeklerle çelişir. Kutsal metinlerden elde edilen bilgilerin, etnik grupları uyum içinde yaşamaya teşvik ettiği çok açıktır. Bu bağlamda doğru bilgilere dayalı eğitimin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.

Etnik ayrımcılık söz konusu olduğunda genelde Balkanlarda özelde Kuzey Makedonya’da akla gelen ilk topluluk Müslümanlardır. Arnavut, Türk, Türkbaş, Boşnak, Esmer ve Pomak gibi etnik gruplardan oluşan Balkanlı Müslümanlar en acımasız bir şekilde etnik ayrımcılığa uğratılmaktadırlar. Toplumun gerek siyasal gerekse sosyo-kültürel hayatında dinamik bir rol üstlenen ve kalkınmada büyük katkısı olan Müslümanlar yıllardan beri ayrımcılığın en acımasız sonuçlarına katlanmak zorunda kalmışlardır. Göçe zorlanmış, malları müsadere edilmiş, toplumdan dışlanmış, eğitim ve din hürriyeti elinden alınmıştır. Bu bağlamda Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanlar kendilerine günümüzdeki en büyük sorunlarının ne olduğu sorulduğunda, buna ikinci sırada “**ayrımcılık**” olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo-2: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
AYRIMCILIK	Hayır	502	34,2	34,2	34,2
	Evet	967	65,8	65,8	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Tablo 2’de ankete katılan 1469 denekten 967’si, bugün Kuzey Makedonya Cumhuriyeti vatandaşı Müslümanlarının en büyük sorununun “ayrımcılık” olduğunu belirtmiştir. Bunun genele oranı %65,8’dir. Buna göre Kuzey Makedonya’daki Müslümanların büyük bir kısmı kendilerine ayrımcılık uygulandığını düşünmektedirler.

Eğitim (Education): Ankete iştirak eden denekler günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının en yaygın üçüncü sorunlarının **eğitim** olduğunu belirtmişlerdir. Rıfat Karamahmut Makedonya Müslüman azınlıkları dini kurumları ve çağdaş sorunları hakkında şöyle demektedir:

Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında Makedonya Müslümanlarının statüsü hızla değişmiştir. Savaşlar, etnik çatışmalar, kültürel ayrımcılık ve göçler sebebiyle Makedonya

Müslümanlarının sayısı tedricen azalmıştır. Günümüzde, Makedonya'da Müslümanlar azınlıktır. Makedonya Müslümanlarının dini hayatını düzenleyen resmi dini kurum, Makedonya Cumhuriyeti İslam Dini Birliği'dir. Makedonya İslam Birliği Yugoslavya'nın dağılmasının ardından, bağımsız olmuştur. İslam Birliği, mallarının yönetimi, yayınlar, din eğitimi, vakıfların yönetimi ve benzeri iş ve işlemlerin yürütülmesinde bağımsızdır. Makedonya'daki bütün İslami kuruluş ve yapılar bu kuruma aittir. Makedonya'da farklı dini gruplarla ilişkileri düzenleyen bir hükümet kuruluşu mevcuttur. Devletin, farklı dini gruplarla ilişkileri bu kurum vasıtasıyla yürütülmektedir. Makedonya Müslüman Azınlıkları, camiler, vakıflar, kütüphaneler, liseler ve bir fakülte ile diğer bazı insani yardım kuruluşlarından oluşan kendi sosyal, kültürel ve dini kurumlarına sahiptir. İslam Birliği, el hilal ismi ile kendi gazetesini 1980'lerden beri yayınlamaktadır. İslam Birliği, vakıf gelirleri, üye aidatları, gelir getirici kuruluşlarının kazançları, zekat ve bağışlar ile finanse edilmektedir. Bununla birlikte, finansal kaynaklar yeterli miktarda değildir. Makedonya Müslüman azınlıklarının en önemli problemi, sabık yönetimler tarafından el konulan vakıf malları meselesidir. Nitekim Makedonya Cumhuriyeti İslam Dini Birliği vakıf mallarını geri almak için uğraşmaktadır. Dini hayatın düzenlenmesi, vakıf mallarının yeniden edinimi, kurumsallaşma sorunu, finansal sorunlar, dini mekânların tahrip ve saldırılardan korunması, milliyetçilik, etnik ve kültürel çatışma, dini ayrımcılık, nitelikli din eğitimi ve hizmeti teminindeki sorunlar ve Müslümanlar arasındaki bölünmüşlük Makedonya Müslümanlarını etkileyen önemli çağdaş sorunlardır. Sonuç olarak, Makedonya Cumhuriyeti İslam Dini Birliği, özgün bir dini yapılanmaya sahip değildir. Makedonya'da mevcut dini yapılanmanın kökenleri Osmanlı dönemine uzanmaktadır. Makedonya Müslüman azınlıklarının çağdaş sorunları sosyal, siyasal, kültürel, dini, iktisadi ve etnik problemlerden kaynaklanmaktadır. Din, kültür ve kimlik bağlamında yukarıda ifade ettiğimiz sorunlar arasında yakın bir iç etkileşim mevcuttur (Karamahmut, 2006).

Eğitim hakkı, temel bir insan hakkı olmasının yanı sıra diğer insan haklarının gerçekleşmesi için bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. Eğitim hakkının sağlanması, bireylerin diğer insan haklarından yararlanmalarını ve haklarını korumalarını mümkün kılar. Eğitim hakkı, eğitime erişim, kaliteli eğitim ve öğrenme ortamında saygı görme haklarının tamamını kapsamaktadır. Eğitim hakkı, okul kapısından atılan adımla başlar ancak eğitim hakkının sağlanması için tüm insan haklarının öğrenme ortamında sağlanması gerekmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 26. Maddesinde eğitim hakkı garanti altına almıştır. Söz konusu maddede şu ifadeler yer almaktadır:

- Her şahsın öğrenim hakkı vardır. Öğrenim hiç olmazsa ilk ve temel safhalarında parasızdır. İlköğretim mecburidir. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yükseköğretim, liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır.
- Öğretim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyla ana hürriyetlerine saygının kuvvetlenmesini hedef almalıdır. Öğretim bütün milletler, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletler'in barışın idamesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.
- Ana baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmek hakkını öncelikle haizdirler.

Buna göre her insan eğitim hakkına temelde yani doğuştan sahiptir. Hiçbir ayırım yapılmaksızın herkesin eğitim hakkı bulunmaktadır. Eğitim, temel bir insan hakkı olarak evrensel ölçekte bir haktır. Bunun altında yatan en önemli etken eğitimin; insan kişiliğinin tüm yönleriyle gelişmesinde çok önemli bir faktör ve insanların kendilerini gerçekleştirmeleri ve özgürleşmeleri ile doğrudan ilişkili bir süreç olmasıdır. Zira eğitimsizlik sonucu birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bir kısmı şöyle sıralanabilir:

- İnsanların üretkenlikleri kaybolur, çalışmalarında üretken olamazlar.
- Sağlık sorunları yaşarlar, sağlıklarına özen gösteremezler.
- Korunma sorunları yaşarlar. Kendilerini ve ailelerini gereği gibi koruyamazlar.
- Sosyo-kültürel hayatları bozulur. Kültürel açıdan zengin bir yaşam sürdüremezler.

Tablo-3: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
EĞİTİM	Hayır	632	43,0	43,0	43,0
	Evet	837	57,0	57,0	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların anketteki ilgili soruya verdikleri cevaplara göre günümüzdeki en büyük sorunlardan üçüncüsü “**eğitim**”dir. Tablo 3’e göre 1469 denekten 837’si eğitimin kendileri için en büyük sorun olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun genele oranı %57’dir. Buna göre Kuzey Makedonya Cumhuriyet vatandaşı Müslümanların büyük bir ekseriyeti eğitimin kendileri için büyük bir sorun olduğu düşüncesindedirler. Eğitim konusunda yaşanan zorlukları şöyle sıralamak mümkündür:

- **Din eğitimi:** Üsküp gibi Türk nüfusun ve mülk sahiplerinin ağırlıkta olduğu yerlerde yalnızca Kur’an surelerinin ezberletildiği, hiçbir şey öğretemeyen birkaç mahalle mektebinin olduğu zamanlardan geriye doğru bakıldığında, hükümetin kararları ve baskıları sonucu, eğitim kurumlarının kapatılmalarından, Makedon Türklerinin fazlasıyla etkilendiği görülmektedir (Arif, 2010)
- **Ana dilde eğitim:** Makedonya Parlamentosu 2004 yılında Türk Dili ve Alfabeti’nin yalnızca Plaznitsa; Merkez Jupa (Kocacık)’ta resmi kullanımını mümkün kılmıştır. Kuzey Makedonya’daki şartların yetersizliğinden dolayı, öğrenciler Türkiye ya da başka ülkelerde lisans veya lisansüstü eğitim almakta.
- **Arnavutların eğitim sorunları:** Müslümanlar arasında OÇA’da elde edilen hakları en geniş bir şekilde kullanabilen Müslüman etnik grup Arnavutlardır. Buna rağmen Arnavutlar da kendi dillerinde eğitim alabilme konusunda bürokratik zorluklar yaşamaktadır. Arnavut okullarına Makedon okullarına verilen destekler kadar destek verilmemektedir. Yeterince desteklenmeyen Arnavut okulları adeta ikinci sınıf muamelesi görmektedir. Yükseköğretimde ise işler daha da zorlaşmaktadır. Kalkandelen/Tetova ve benzeri Arnavut üniversiteleri tarafından tanınmamaktadır. Böylelikle Arnavut öğrencilerin Makedon üniversitelerine gitmesi veya üniversite eğitimi almaması istenmektedir.
- **Türklerin eğitim sorunları:** 2002 nüfus sayımında 78.000 olarak açıklanan Türkler, tek bir bölgede değil Üsküp, Gostivar, Kalkandelen (Tetovo), Resne, Ohri, Manastır (Bitola), Radoviş, Ustrumca ve Valandova bölgelerinde dağınık olarak yaşamaktadırlar. Ayrıca Rom ve Torbeş olarak adlandırılan ve çoğunluğu kendini Türk olarak ifade edenlerin sayıları 100.000 civarında olup Üsküp, Debre, Struga, Kırçovo ve Makedonski Brod bölgesinde yaşamaktadırlar. Kuzey Makedonya’da en şiddetli eğitim sorunu yaşayan Müslüman etnik grup Türklerdir. Günümüzde çeşitli bürokratik ve yönetim oyunları ile Türklerin kendi yaşam alanlarında Türkçe eğitim alması büyük bir oranda engellenmektedir. Öncelikle nüfus oyunları ve ayrımcılıklar ile Türk sınıflarının açılması engellenmiştir. Türkler çocuklarını ya Arnavut okullarına ya da Makedon okullarına göndermek zorunda kalmışlardır. Makedon okullarında ikinci sınıf muamelesi görmekte, asimilasyon tehlikesi ile karşılaşan Türk çocuklarının çoğu eğitim hayatını devam ettirememektedir. Arnavut okullarını seçen Türkler ise başka bir sorunla karşılaşmaktadır. O da şudur: En büyük Müslüman azınlık psikolojisi veya Arnavut ırkçılığı nedeniyle bu defa da Türk çocukları Arnavutlaşma sorunu ile karşılaşmaktadır (Arif, 2010).

Kuzey Makedonya Türklerinin eğitim sorunları Balkan savaşlarıyla başlamıştır. Balkan savaşlarından sonra Türkiye ile bağlar kopmuş Kuzey Makedonya Türkleri eğitim ve Kültür alanında hiçbir yardım görmemiştir. 1950-1951 yılında Makedonya’da Türkçe eğitim veren ilköğretim okul sayısı 100, öğrenci sayısı 12493 iken anavatana başlayan göç yüzünden ve Türklerle

yapılan siyasi komplolar yüzünden bu sayı 2000-2001 yılına kadar 55 okul ve 6950 öğrenci sayısına düşmüştür. Bu olumsuz gelişmeler yüzünden kadro sorunu belirmiş ve etkisini bugünde halen sürdürmektedir. Okullarımızda kadro, dil ve kitap sorunu bir şekilde halen mevcuttur. Mesela matematik dersi için her yıl Makedon ve Arnavutlar için yardımcı ders kitapları devlet tarafında basılıp, öğrencilere dağıtılırken, Türk öğrencilerin sayısı az olduğu ileri sürülerek kitaplar basılmamakta, Türk öğrencilerin yardımcı ders kitaplarından faydalanmalarını engellemektedir. Üsküp yakınlarında bulunan Koliçan (Kolaçan) köyünde, Türkçelerini unutmuş ve bugün Türkbaş/Torbeş olarak adlandırılan eski Peçenek Türklerinin Türk dilinde okumak arzusuyla 300 öğrenciye Eğitim Bakanlığı okul açmadığı için bu çocuklar her gün 40 km uzaktan, Türkçe eğitim veren “Tefeyüz” ilkokuluna gelme mecburiyetinde bırakılmışlardır. Türkbaşlar günlerce bakanlık ve okul önünde yatmak suretiyle Türkçe eğitim hakkını güçlkle alabilmişlerdir (İnternet-3).

Türklerin eğitim konusunda ne derecede ayrımcılığa uğradığı yakın tarih şahitlik yapmaktadır. Onlarca ayrımcılık örneklerinden sadece birini daha hatırlatmakta sorunun tespiti ve çözümü açısından oldukça önemlidir. Debre yakınlarında bulunan Jupa köyü Türkçe eğitim istemelerine ve resmi makamlara onlarca defa müracaat etmelerine rağmen okul açmalarına müsaade edilmemiştir. Bürokratik zorluklar, tehditler ve uydurma sebeplerle Türklerin istekleri bir türlü yerine getirilmemiştir. Eğitim bakanlığının uydurma gerekçelerinde biri Jupalıların Türkçelerini unutmuş olmaları veya Türkçe bilmemeleri idi. Bütün bu nedenlerle yetkililer adeta Jupa halkının isteklerine kulak tıkamışlar, onları görmezlikten gelinmiştir. Sonuçta Türk okulu açılmadığı için Jupa halkı çocuklarını Kocacık'ta bulunan “Necati Zekeriya” ilkokulunda Türkçe okumak istemişlerdir. Ancak Eğitim Bakanlığı bu çocuklara, Kocacık İlkokulunda okumalarına da izin vermemiştir. Uzun çabalar ve uğraşlar neticesinde yıllar sonra 2000 yılında ancak Türk dilinde okul açılmasına izin alabilmişlerdir.

Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ise lise ve yükseköğretimde acımasızca ayrımcılık yapılmakta işler zorlaştırılmak suretiyle Türklerin eğitim hakları ellerinden alınmaktadır. Doğu Makedonya'daki köyler tamamen Türk nüfustan oluşmakta ve okulların çoğu ancak 4. sınıfa kadar Türkçe eğitim verebilmektedir. Çocukların eğitimlerine devam etmeleri için köylere yakın kasabalara gitmeleri gerekmektedir. Kuzey Makedonya'da 8 yıllık eğitim zorunlu olduğu halde Türk çocukları göz ardı edilmektedir. Makedon üniversitelerinde Türklere çok az bir kontenjan ayrılmıştır. Buralarda eğitim gören Türk öğrencilere zorluk çıkartılmakta, özellikle Türk toplumun geleceğini ilgilendiren ekonomi, tıp, mimarlık, siyaset gibi bölümlerde okuyan öğrenciler bir elin parmaklarıyla sayılacak kadar azdır. Bu bağlamda Doğu Makedonya Türkleri, esmer Müslümanlardan sonra, her bakımdan en dezavantajlı grubu oluşturmaktadır. Bin bir zorluğa rağmen, mezun olmayı başaran öğrenciler de iş bulma konusunda zorluklar yaşamaktadırlar. Türk çocuklarına ayrılan kontenjandan çoğu kez diğer uluslar faydalanmaktadır. Yüksek lisans programlarında Türk öğrencilerin eşit haklara sahip olamaması da bir diğer önemli sorundur (İnternet-4).

- **Türkbaş ve Esmerlerin eğitim sorunları:** Bugüne gelindiğinde, Türkbaşları 80.000 kadar nüfusa sahiptirler ve Kuzey Makedonya'nın batı kesiminde bulunan Jirovnitsa, Reka, Jupa (Kocacık), Golo Birdo, Debre, Ustruga Kırçova, Kalkandelen, Köprülü ve Pirlepe bölgelerinde yaşamaktalar. Kendilerini Türk olarak algılayan ve bu kültürü yaşayan topluluğun anadilde eğitimi, anayasa ile teminat altına alınmasına rağmen, tüm Kuzey Makedonya'da hala anadilde eğitim hakkına sahip değiller. Kuzey Makedonya genelinde Türkler, anayasal hakları kullanılmadığı için, eğitim konusunda olumsuz etkilenen kesim olmuşlar, göç rüzgarları onlar için esmiştir. Sosyalizm döneminde, anadilde eğitim göremeyen bazı Türkler, Makedonca eğitim görmek zorunda kalmış, ancak son dönemlerde Türkçeye ve Türkçe eğitime duyulan ilgi artmıştır.
- **Eğitimde çifte standart:** Açılabilme imkanı bulunan Müslüman okulları veya sınıflar önemli sorunlarla başa çıkmak zorundadır. Bunlardan **ilki** ayrımcılıktır. Gerek belediyeler

gerekse öğretmenler veya idareciler Makedon okullarındaki imkanları Müslüman sınıflarındaki çocuklara sunmamaktadır. Müslümanlara ait okullara yeterince destek verilmemesi ise **ikinci** önemli sorundur. Gerek fiziksel yapı, ısınma ve temizlik gerekse öğretmen kalitesi ikinci sınıf veya düşük profillidir. Bu nedenle Müslüman öğrencilerin günün teknolojisi veya bilgi birikimini takip etme, yararlanma imkanı oldukça kısıtlıdır. Müslümanların başa çıkması gereken **üçüncü** sorun ise Türk öğrencilerin öğretmen ve kaynak sıkıntısı çekmesidir. Burada son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin ve TİKA'nın okullara yaptığı yardımları takdirle hatırlatmak gerekir. Müslümanların başa çıkması gereken **dördüncü** büyük sorun ise "eğitimde taşınabilir sistemde Müslüman öğrencilere yapılan ayrımcılık"tır. Bu konuda TİKA'nın girim ve faaliyetlerini de minnetle hatırlatmak gerekir. Gerek öğrencilerin gerekse öğretmenlerin okula taşınması ve fiziksel şartların iyileşmesi konusunda ciddi yardım ve destekler verdiğini gözlemledik. Türkiye'den en üst düzey yetkililer son yıllarda Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakan seviyesinde defalarca ziyaretlerde bulunmuş ve konuyla yakından ilgilenmiştir. Ancak Makedon yetkilileri verdikleri sözleri yerine getirmekte sürekli isteksiz davranmış, sorunu çözme yolunda işi sürekli zorlaştırmışlardır.

Müslümanlar Arasında İşbirliği Eksikliği (Ensuring Cooperation Among Muslims): Ankete iştirak eden denekler günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının en yaygın dördüncü sorunlarının farklı etnik gruplara mensup Müslümanlar arasında **işbirliği eksikliği** olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde hemen her etnik gruptan Müslümanlar sadece grup içi işbirliğinin sorunları çözme konusunda yeterli olmadığını ifade etmişlerdir.

Kuzey Makedonya'da Müslümanlar çok-etnikli bir topluluk oluşturmaktadır. Arnavutlar, Türkler, Türkbaşlar, Esmerler ve Boşnaklardan müteşekkil bir topluluktur. Buradaki Türkbaşlar ve Esmerlerin hemen hepsi hür bırakıldıklarında kendilerini Türk olarak tanımlamaktadır. Ancak gerek iç çekişmeler ve ideolojik çekişmeler gerekse Müslümanların birleşmesini istemeyen dış aktörler söz konusu Müslüman etnik grupların işbirliğini engellemektedirler. Özellikle en büyük Müslüman etnik grupları oluşturan Türkler ve Arnavutlar birçok hususta işbirliği yapamamaktadır. Bu durum bir taraftan Makedon idarecilerin işlerini kolaylaştırmakta diğer taraftan Müslümanların yasal haklarını elde etmesine engel teşkil etmektedir. Müslümanların işbirliği yapması durumunda toplumun neredeyse yarısına yakını oluşturulan Müslümanlar hemen her hususta Makedonlar kadar hak ve hukuk sahibi olabileceklerdir. Gerek siyasal işbirliği gerekse sosyo-kültürel işbirliği ya da ticari işbirlikleri Müslümanları güçlü gösterecek en önemli husustur. Başka bir ifade ile Müslümanlar ayrımcılıktan kurtulmak ve anayasal haklarını kullanabilme imkanına ancak işbirliği sayesinde ulaşabilecektir. Eğitimde, ticarete, din ve inanç hürriyetinde ve daha birçok alandaki ayrımcılıktan kurtaracak yegane husus Müslümanların birbiriyle gerçekleştireceği işbirliğidir. Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların yarısı bu durumun farkındadır.

Tablo-4: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
İŞBİRLİĞİ	Hayır	735	50,0	50,0	50,0
	Evet	734	50,0	50,0	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Tablo 4'deki veriler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu verilere göre günümüzde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanların en büyük sorun olarak gördüğü konulardan dördüncüsü,

Müslümanlar arasında işbirliğinin sağlanamamasıdır. Bu durumu en büyük sorun olarak görenlerin sayısı 734 olup, geçerli oranı %50'dir.

Bürokrasideki Üst Yönetimde Müslümanlara Fazla Yer Verilmemesi (Not Allowing More Muslims in Bureaucracy): Ankete iştirak eden denekler, günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının en yaygın beşinci sorunlarının **temsil yetersizliği** olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle Türklerin üst yönetimlerde yasal haklarından çok daha az yer aldığı belirtilmelidir. Tablo 5'e göre bürokrasideki üst yönetimde Müslümanlara fazla yer verilmediğini ifade edenler 642 kişi olup, toplam evrene oranı %43,7'dir.

Tablo-5: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

	Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
BÜROKRATİK ENGELLER	Hayır	827	56,3	56,3
	Evet	642	43,7	43,7
	Toplam	1469	100,0	100,0

Makedon yetkililer 2001 yılında varılan anlaşma sonucunda (OÇA) nüfusa oranla devlet memurluklarını veya resmi kadroları paylaşırma kararını kabul etmiştir (Şabani, 2007:128, 132-135). Ancak bu hüküm aradan geçen 15 yıla rağmen uygulamaya tam olarak geçebilmiş değildir. Bir takım bürokratik engeller ve uydurma nedenlerle hatta ayak oyunları ile Müslümanların devlet kadrolarında hak ettikleri kadrolara yerleşmesi engellenmektedir. Arnavutlar bu durumdan en çok yararlanan kesim olsa bile yasanın tüm imkanlarından yararlanma imkanı bulamamıştır. Bu, diğer Müslüman etnik gruplar söz konusu olunca daha da vahim bir durum arz etmektedir. Mesela Türkler, Türkbaşlar-Esmerler -ki çoğu kendini Türk olarak tanımlamaktadır- ve Boşnaklar devlet kadrolarında hak edilen oranın yarısını bile alamamışlardır. Bazı bölgelerde çoğunluğu Türkler oluşturmasına rağmen ayak oyunları ile azınlık durumuna düşürülmüşlerdir. Söz gelimi Batı Makedonya Türklerinin azınlık durumuna düşürülmesine Makedonya hükümeti tepki göstermeyerek seyirci kalmıştır.

İrkçılık düşüncesinin özellikle 1968 yılından itibaren Makedonya'da yaygınlaşması neticesinde Arnavut milliyetçiliği diğer Müslüman etnik gruplar üzerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Zira Arnavutlar Kuzey Makedonya'da Müslüman birliğinin ancak çoğunluğu oluşturan Arnavut şemsiyesi altında toplanmakla mümkün olduğuna inanmaktaydı. Belki de bu haklı bir düşünce idi. Ancak söz konusu birleşmeyi "diğer etnik kimliklerin Arnavut etnik kimliğini kabul etmek ve asimile edilmek" suretiyle olması gerektiğini benimsemişti. Bu düşünceden Türkler de nasibini almıştır. Nitekim bu düşüncenin bir tezahürü olarak bazı Arnavut aydınların "Makedonya'da Türk yoktur. Türkçe konuşan veya Türkleşmiş Arnavutlar vardır" tezini öne sürmeye başlamışlardır. Bu çerçevede dil, eğitim, kültür, sosyo-ekonomik ve siyasî haksızlıklar, baskılar yaparak Türkleri Arnavutlar içinde eritmeye çalışmışlardır. Ne acıdır ki bu düşünce bazı Arnavut ırkçıları için hala geçerliliğini korumaktadır. Oysa Kuzey Makedonya Müslümanlarını kendi kimliklerini koruyarak bir çatı altında toplamak mümkündür. Bunun önünde iki önemli engel vardır. Birincisi Müslümanlardan kaynaklanan engeller. İkincisi ise dış kaynaklı engellerdir. İç kaynaklı engeli aşmanın ön şartı, Müslümanların birbirini kendi kimliği içinde tanıması, işbirliği köprülerini açık tutması ve hangi etnik kimlikten oluşa olsun Müslüman bir kardeşi olduğunu unutmamasıdır. Müslümanların birlikte hareket etmesinin önündeki dış engellerin kaynağı ise çok açıktır. Makedon Komünist idarecileri, Arnavutlar ve Türkleri -ki Kuzey Makedonya'da Müslümanların iki büyük etnik grubunu oluşturmaktadırlar-, uzun yıllar bazen Türkleri, çoğu zamanda ise Arnavutları destekleyerek, bu iki Müslüman unsuru birbirine kırdırma siyasetini

uygulamaya koymuşlardır. Tarih boyunca Arnavutlarla beraber “ortak düşmanları” Türklere karşı savaştıkları tezini öne sürerek, öncelikle Arnavutları kendilerine bağlamaya çalışmışlardır. Günümüzde ırkçılık bağlamındaki çatışmalara bir de din alanında ayrımcı bir anlayış tezahür etmiştir. Özellikle Arnavutlar arasında hızla yayılan tekfirci Harici-Vehhabi-Selefi anlayış Müslümanları ayrıştırmakta hatta hızla çatışmaya sürüklemektedir. Bu çatışmayı siyasal irade veya polis teşkilatı göz yummak suretiyle açık bir şekilde destek vermektedir. Bu durum Müslüman etnik grupların “ittifakı”nın önündeki en büyük engeldir. Sosyolojik bağlamda ırkçılık düşüncesine bir de dini kisve giydirilmek suretiyle çatışmanın en geçerli nedeni oluşturulmuştur. Ancak uygulanan politikalarından en büyük zararı gören sadece Türkler olmamış, bu çatışmanın olumsuzluklarından tüm Müslümanlar etkilenmiştir. Nitekim birçok yerde Müslümanlar nüfus bakımında yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için okul açılmamış, Müslüman çocuklar Makedon-Hıristiyan okullarına gitmek zorunda kalmışlardır. Söz konusu çocukların büyük bir çoğunluğu eğitimini yarıda bırakmak mecburiyetinde kalmıştır (Murati, 2015).

Aslında Makedonların gözünde Arnavutlarla Türklerin birbirlerinden çok farkı bulunmamaktadır. Nitekim 1981-1990 yılları arasında son günlerini yaşayan Makedon totaliter rejimi Türklere ve Arnavutlara her zamankinden çok daha fazla baskı yapmıştır. Makedon idarecileri bu yıllarda Müslüman olan herkese kuşkuyla bakmış, Devlet dairelerinde, eğitimde ve bilim alanında Türk ve Arnavutlara birçok kısıtlamalar getirmiştir. Başta Türkler olmak üzere Makedon olmayanların temel hak ve hürriyetlerini esirgeyerek onlara yabancı muamelesi yapmışlardır. Bu etnik unsurların sayılarını olduğundan çok daha az göstermek suretiyle haklarını ellerinden almışlardır. Günümüzde Makedon idareciler Arnavut-Türk kışkırtmasını terk etmemekle birlikte hemen bütün Müslüman etnik gruplara ayrımcılık uygulamaktadır. Bu durumdan kurtulmanın tek çaresi söz konusu etnik grupların iç çekişmeleri bırakıp, Müslüman kimlikleri ile bir araya gelmeleri ve birbirlerini kendi kimlikleri ile kabul edip, hak ve hukuk mücadelesine girişmeleridir (İnternet-5).

Dini Aşırı Grupların Gelişmesi (The Development Of Religious Extremist Groups): Ankete iştirak eden denekler, günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının en yaygın sorunlarından altıncısı **din temalı aşırı grupların yayılma** imkanı bulması şeklinde ifade edilmiştir.

Kuzey Makedonya’da devlet tarafından verilen nüfus ve istatistiksel bilgilerin geçerliliği sürekli tartışma konusu olduğu göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte yaklaşık 2 milyon nüfusun %68,3 Hıristiyan olduğu bildirilmekte ve bunlar arasında en yüksek oranı %66,3’ü Ortodoks mezhebi mensupları oluşturmaktadır. Resmi veriler ikinci sırada Müslümanların geldiğini ve oranının %30 olduğu ifade edilse bile Müslümanlar nüfusun yarısına yakını Müslümanların oluşturduğu düşüncesindedirler. Makedonlar Hıristiyan, Arnavutlar, Türkler, Boşnaklar ve Esmerler Müslümandır. Bu sayılan etnik grupların sadece %1-2’si kadarı Hıristiyan veya ateisttir. Kuzey Makedonya etnik, linguistik ve dinsel açıdan Balkanların en karışık bölgelerden biridir.

Balkanlarda son dönemde yaşanan sokak hareketleri, şiddet içerikli eylemler, aşırı sağ ve sol partilerin oylarındaki yükselme ve hepsinden daha dikkat çekici olarak dinî aşırıcılığın Ortadoğu’da yaşanan savaş ve çatışmalarla paralel biçimde görünür olması, bölgede aşırıcılık ve radikalizm tartışmalarını bir kez daha gündeme getirdi. Balkan Ülkelerinden aşırı dini gruplara katılanlar sıkça basın ve yayında yer almaya başlamışlardır. Geçtiğimiz yüzyılın ve Yugoslavya’nın dağılmasının ardından yaşanan savaş ve çatışmaların verdiği tecrübeyle yeni bir aşırı dalga için bölgede verimli bir zemin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Hâlihazırda Balkanlar ve daha geniş çapta bakarsak Avrupa, etnik ve siyasi aşırılığa aşına olmakla birlikte daima bu tarz gruplara sahip de oldu. Şaşırtıcı olan ve aşırıcılığın yeniden bu kadar tartışılmasını sağlayan ise şüphesiz, dinî aşırıcılığın bölgeye gelmesiydi.

İrkçılık, Soğuk Savaş döneminde alttan alta artmakla birlikte 19. yüzyıldan bu yana Balkanlardaki en güçlü ideoloji haline geldi. 1990'lı yıllar özellikle Yugoslavya'nın dağılmasıyla beraber milliyetçiliğin nasıl kolaylıkla katliamlara, soykırıma ve ötekileştirmeye dönüşebileceğini göstermiştir. Bosna ve Kosova savaşları ve ardından Kuzey Makedonya'da yaşanan Arnavut-Makedon çatışmaları Avrupa kıtasında milliyetçi akımlar ile kendi ulus devletlerini kurmaya çalışan bölge halklarına tüm aşırıcılıkları en acı şekilde tecrübe ettirdi (Uzgel-Büyük, 2015).

Tablo-6: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
AŞIRI GRUPLAR	Hayır	867	59,0	59,0	59,0
	Evet	602	41,0	41,0	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Kuzey Makedonya'da gençler arasında Ortadoğu kaynaklı aşırı dini grupların yayıldığı bildirilmektedir. Özellikle Selefilik adı altında Vehhabilerin faaliyetleri her geçen gün artarak devam etmektedir (Kamberi, 2015: 68). Merdiven altı din eğitimi ile yasadışı yollardan yurt dışına eleman topladıkları bir vakıdır. Ancak söz konusu gruplara eleman toplayan yapının söz konusu ülkelerde belli yerlerde odaklanmak suretiyle adam topladıkları basında sıklıkla haber konusu olmaktadır. Türkiye ile derin tarihi, kültürel ve dinî bağları bulunan Balkanlar, aşırıcılığın artması ile birlikte Türkiye tarafından da yakından takip edilmektedir. Zira Balkanlardaki aşırıcılık tartışmaları, hem bölgeye yakınlığı hem de yakın ilgisinin giderek artması nedeniyle Türkiye için de önem taşımaktadır. Tablo 6'daki verilere göre "Dini aşırı grupların gelişmesi"nin kendileri için en büyük sorun olarak görenler ise 602 kişi olup, bunların geçerli oranı %41'dir.

Din hak ve hürriyetleri, insan hak ve hürriyetleri kapsamında garanti altına alınmıştır. Toplumun huzuru ve barışı için dini hak ve özgürlükler önemlidir. Bugün Doğu Makedonya'da Türklerin yaşadıkları bölgelerde bu sorun göze çarpmaktadır. Devletin objektif olamaması ve siyasal nedenlerle ayrımcılık yapması toplumun birliğini bozmakta, düşmanlıkları artırmaktadır. Kuzey Makedonya'da, her türlü dini vakıf ve dernekler kanun çerçevesinde eşit kabul edilse de uygulamada taraf tutulmakta Müslümanlar görmezlikten gelinirken Hıristiyan kuruluşları desteklenmektedir. Nitekim savaştan bu yana yüzlerce cami, mescit, mezarlık, tekke ve diğer dini eserler bilinçli bir şekilde tahrip veya yok edilmiştir. Özellikle Üsküp, Gostivar, Ohri ve Müslümanların yoğun olduğu diğer kasabalarda camilerin yerle bir edildiği bilinçlerde tazeliğini korumaktadır. Pirlepe camisinin yakılması, Üsküp taş köprüsündeki Mihrabın sökülmesi, Manastır'da ve Pirlepe'deki tarihi Osmanlı Türk Saat kulelerine haçların takılması, halen çok sayıda dini mabetler müze veya galeri olarak kullanılması ise bu haksız uygulamalardan sadece birkaç örneğini teşkil etmektedir. Yetkililerin söz konusu kanunsuz uygulamalarına, Hıristiyan kuruluşlarından da herhangi bir kınama gelmemektedir.

Asimilasyon/Din, Dil Ve Kültürünü Kaybetme (Assimilation/Losing Somebody's Religion, Language and Culture etc.): Ankete iştirak eden denekler, günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının en yaygın yedinci sorunlarının **asimilasyon** olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle gizli asimilasyon bilincinin yetersizliğinden şikayet eden Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanlar gençlerin din, dil ve kültürünü kaybetme noktasına geldiklerini ifade etmişlerdir.

Asimilasyon genel olarak "bir topluluğun, içinde yaşayan başka toplulukların dil, din ve kültürlerini değiştirmek suretiyle benliklerini yok etme ve yerine kendi benliklerini zorla kabul ettirme hareketidir" diye tanımlanmaktadır. Sosyolojide ise asimilasyon, "çoğunluk veya erk sahibinin baskısıyla, farklılık gösteren grupların, bunların kültür birikimleri ve kimliklerinin, baskın yapı içinde eriyerek yok olması"dır. Başka bir tanıma göre ise "iki veya daha fazla sayıda toplum ya

da grubun kültürlerinin giderek bütünleşmesi veya kültürlerin erimesi”dir. Bütün bu tanımların ortak özelliği ‘kültürel yok oluş’tur (İnternet-6). Tarihte birçok Türk boyunun da başka kültürlerin etkisi altında asimile olduğu görülmüştür. Buna örnek olarak Tuna Bulgarları gösterilebilir. 19. asrın ikinci yarısında birçok Makedon şehrinde nüfus olarak çoğunluk Türklerden oluşmaktaydı. Ancak, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türklere yapılan baskılar sonucunda söz konusu yerlerde Türklerin nüfusu iyice azalarak bazı yerlerde azınlık durumuna düşmüştür (İnternet-7). Türkler, uzun yıllar göçe zorlanmıştır, özellikle 1918-1941 yılları arasında, Yugoslavya’dan özellikle “Vardar Banlığı” adı verilen Makedonya’dan Türkiye’ye göç etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında İtalyanlar tarafından işgal edilen Batı Makedonya, Arnavutların kontrolüne verilmiştir. Arnavut idarecilerin buralarda yaşayan Türklere eğitim, kültür, ekonomik ve benzeri alanlarda uyguladıkları haksızlık ve baskılar Türklerin bir kısmının Arnavutlaştırılması ile sonuçlanmıştır.

Müslümanlara özellikle de Türklere dil, din, eğitim, kültür, sosyo-ekonomik ve siyasi baskılar İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda da Yugoslavya idarecileri devam ettirilmiştir. Komünist bir Balkan federasyonu kurma hayaline kapılan Tito ve yandaşları, Arnavutluk’u yanlarına çekmek için Kuzey Makedonya’nın Batı kesiminde yaşayan Türkleri Arnavutların ellerine teslim etmişlerdir. Baskı ve haksızlıklara maruz kalan Türklerin bir kısmı 1948 nüfus sayımında kendini Arnavut göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Söz konusu nüfus sayımında bütün bu olumsuzluklara rağmen Kuzey Makedonya’da toplam 95.940 Türkün yaşadığı tespit edilmiştir. Türklerin çoğunun Üsküp’te ve Makedonya’nın Doğu kesiminde yaşadığının tespit edildiği belirtilse bile bu asla doğru değildir. Çünkü Kuzey Makedonya’nın batı kesimindeki birçok şehir, kasaba ve köylerin nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu açıktır.

Tablo-7: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
ASİMİLASYON	Hayır	869	59,2	59,2	59,2
	Evet	600	40,8	40,8	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Tarih boyunca Kuzey Makedonya’dan birçok milletin gelip geçtiği bilinmektedir. Türk soyundan olan Hunlar, Avarlar, Kumanlar, Peçenekler ve Osmanlı Türkleri uzun süre bölgede yaşamışlar ve medeniyetler kurmuşlardır. İç ve dış desteklerle Arnavut milliyetçilerinin diğer Müslüman etnik kimlik mensuplarına karşı uyguladıkları asimilasyon politikası nüfusun sürekli azalmasına neden olmuştur. Nitekim 1970’li yıllara girerken Makedon milliyetçilerinin başlattıkları, temelinde politik baskı unsurunun yattığı “Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti Makedon Müslümanlarının Bilim-Kültür Etkinlikleri” adlı hareketin de etkisiyle, her on yılda bir tekrarlanan nüfus sayımından nüfus sayımına, Kuzey Makedonya’da yaşayan Türklerin sayısında sürekli gerileme olduğu gözlemlenmiştir. Dün olduğu gibi günümüzde de Doğu Makedonya’da Türklere bir taraftan Makedonlar diğer taraftan da Arnavutlar tarafından çok yoğun asimilasyon politikası uygulandığı sıklıkla ifade edilmektedir. Nitekim 1953 yılında, Kuzey Makedonya’da 203.000 Türk yaşarken bu nüfus son yıllarda 98.000’e kadar inmiştir (İnternet-8).

Tümü (All): Ankete iştirak eden denekler, günümüzde Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanlar yukarıda sayılan Ayrımcılık, Müslümanlar arasında işbirliğinin sağlanması, Dini aşırı grupların gelişmesi, İşsizlik, Eğitim, Asimilasyon/Dinden, dil ve kültürden uzaklaşma ve Bürokrasideki üst yönetimde Müslümanlara fazla yer verilmemesi şeklindeki bütün sorunların **tümünün** yaygın olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo-8: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
TÜMÜ	Hayır	987	67,2	67,2	67,2
	Evet	482	32,8	32,8	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Anketteki ilgili sorunun cevap seçenekleri arasında bulunana “Tümü” seçeneğine 482 kişi “evet” demiştir. Tablo 8’e göre Kuzey Makedonya Müslümanlarından %32,8 oranında bir kesim, yukarıda söz konusu edilen ve Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunları olarak sıralanan “ayrımcılık, Müslümanlar arasında işbirliğinin gelişmemesi, dini aşırı grupların yayılması, işsizlik, eğitim, asimilasyon ve yönetimde Müslümanların yeterince temsil edilmemesi” gibi maddelerin tümünün en büyük sorun olarak geçerli olduğunu düşünmektedir.

Diğer (Others): Ankete iştirak eden denekler, günümüzde Kuzey Makedonya Müslümanlarının yukarıda sayılanların dışında da yaygın sorunlarının bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo-9: Sizce Makedonya'daki Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunu nedir?

		Frekans	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
DİĞER	Hayır	1441	98,1	98,1	98,1
	Evet	28	1,9	1,9	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Anketteki ilgili sorunun cevap seçenekleri arasında bulunana “diğer” seçeneğine 28 kişi “evet” demiştir. Tablo 9’e göre Kuzey Makedonya Müslümanlarından %1,9 oranında bir kesim, yukarıda söz konusu edilen ve Müslümanların günümüzdeki en büyük sorunları olarak sıralanan “ayrımcılık, Müslümanlar arasında işbirliğinin gelişmemesi, dini aşırı grupların yayılması, işsizlik, eğitim, asimilasyon ve yönetimde Müslümanların yeterince temsil edilmemesi” gibi maddelerin dışında da büyük sorunlarının bulunduğunu düşünmektedir.

3. Sonuç ve Öneriler

Bütün bu veriler, günümüz Kuzey Makedonya vatandaşı Müslümanlar kendilerinin en büyük sorunlarından birincisinin ayrımcılığa dayalı işsizlik (986 kişi, %67,1), ikincisinin ise etnik ayrımcılık (967 kişi %65,8) olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak burada başka bir husus dikkatleri çekmektedir. O da şudur: Günümüzde Makedonya Cumhuriyeti vatandaşı Müslümanlar “ayrımcılık, Müslümanlar arasında işbirliğinin sağlanması, dini aşırı grupların gelişmesi, işsizlik, eğitim, asimilasyon/dinden, dil ve kültürden uzaklaşma, bürokrasideki üst yönetimde Müslümanlara fazla yer verilmemesi” gibi alanların tamamında yüzde ellinin çok üzerinde bir oranla en büyük sorunlar arasında görmektedirler. Söz konusu alanların büyük bir kısmında Müslümanların kahir ekseriyeti sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bazı alanlarda yüzde ellinin altında bir oranla sorun yaşadıklarını belirtmeleri ise, sorunun az olmasından değil, bilakis toplumun alanla ilgili resmi kurumlarla herhangi bir iş takibine girmemelerinden kaynaklandığını düşündürmektedir. Zira yapılan gözlem ve yüz yüze görüşmelerde söz konusu alanlar hatırlatıldığında konuyla ilgili bir hikâyesi olanların büyük bir çoğunluğunun şikâyetçi olduğu dikkatlerden kaçmamıştır.

Türkiye Makedonya'nın bağımsızlığını ilan ettiği günden itibaren ülkeyi ilk tanıyan ülkelerden biri olmakla kalmamış uluslararası ilişkiler bağlamında hemen bütün sorunlarının çözümü konusunda işbirlikleri gerçekleştirmiştir. Başta işsizlik olmak üzere bütün alanlarda

çözüme yönelik ikili anlaşmalar yapmakta gecikmemiştir. Özellikle TİKA aracılığı ile özellikle Müslümanlar arasındaki işsizliğin önlenmesine yönelik bir dizi faaliyet gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmektedir. Türk sermayesi ve yardımlar ile işsizlere istihdam alanı açmak üzere kurulan cam fabrikası, süt işletme fabrikası ve kırsalda hayvancılık, tarım ve arıcılık destekleri sadece bunlardan birkaçıdır. Eğitim alanında ise okullar açılmış, her yıl kitap, kırtasiye, giyim-kuşam ve yakıt destekleri devam etmektedir. Sağlık, ticaret, sivil toplum kuruluşları, üniversite eğitimi ve Türkiye bursları aracılığı ile işsizlik ve istihdam sorununu çözmeye yönelik önemli faaliyetler gerçekleştirmektedir. Burada önemli bir tespiti hatırlatmak gerekir. O da şudur: Türkiye'nin Makedonya'daki Müslümanların temel sorunlarına yönelik çözüm faaliyetleri aslında etnik barışın devamını sağlayan en önemli unsurlardan biri durumundadır. Türkiye'nin Müslümanlara yönelik sorunlarını çözmeye yönelik uygulamaları bir bakıma ayrımcılıkların etkisini azaltmakta ve Müslümanların devletle olan sorunlu ilişkilerini örtmektedir. Türkiye'nin söz konusu tutumu başta ayrımcılık olmak üzere eğitim, işbirliklerinin geliştirilmesi, yönetimdeki ayrımcılıklar ve asimilasyon konusunda sorunların çözümünde önemli katkılar sağlamış ve sağlamaya devam etmektedir. Bu bağlamda Türkiye özellikle aşırı görüşlerin veya aşırılık yanlısı grupların gelişmesini önlemede etkili olmuştur. Özellikle din eğitimi alanında Türkiye bursları ile eğitim alan Makedonyalı Müslümanlar aşırı dini grupların ayrılıkçı ve tekdirci inanç, tutum ve davranışlarının yayılmasını bir dereceye kadar durdurabilmiştir. Türkiye'nin ülkedeki etnik barışa katkısının en geniş olduğu alanlardan biri hatta birincisi din eğitimi alanıdır. Türkiye'nin genelde Balkanlara özelde ise Makedonya'ya yapabileceklerin bir kısmı şöyle sıralanabilir:

- Trakya'daki Kredi Yurtlar Kurumu'na bağlı yurtlarda Balkanlı öğrencilere pozitif ayrımcılık uygulanmalı ve müracaat eden her Balkanlı öğrenciye STK'lardan da destek almak suretiyle barınma imkanı sağlanmalıdır.
- Yüzlerce misyoner kuruluşu Kuzey Makedonya'daki Müslümanları Hıristiyanlaştırmaya yönelik çok çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Başta esmerler olmak üzere hemen bütün Türk, Arnavut ve diğer Müslüman etnik gruplar misyoner teşkilatlarının hedefi halindedir. Esmerlerin her düzeyde eğitimi konusunda çözüm üretilmelidir. Gençlerin eğitimi ve istenmeyen ortamlara düşmemesi konusunda tarihi kökenleri Osmanlıya dayanan bölgedeki tasavvufi gruplardan yararlanılmalıdır.
- Trakya'daki il müftülükleri ilçe müftülerinin ve halkın destekleri ile Balkanlı öğrencilere mutlaka yurt ve burs imkanları sağlamalıdır. Buna iş adamları, özellikle de müteahhitler dahil edilmelidir.
- Türkiye'deki üniversitelerde Makedonyalı öğrencilerin sayısı artırılmalı, kabulü kolaylaştırılmalıdır. Özellikle Doğu Makedonya'da yeterli imkânı bulamayan öğrencilerin eğitimini tamamlaması sağlanmalıdır. Bu çerçevede Uluslararası Balkan Üniversitesine her yıl en az %30 oranında Türk öğrenci kabul edilmelidir. Söz konusu üniversite Türkiye'den gelen öğrencilere paralı üniversite olmaktan kurtarılmalıdır.
- Tüm sivil toplum kuruluşları (STK)'lar ivedilikle Trakya'da bulunan Üniversite öğrencilerine yönelik yurtlar açmalı ve öğrencilerinin çoğunu Balkanlardan seçmelidir. Bu çerçevede Trakyalı iş adamları devreye sokulmalıdır.
- Müslümanların Balkanlardaki gizli asimilasyonu sorunu çözümlenmeli veya önüne geçilmelidir. Demokrasi sonrası baskıların kalktığı zehabına kapılan Müslüman gençleri ne yazık ki daha tehlikeli bir süreç beklemektedir. O da gizli asimilasyondur.
- Balkanlı öğrencilerin Türkiye'deki üniversitelere kabulünde not ortalaması sistemi terk edilmelidir. Bunun yerine yurt dışındaki Türkiye Cumhuriyet vatandaşı ailelerin çocuklarına uygulanan sistem kabul edilmeli veya Kuzey Makedonya fiili durumu esas alınmalıdır. Öğrenci notları konusunda Müslümanların imkansızlıkları ve ayrımcılık göz önünde tutulmalıdır.

- Resmi kurum ve kuruluşların yetkili idarecileri Balkanlarla ilgili plan, proje ve deneyimi olanlar arasından seçilmelidir. Bu bağlamda TİKA ve Yunus Emre'nin ülkede gerçekleştirdiği faaliyetlerle toplumsal barışa önemli katkı sağlamaktadır.

Burada önemli bir hususa dikkatler çekilmelidir. O da şudur: Ortadoğu'ya yaşanmaz bir yer haline getiren dördüncü nesil savaşlardan veya post-modern denilebilecek savaşlardan sonra sıranın Balkanlara geleceği günümüzde giderek artan bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır. Böyle bir ortamda hem bölge ülkelerine hem de asırlara dayalı kültürel bağı bulunan Türkiye'ye büyük ve önemli görevler düştüğü bir an olsun unutulmamalıdır. Bölge ülke yöneticilerinin sorunları çözme konusundaki ilgisizliği veya dış güçlerin bir takım arzu ve emellerini uygulamaya koyma isteği nedeniyle milyonlarca insanın ya hayatından olacağı ya da ülkesini terk etmek zorunda kalacağı amansız bir savaşın fitilini ateşlemek her geçen gün biraz daha kolaylaşmaktadır.

Büyük oranda ayrımcılıktan kaynaklanan işsizlik sadece en büyük sorun değil aynı zamanda diğer sorunların kaynağı durumdadır. Bu yüzden Kuzey Makedonya'da ayrımcılığın önlenmesi ön şarttır. Müslümanların yasal haklarının ihlal edilmesi esası pek çok sorunu temelinde çözecektir. Nüfusa oranla devlet kademelerinde istihdam anayasal zorunluluk olmasına rağmen geçersiz nedenlerle Müslümanlar sırada bekletilmekte yerine Hristiyanlar işe alınmaktadır. Bu durum uluslararası ilişkiler, sosyoloji, iktisat ve buna benzer bilim dallarında hazırlanacak Üniversite ve TÜBİTAK destekli projelerle bilim platformuna taşınmalı, çözüm önerileri üretilmelidir. Toplumun asıl kotlarına geri dönmesine katkı sağlanmalıdır. Zira tarih boyunca bölge Müslümanları, toplumsal anlamda dini ritüellere saygılı, insanlar arasındaki ilişkilere duyarlı, çatışmalardan uzak, sevgi içinde ve kardeşçe yaşamayı esas almışlardır.

Kaynaklar

- Ağanoğlu, Y. (2012), Yücel Teşkilatı, İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Akman, H. (2006), Paylaşılamayan Balkanlar, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Arif, K. (2010), Bağımsızlıktan günümüze kadar Makedonya'da din eğitimi (1991-2010). Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı.
- Artuç, İ. (1988), Balkan Savaşı, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Aslantaş, S. (2007), Osmanlı'da Sırp İsyanları, 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bağcı, H. (1998), Güvenlik Politikaları ve Risk Analizi Çerçevesinde Balkanlar, Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- Bahadır, G. (2002), Batı'dan Doğu'ya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, Ağustos,
- Bora, T. (1995), Yugoslavya, Milliyetçiliğin Provokasyonu, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2007), "Yugoslavya-Makedonya" Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri, Bilig, Bahar, sayı 41: 123-154.
- Dalkılıç, Mehmet -R.Biçer, (2016), Balkanların Geleceği Açısından Makedonya'da Etnik Barış ve Dini Aşırı Gruplar, Proje, İstanbul Üniversitesi BAP Birimi.
- Dikici, A. (2014), "Türkiye'deki Balkan Muhacirleri Arasında Kaybolan Bir Topluluk: Torbeşler", T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Avrasya Etüdüleri 46/2014-2 (123-165).
- Emin, N. (2014), Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu, Seta: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, (www.yenibalkan.com) (27.03.2016).
- Fırat, B.H. "Ohri Çerçeve Anlaşması'nın 15. Yılı: Makedonya'da 'Barış'", www.usak.org.tr (29.09.2016).

- FRA, (2010), Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı, Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, Avrupa Konseyi, 2010.
- Gökdağ, B.A. (2012), "Balkanlar: Etnik Karmaşanın Dilsel Boyutları", Karadeniz Araştırmaları, Kış, sayı: 32.
- Göregenli, M. (2008), Ayrımcılık Ve İnsan Hakları, Aralık 2007 Çalışma Toplantısı Raporu.
- Hacısalıhoğlu, M. (2003), Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İbrahim, E. "Türlere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası", www.balturk.org.tr (07.10.2016).
- Jelavich, B. (2006), Balkan Tarihi Cilt 1, İstanbul: Küre Yayınları.
- Jelavich, B. (2006), Balkan Tarihi Cilt 2, İstanbul: Küre Yayınları
- Kamperi, N. (2015), Makedonya'da Komünizm Sonrası Dönemde Ortaya Çıkan Dini Akımlar ve Temel Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Bursa.
- Kenar, N. (2005), Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu, Ankara: Palme Yayını.
- Kodal, T. (2014), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal Of Modern Turkish History Studies, XIV/29 (2014-Güz/Autumn), ss.377-396.
- Kut, Ş. (2005), Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kutlu, S. (2007), Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kutlu, S. (2007), Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lacoste, Y. (2008), Büyük Oyunu Anlamak, Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi, İstanbul: NTV Yayınları.
- Makedonya Cumhuriyeti Anayasası, Makedonya Cumhuriyeti Millet Meclisi Basımevi, Üsküp 1999, İkinci bölüm: "İnsan ve vatandaşın temel özgürlük hakları", madde 19.
- Makedonya ve Din, (2015), www.makedonyauniversiteleri.com (05.10.2016)
- Murati, U. (2015), Makedonya'da Müslüman toplumun örgün ve yaygın din eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı
- Nayçevska, M.-Todorovski, S. (2009), Etnik Mensubiyet Esası Üzere Ayrımcılığın Kaldırılması, El Kitabı, Makedonya Açık Toplum-Makedonya Enstitüsü Vakfı Etniler Arası Diyalog ve Topluluğun Gelişmesi- Ortak Değerleri Destekleyen Vatandaş Birliği, (ATEVM) Skopje, Republika Makedonija,
- Nureddin, A. (2008), Osmanlı Sonrası Makedonya, Üsküp: MATUSTEB Yayınları
- Oran, B. (2012), Türk Dış Politikası, Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2012), Türk Dış Politikası, Cilt 3. İstanbul: İletişim Yayınları
- Progonatı, E. (2013), "Etnik Arnavutların Arnavutluk Dış Politikasında Etkisi", Karadeniz Araştırmaları, Bahar, sayı:37, s.159-182.
- Rapor, (2007), İnsan Hakları Gündemi Derneği Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları, (Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya), İHGD/Kamusal Açıklama/TR-001/2007, Ankara.
- Şabani, G. (2007), 2001 Makedonya Etnik Çatışması Ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Turan, Ö. (2002), Makedonya'da Türkler, Der. Murat Hatipoğlu, Dünden Bugüne Makedonya Sorunu, Balkanlar Araştırma Dizisi 6, Ankara, ASAM Yayınları.
- Wachtel, A. B. (2009), Dünya Tarihinde Balkanlar, İstanbul: Doğan Kitap.

İnternet kaynakları

İnternet-1:

<http://www.makedonyauniversiteleri.com/makedonya-ve-din> (Erişim tarihi: 05.10.2016).

İnternet-2:

www.hsyk.gov.tr “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, (Erişim tarihi: 15.10.2016).

İnternet-3:

Enes İbrahim, “Türlere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası”, <http://www.balturk.org.tr> (Erişim tarihi: 07.10.2016).

İnternet-4:

Enes İbrahim, “Türlere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası”, <http://www.balturk.org.tr> (Erişim tarihi: 07.11.2016).

İnternet-5:

Enes İbrahim, “Türlere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası”, <http://www.balturk.org.tr> (Erişim tarihi: 20.10.2016).

İnternet-6:

<http://e-tarih.org/sozluk> (Erişim tarihi: 10.11.2016).

İnternet-7:

Enes İbrahim, “Makedonya’da insan hakları”, <http://www.balturk.org.tr> (Erişim tarihi: 23.10.2016).

İnternet-8:

Enes İbrahim, “Makedonya’da insan hakları”, <http://www.balturk.org.tr> (Erişim tarihi: 29.10.2016).

Makale Türü: Araştırma Makalesi

YENİ HÜKÜMET SİSTEMİNDE CUMHURBAŞKANLIĞI İŞLEMLERİ¹

Yasin AYDOĞDU²

Öz

Yeni hükümet sisteminin en çok tartışılan konularından birisi; yürütmenin başı konumundaki Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan cumhurbaşkanlığı işlemleridir. Cumhurbaşkanlığı işlemlerini temelde ikiye ayırabiliriz: Bireysel işlemler ve düzenleyici işlemler. Cumhurbaşkanının düzenleyici işlemleri ise üçe ayrılmaktadır: Cumhurbaşkanlığı kararnameleri (Anayasa m. 104), Cumhurbaşkanı yönetmelikleri (Anayasa m. 124) ve Cumhurbaşkanının diğer düzenleyici işlemleri (genelge, yönerge, tebliğ, ilke karar vs.). Çalışmada öncelikle bu işlemler hakkında açıklamalar yapılacak olup; ardından aralarındaki farklar ve Türk Hukukundaki diğer düzenleyici işlemlerle beraber Normlar Hiyerarşisindeki konumları belirlenmeye çalışılacaktır. Çalışmada ayrıca yeni hükümet sisteminin demokratikliği bağlamında Cumhurbaşkanı tarafından yapılan işlemlerin yargısal denetimi konusu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, Cumhurbaşkanlığı işlemleri.

PRESIDENCY ACTS AT THE NEW GOVERNMENT SYSTEM

Abstract

One of the most debated issues of the new government system is presidency acts by the President, the head of the executive. We can divide into Presidency acts basically two categories: Individual acts and regulatory acts. As to the President's regulatory acts are divided into three categories: Presidential Decrees (Constitution, art. 104), President's regulations (Constitution, art. 124), other regulatory acts of the President (circular, instruction, annunciation and resolution etc.). In the study, explanations about these acts will firstly be made. Then the differences between them and the positions of them and other regulatory acts will be tried to be determined. In the study, judicial review of actions made by the President in the context of democratization of the new government system will be emphasised.

Keywords: President, Presidency Government System, Presidency Acts.

1. Giriş

21.1.2017 tarih ve 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandumda geçerli oyların %51.41'inin "Evet" yönünde çıkması sonucu kabul edilmiştir. Yapılan bu Anayasa değişikliği esasen bir hükümet sistemi reformudur.

1982 Anayasası'nın değiştirilen maddelerinden bazıları hemen yürürlüğe girmiş olup, bazılarının yürürlük tarihi ise birlikte yapılacak ilk TBMM ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Cumhurbaşkanının göreve başladığı tarih olarak öngörülmüştü. Nitekim 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanı ve 27. Dönem TBMM Genel Seçimi akabinde 13.

¹ Bu makale, 23-25 Kasım 2018 tarihlerinde Kartepe/Kocaeli'de yapılan IMASCON 2018-Uluslararası Marmara Fen ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde tarafıma 24 Kasım 2018 günü sunulan "Yeni Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanı Tarafından Çıkarılan Karar, Kararname ve Diğer Düzenleyici İşlemler ile Bunların Türk Hukuk Sistemindeki Yeri" başlıklı bildirinin tam metninden faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Dr. Araştırma Görevlisi, Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Anayasa Hukuku ABD, aydogdu@kku.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-3248-5199.

Bu Yayına Atıfta Bulunmak İçin: Aydoğdu, Y. (2019), Yeni Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı İşlemleri, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 85-92.

Cumhurbaşkanı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın resmi olarak göreve başladığı 9 Temmuz 2018'de Türkiye hukuken Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçmiştir.

Yeni sistemde Cumhurbaşkanına hem devletin başı olma görevi yüklenmiş, hem de yürütme yetkisini tek başına kullanma imkânı tanınmıştır. Cumhurbaşkanı görevlerini yerine getirirken, sahip olduğu yetkilerinin bir kısmını bireysel idari işlemlerle kullanırken; bir kısmını ise düzenleyici işlemler yaparak yerine getirecektir. Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan düzenleyici işlemler doktrinde üçe ayrılarak kategorileştirilmektedir. Bunlardan ilki (ve en etkili) Cumhurbaşkanlığı kararnameleridir. Bunlar kendi içinde olağan dönemde çıkarılan ve olağanüstü dönemde çıkarılan kararnameler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinden sonra, yeni hükümet sisteminin getirdiği yeniliklerden biri de Cumhurbaşkanına yönetmelik çıkarma yetkisinin tanınmış olmasıdır. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve yönetmelik çıkarma yetkisi Cumhurbaşkanına anayasal olarak tanınmıştır. Bunlar dışında uygulamada Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan farklı isimler altında birçok düzenleyici işlem görülmektedir. Doktrinde bunlar için "isimsiz düzenleyici işlemler" diyenler olduğu gibi "diğer düzenleyici işlemler" diyenler de görülmektedir (Akyılmaz ve diğ., 2018: 38). Biz doktrindeki üçlü kategorik ayrımı benimsemekle beraber, "diğer düzenleyici işlemler" kullanımını tercih edeceğiz.

Bu çalışmada başta Anayasadaki düzenlemeler ışığında olmak üzere, doktrindeki açıklamalardan da faydalanarak yeni hükümet sisteminde Cumhurbaşkanı tarafından yapılan işlemlerin hukuki nitelendirmesini yapmaya çalışacağız. Böyle bir çalışma konusu seçmemizin temel sebebi, yürürlükteki hükümet sisteminin henüz yeni denilecek seviyede olması ve bu konuda farklı görüşlerin mevcut olmasıdır. Özellikle Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesinin ve yasama yetkisinin asliliği ilkesinin ihlal edileceği yönünde görüş ve düşünceler görülmektedir. Biz bu görüş ve düşüncelere hiçbir şekilde katılmamakla beraber; Cumhurbaşkanlığı kararnameleri dâhil Cumhurbaşkanı tarafından yapılan tüm hukuki işlemlerin etkisi ve Türk Hukuk sistemindeki yeri ile yargısal denetiminin açıkça ortaya konmasının sağlıklı olacağı kanaatindeyiz.

2. Anayasa Değişikliği Sonrası Yeni Hükümet Sistemi

Günümüz anayasal demokrasilerinde devlet içinde kuvvetlerin dağılımı ve düzenlenişi bakımından (kuvvetler ayrılığına dayanan) başlıca üç tür hükümet sistemi uygulanmaktadır. Bunlar: Kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan (ya da kuvvetlerin işbirliğine dayalı) parlamenter sistem, kuvvetlerin sert ayrılığına dayanan başkanlık sistemi ve bu iki sistemin bazı özelliklerini bünyesinde barındıran yarı-başkanlık ya da yarı-parlamenter sistemdir. Türkiye'de, Anayasa değişikliği sonrası yürürlüğe giren ve "Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi" olarak adlandırılan yeni sistem klasik hükümet sistemleri içinde daha çok başkanlık sistemine benzemektedir³.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi kuvvetler ayrılığına dayanmaktadır. Bu sistemde yasama ve yürütme organları hem işlevsel hem de organik bakımdan birbirlerinden ayrılmışlardır. İşlevsel ayrılık, yasama ile yürütme organlarının yerine getirdikleri işlevlerin farklı olmasıdır. Yani yasama organı kanun yapma, yürütme organı ise hükümet etme fonksiyonlarını icra etmektedir. Bu sistemde her bir kuvvet sadece kendi işlevini yerine getirmekte, bu işlevlerin birbirine veya bir organın diğerine karışması söz konusu olmamaktadır. Organik bakımdan ayrılık ise yasama işlevi ile yürütme işlevinin farklı organlar tarafından yerine getirilmesi ve bu organların birbirinden bağımsız olmasıdır.

Organik bakımdan ayrılık, yasama ve yürütme organlarının hem göreve gelişleri hem de görevi sürdürme açısından birbirinden bağımsız olmasını gerektirmektedir. Cumhurbaşkanlığı

³ Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ABD'nde uygulanan başkanlık sistemine benzeyen ve bu sistemden farklılık arz eden yönleri için bkz. Adnan Küçük, "Yeni Anayasa Değişikliği ile Getirmek İstenen Türkiye'ye Özgü Başkanlık Sistemi: Korkular, Algılar, Beklentiler", *Liberal Düşünce Dergisi*, 2017, 22(85): 164-166.

hükümet sisteminde yasama ve yürütme organlarının organik bakımdan birbirinden ayrı olduğuna şüphe yoktur. Ancak bu “ayrılık”, klasik başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organlarının ayrılığından biraz farklıdır. Zira Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama ve yürütme organları karşılıklı olarak birbirlerini fesih yetkisine sahiptir. Ancak bu yetkiyi kullanan taraf kendini de feshetmiş olacaktır. Bundan dolayı bu yetkiye “karşılıklı seçimleri yenileme yetkisi” denilmesi daha doğru olacaktır (Bilir, 2017: 528).

Bu çalışmanın esas konusu Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanlığı işlemleri olduğu için çalışmada, yeni hükümet sisteminde yasama organının yapısı ve işleyişi üzerinde durulmaksızın; sadece yürütme organının yapısı, işleyişi ve Cumhurbaşkanlığı işlemleri konuları ele alınacaktır.

3. Yeni Hükümet Sisteminde Yürütme Organının Yapısı ve İşleyişi

Türkiye’de yürütme organının çift başlı olması çoğu zaman yönetsel ve siyasal sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütme organının tek kişiden oluşması öngörülmüştür. Anayasaya göre: “Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı tarafından, Anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir.” (AY m. 8).

Yapısal olarak tek kişiden oluşan yürütme organı, yürütme görevini icra ederken bizatihi Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilen yardımcı(ları), bakanlar ve üst düzey bürokratlar eliyle işlemektedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yürütmeye tek yetkili olan cumhurbaşkanının, çalışma arkadaşlarını ve kadrosunu tamamen kendi iradesiyle belirlemesine imkân tanınmıştır⁴. Halkın oylarıyla seçilecek olan ve beş yıllığına devleti yönetmekle görevli olan cumhurbaşkanına tanınan bu yetki devlet yönetiminin başarısı ve yönetimde istikrarın sağlanması için gereklidir.

Ayrıca bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri ile teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulmasının Türk Hukuk sisteminde yeni bir düzenleyici norm olarak yerini alan cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmesi öngörülmüştür (AY m. 106/son). Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile ilgili aşağıda ayrıca açıklamalarda bulunacağız.

4. Cumhurbaşkanlığı İşlemleri

Anayasaya göre Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanıya aittir (m. 104/1). Cumhurbaşkanı, Devlet başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti’ni ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını temin eder (AY m. 104/2).

Yürütme yetkisinin tek sahibi olmasından dolayı, Cumhurbaşkanı’nın Anayasa tarafından kendisine tanımlanan birçok görev ve yetkileri bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı bu görevlerini yerine getirirken ve yetkilerini kullanırken çeşitli işlemler yapabilir. Cumhurbaşkanı’nın yapacağı işlemlerin hukuki niteliği, kendisine anayasa ile verilen görevler ve yetkiler bakımından farklılık göstermektedir. Bu işlemlerin hukuki niteliğinin tanımlanması, yargısal denetimlerinin hangi makam tarafından ve ne şekilde yapılacağını belirleyecektir (Ardıçoğlu, 2016: 29).

Hukuki alanda sonuç doğurmaya yönelik bu irade açıklamalarını, işlemlerin içeriğine ve etki alanlarına göre bireysel ve düzenleyici işlemler olarak temelde ikiye ayırabiliriz.

4.1. Cumhurbaşkanı’nın Bireysel İşlemleri

Bireysel (birel) işlem, somut belirli bir şeye, duruma veya kişiye yönelik olan, konusu, muhatabı yani öznesi belirli olan işlemlerdir (Çağlayan, 2018a: 319). Örneğin, bir kamu görevlisinin başka bir ile atanması ya da daha alt bir kadroya atanması; bir vatandaşın arsası

⁴ Cumhurbaşkanı’nın bu tür işlemleri, devlet yönetimine ilişkin yüksek politik işler olarak da adlandırılan “hükümet tasarrufları” olarak adlandırılırlar (Gözübüyük ve Tan, 2014: 35. Bu tür işlemlerin yargının görev alanının dışında olduğu kabul edilmektedir (Çağlayan, 2018b: 147-148).

üzerinden yol yapımı için kamulaştırma kararı verilmesi gibi işlemler bireysel idari işlemlerdir. Zira işlemler somut olup, belirli bir kişi ya da şeye yönelmiştir. Uygulanmakla sona erer.

Cumhurbaşkanı yürütme yetkisini kullanırken bireysel idari işlemler yapabilir. Bunlardan bir kısmı doğrudan Anayasada düzenlenmektedir. Örneğin, üst kademe kamu yöneticilerini atama ve görevlerine son verme işlemleri Anayasa tarafından Cumhurbaşkanına tanınmış bir yetkidir (m. 104/9). Cumhurbaşkanı bu yetkisini bireysel idari işlemler vasıtasıyla kullanır. Yine aynı şekilde Anayasa Mahkemesi üyelerinin bir kısmını (AY m. 146) ve Yükseköğretim Kurulu üyelerini (AY m. 131) atama yetkisi bizatihi Anayasa tarafından Cumhurbaşkanına verilmiştir. Cumhurbaşkanı bu yetkilerini bireysel idari işlemler ile kullanır. Örneğin 23.11.2018 tarih ve 30604 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2018/238 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı ile Yükseköğretim Kurulu’na dört yeni üye atanmıştır. Bunlar gibi Cumhurbaşkanı tarafından yapılan hükümet işleri, yani üst siyasi yönetim etkinlikleri hükümet tasarrufu olarak adlandırılır ve yargı denetimi dışında bırakılır. Yargı yerleri, bu tür işlemleri siyasi niteliklerinden dolayı denetlemekten kaçınılmaktadırlar (Gözübüyük ve Tan, 2014: 35).

Yargı denetimi dışında olmayan, yani Cumhurbaşkanının hükümet işlemleri dışında kalan bireysel idari işlemlerine karşı iptal ve tam yargı davası açılabilir. 6.1.1982 tarih ve 2575 sayılı Danıştay Kanunu’nun 2.7.2018 tarih ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile değişik 24’üncü maddesine göre; “*Cumhurbaşkanı kararlarına, ...karşı açılacak iptal ve tam yargı davaları ile tahkim yolu öngörülmemeyen kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden doğan idari davalar...*” ilk derece mahkemesi sıfatıyla Danıştay’da karara bağlanır.

4.2. Cumhurbaşkanının Düzenleyici İşlemleri

Bireysel işlemlerden farklı olarak düzenleyici işlemler, soyut, genel, herkese yönelik, muhatabının kim olduğu önceden belirli olmayan, uygulanmakla sona ermeyen kurallar bütünüdür (Çağlayan, 2018a: 309). Türk Hukukunda düzenleyici işlemler temelde Anayasa ve uluslararası sözleşmeler olmak üzere, kanun, cumhurbaşkanlığı kararnameleri, yönetmelik, genelge, yönerge, tebliğ ve diğer düzenleyici işlemler olarak sıralanabilir.

Bu başlık altında, Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılabilen düzenleyici işlemleri, bunların Normlar Hiyerarşisi’ndeki yerlerini ve yargısal denetimlerini inceleyeceğiz.

4.2.1. Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri⁵

Başkanlık sistemiyle yönetilen Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD), anayasada açık bir hüküm bulunmamasına rağmen, başkanın özerk düzenleme yetkisinin bulunduğu kabul edilmektedir. Başkan, “*executive orders*”⁶ adı verilen başkanlık kararnameleri vasıtasıyla daha önce kanunla düzenlenmemiş bir alanı kararname yoluyla düzenleyebilmekte ve hatta mevcut bir kanunda değişiklik yapabilmektedir. Bunun dışında ABD’de Başkanın imza beyanı yetkisi vardır. G.W. Bush’un sıklıkla kullandığı bu yetki ile, Kongre tarafından çıkarılan bir kanunun istediği maddelerine kendi yorumunu ekleyerek o hükümleri kullanılamaz hale getirebilmektedir. H. Obama’nın kullanmayı tercih etmediği bu yetki esasen yasama karşısında Başkana karşı müthiş bir güç tanımaktadır⁷.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, klasik hükümet sistemleri arasında başkanlık sistemine benzeyen Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde ise Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile yürütme

⁵ Anayasa değişikliği öncesinde Türk Hukukunda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi adı altında düzenleyici bir işlem türü daha vardı. Ancak bu işlem türü sadece Anayasanın 107’inci maddesinde düzenlenen “*Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin kuruluşu, teşkilat ve çalışma esasları, personel atama işlemleri*”ni konu edinebilmekteydi. Bu konu hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. (Taşdöğen, 2016: 937-966).

⁶ Konu hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. (Mayer, 1999).

⁷ İmza beyanı hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. (Garvey, 2012).

fonksiyonunu yerine getirirken Cumhurbaşkanının işini kolaylaştırmak ve ona hız kazandırmak amaçlanmıştır (Madde Gerekçesi).

Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri; hukuki konumu, kapsamı, etkisi ve anayasal bakımdan olağan dönemlerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri ve olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

4.2.1.1. Olağan Dönem Cumhurbaşkanlığı Kararnameleleri

Anayasaya göre: “Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.” (m. 104/17).

Anayasadaki düzenlemeye göre Cumhurbaşkanının, Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri çıkarma yetkisi sadece yürütme yetkisine ilişkin konularla sınırlandırılmıştır. “Yürütme yetkisine ilişkin konular”daki yürütmeden anlaşılması gereken fonksiyonel anlamda yürütme olmalıdır. Fonksiyonel anlamda yürütme, yasama ve yargı fonksiyonları dışında kalan idari fonksiyona dâhil olan tüm konuları kapsamaktadır (Söyler, 2018: 84).

Cumhurbaşkanlığı kararnamelelerine ilişkin ana kural sadece yürütme yetkisine ilişkin konularda çıkarılabilmesidir. Bu ana kuralın yine Anayasada açıkça belirtilen birçok istisnası vardır. Bunlardan ilki, sadece Anayasada belirtilen sosyal ve ekonomik hak ve ödevlerin Cumhurbaşkanlığı kararnamelelerinin konusu olabilmesidir. Sosyal ve ekonomik hak ve ödevler, Anayasanın 41-65’inci maddeleri arasında düzenlenen hak ve ödevlerdir. Diğer istisnalar ise Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri ile kanunlar arasındaki ilişkiye açıklık getirmektedir. Şöyle ki;

- Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz.
- Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz.
- Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır.
- Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.
- Anayasada açıkça Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleneceği belirtilen hususlar ise şunlardır (Atay: 55):
- Üst kademe kamu yöneticilerinin atanması, görevlerine son verilmesi ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi (m. 104/9).
- Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması (m. 106/11).
- Devlet Denetleme Kurulu’nun işleyişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük işleri (m. 108/3).
- Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’nin teşkilatı ve görevleri (m. 118/6).
- Kamu tüzel kişilerinin kurulması ve kaldırılması (m. 123/3).

Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yargısal denetimi, Anayasaya aykırılık iddiasıyla ve Anayasa Mahkemesi'nce yapılır. Bu bakımdan soyut norm denetimi (iptal davası) ve somut norm denetimi (itiraz yolu/def'i yolu) usulleri ile Anayasa Mahkemesi'nin önüne gelen yargılmalarda Mahkeme, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Anayasaya uygunluğunu denetler (AY m. 148/1).

4.2.1.2. Olağanüstü Hâl Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

Anayasaya göre: Olağanüstü hâllerde Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, olağan dönem Cumhurbaşkanlığı kararnameleri için getirilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Kanun hükmündeki bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır, aynı gün Meclis onayına sunulur (m. 119/6). *“Savaş ve mücbir sebeplerle Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanamaması hâli hariç olmak üzere; olağanüstü hâl sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri üç ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülür ve karara bağlanır. Aksi halde olağanüstü hâllerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi kendiliğinden yürürlükten kalkar”* (m. 119/7).

Olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yargısal denetimi mümkün değildir. Zira Anayasaya göre: Olağanüstü hâllerde ve savaş hâllerinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz (m. 148/1). Bir işlemin yargı denetimine tabi olması hukuk devleti ilkesinin olmazsa olmaz gerekliliklerinden biridir. Ancak adı üzerinde “olağanüstü” bir durumun varlığından dolayı, bir an önce olağan hukuk düzenini tekrar tesis etmek amacıyla Anayasa tarafından kullanımı uygun görülen olağanüstü hal işlemleri yine bizatihi Anayasa tarafından yargı denetiminden muaf tutulmuştur.

4.2.2. Cumhurbaşkanlığı Yönetmelikleri

Türk Hukukunda idari birimlerin en sık başvurduğu geleneksel düzenleyici işlem türü yönetmeliklerdir (Akyılmaz ve diğ., 2018: 34). Kamu tüzel kişiliğine haiz tüm idari birimlerin yönetmelik çıkarma yetkisi vardır. Anayasanın eski haline göre ise, bu yetki Cumhurbaşkanlığına tanınmamıştı. 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile getirilen yeniliklerden biri de Cumhurbaşkanına yönetmelik çıkarma yetkisinin tanınmış olmasıdır.

Yönetmelikler, Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzel kişilerinin, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla çıkardıkları hukuk kurallarıdır (AY m. 124). Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan yönetmelikler bizatihi kendisi tarafından imzalanır. Diğer makamların çıkardığı yönetmeliklerin Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmasına gerek yoktur (Gözler ve Kaplan, 2018: 233).

Düzenleyici idari işlemlerden biri olan yönetmeliklerin denetimi idari yargının görev alanına girmektedir. Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan yönetmeliklerin tamamı ilk derece mahkemesi sıfatıyla Danıştay'da görülür (Danıştay Kanunu m. 24/1-c).

4.2.3. Cumhurbaşkanı Tarafından Çıkarılabilen Diğer Düzenleyici İşlemler

Anayasada öngörülen Cumhurbaşkanının düzenleyici işlemleri, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve yönetmelik olmak üzere üç tanedir. Ancak uygulamada, yürütme organının, bunların dışında, “tebliğ”, “genelge”, “esaslar”, “ilke kararları”, “yönerge”, “talimat”, “statü”, “karar”, “kararname”, ilan”, “duyuru” gibi farklı isimlerle düzenleyici işlemler yaparak genel, soyut, objektif ve bir kez kullanılmakla tükenmeyen hukuk kuralları koyduğu görülmektedir (Gözler ve Kaplan, 2018: 233). Hangi isimle anıldığından ziyade bu işlemlerin içeriğine ve etkisine bakmak daha doğru olacaktır. Bu bakımdan Normlar Hiyerarşisinde yönetmeliklerin altında yer alan bu işlemlerin sırasıyla yönetmelik, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, kanun ve Anayasaya aykırı olmaması gerekir.

Bu düzenleyici işlemler idari yargı denetimine tabidir. Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi dışındaki tüm düzenleyici işlemler ilk derece mahkemesi sıfatıyla Danıştay'da görülür (Danıştay Kanunu m. 24/1-b,c).

5. Sonuç

Bir ülkede, yürürlükte olan (pozitif) hukuk sistemi, yani uyulması zorunlu olan kuralların tamamı hukuk düzenini oluştururken, bunların hepsi aynı seviye ve güçte değildirler (Teziç, 2013: 93). Hukuk düzenini oluşturan kurallar arasındaki sıralamaya Normlar Hiyerarşisi denilmektedir. Avusturyalı hukukçu Hans Kelsen tarafından ortaya atılan bu Teoriye göre; mevzuatta yer alan ve değişik isimlere sahip olan yazılı hukuk kuralları arasında uyum ve uygunluk derecelendirmesine göre alt derecede yer alan bir hukuk kuralının üst derecede olduğu kabul edilen kurallara uygun olması gerekir Her kural bulunduğu düzeyin kapsam ve sınırları içinde norm yaratma kapasitesine sahiptir (Ardıçoğlu, 2017: 48).

Türk Hukukunda Normlar Hiyerarşisinde en tepede Anayasa hükümlerinin olduğu söylenebilir⁸. Zira Anayasaya göre: “*Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.*” (m. 11/1). Değiştirilmesi katı şartlara bağlanan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, asli kurucu iktidarın da bu yöndeki niyetinden açıkça anlaşıldığı üzere Türk Hukukunda en üst ve asli hukuki normdur. Anayasa hükümlerinin Normlar Hiyerarşisinde en tepede olduğunu ifade etmekle beraber esas önemli meselenin Anayasadan sonra hangi hukuki normun geldiğinin tespit edilmesi gereklidir.

Doktrinde Anayasanın açık yollamasından dolayı (m. 90/son) temel hak ve hürriyetlere ilişkin uluslararası sözleşmelerin kanun hükmünde ve kanunlarla eşit konumda olduğunu savunanlar olduğu gibi; kanunlarla Anayasa arasında, hatta Anayasadan da üstün konumda olduğunu savunanlar görülmektedir. Bizim çalışmamızın esas konusu Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Normlar Hiyerarşisindeki konumunu belirlemek olduğu için bu tartışmalara burada hiç girmemeyi tercih ediyoruz.

Yukarıda ayrıca açıkladığımız üzere; bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükmü ile bir kanun hükmü arasında çatışma çıkması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükmü isterse sonraki tarihli hüküm olsun, bu çatışmadan daima kanun hükmü galip çıkar (Gözler, 2018: 376-377). Yani Normlar Hiyerarşisi'nde olağan dönem Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kanunlardan alt seviyede olduğu aşikârdır. Burada üzerinde ayrıca durulması gereken husus; olağanüstü hâl dönemlerinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile kanunlar arasındaki ilişkinin ve sıralamanın belirlenmesidir. Anayasadaki açık düzenlemeye göre olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnameleri kanun hükmündedir (m. 119/6). Bu Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, olağan dönem Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinden farklı olarak TBMM'nin onayına sunulur (AY m. 119/6). TBMM, kendisine onay için sunulan Cumhurbaşkanlığı kararnamesini aynen veya değiştirerek onaylayabileceği gibi, reddedebilir de. Reddederse ret kararının Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihte olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yürürlükten kalkmış olur (Gözler, 2018: 381). Şimdiye kadarki açıklamalarımız olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnameler ile kanunlar arasındaki seviye ilişkisinin tespiti bakımından yeterli olmayabilir. Ancak Anayasada açıkça düzenlenen denetim yasağı (m. 148/1) olağanüstü hâl Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini Normlar Hiyerarşisinde kanunların üstünde kılacağı görüşündeyiz.

⁸ Doktrinde temel hak ve hürriyetlere ilişkin hususlarda uluslararası antlaşmaların Anayasadan daha üstün konumda olduğunu savunanlar vardır. Bu görüşü savunanların dayanağı Anayasanın 90'ıncı maddesinde yer alan “*usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşmalar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamayacağı*” kuralıdır. Bu kural ve Anayasa Mahkemesi'nin geçmiş yıllarda verdiği bazı kararları referans göstererek; egemenlik kavramının boyut değiştirdiği ve uluslararası bir boyut kazandığı, bunun neticesinde de temel hak ve hürriyetlere ilişkin konularda Normlar Hiyerarşisi'nin en tepesinde bu konuya ilişkin uluslararası antlaşmaların bulunduğu savunulmaktadır. Konuyla ilgili daha fazla bilgi ve açıklamalarımız için ayrıca bkz. Yasin Aydoğdu, *Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2018, s. 142-143.

Yönetmeliklerin konumu ise bizatihi Anayasa tarafından belirlenmiştir. Anayasaya göre yönetmelikler, kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla çıkarılan hukuk kurallarıdır (m. 124). Yani yönetmeliklerin Normlar Hiyerarşisindeki konumu kanunlar ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin altındadır.

Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan farklı isimler altındaki düzenleyici işlemler ise çalışmamıza konu olan hukuk kuralları arasında etki ve kapsam bakımından son sırada yer almaktadır.

Kaynakça

- Akyılmaz, B., Sezginer, M. ve Kaya, C. (2018), Türk İdare Hukuku, 9. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Ardıçoğlu, M.A. (2017), Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Ankara Barosu Dergisi, (3), ss. 19-51.
- Atay, E.E. (2018), İdare Hukuku, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Aydoğdu, Y. (2018), *Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Bilir, F. (2017), Türkiye'ye Özgü Yeni Bir Hükûmet Modeli: Cumhurbaşkanlığı Sistemi, Yeni Türkiye Dergisi, 95, ss. 525-531.
- Çağlayan, R. (2018a), İdare Hukuku Dersleri, 6. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Çağlayan, R. (2018b), İdari Yargılama Hukuku, 10. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Garvey, T. (2012), Presidential Signing Statements: Constitutional and Institutional Implications, Congressional Research Service Report for Congress, <https://fas.org/sgp/crs/natsec/RL33667> (21.11.2018).
- Gözler, K. (2018), Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 22. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. ve Kaplan, G. (2018), İdare Hukukuna Giriş, 24. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük, A.Ş. ve Tan, T. (2014), İdare Hukuku Cilt II, 7. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Küçük, A. (2017). Yeni Anayasa Değişikliği ile Getirilmek İstenen Türkiye'ye Özgü Başkanlık Sistemi: Korkular, Algılar, Beklentiler, Liberal Düşünce Dergisi, 22(85), ss. 157-189.
- Mayer, K.R. (1999), Executive Orders and Presidential Power, The Journal of Politics, 61(2), ss. 445-466.
- Söyler, Y. (2018), Yeni Başkanlık Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Taşdoğan, S. (2016), Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 65(3), 937-966.
- Teziç, E. (2013), Anayasa Hukuku, 16. Bası, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

16. YÜZYILDAN 18. YÜZYILIN ORTALARINA KADAR MARAŞ'TA EL SANATLARININ GELİŞMESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Cavit POLAT¹

Öz

Bir toplumun yaşam kültürünü kolaylaştıran ve üretime yönelik uğraş alanlarının başında gelen el sanatları; insanların ihtiyaçları doğrultusunda çeşitlenerek aktarımlar yoluyla günümüze kadar gelişmiştir. Türk el sanatları Anadolu'da hakimiyet kuran devletlerin kültürel birikimlerini Osmanlı'ya taşıyarak zamanla zenginleşmiştir. Birçok medeniyetin izlerinin görüldüğü, topraklarında devletlerin hüküm sürdüğü Maraş; coğrafi-tarihi özellikleri ve kültürel mirası, hammadde imkanları, mesleki kuruluşları ile el sanatlarının merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde Maraş'ta külekcilik, saraçlık, kalaycılık, oymacılık, tarakcılık, dokumacılık, bakırcılık, tenekecilik, dericilik, keçecilik gibi birçok alanda el sanatı faaliyeti sürdürülmüştür. Araştırma ile bu kadar geniş alanda ve çeşitlilikteki el sanatlarının Osmanlı Dönemi Maraş'ında; ulaştığı yer ve bu duruma etki eden faktörler üzerinde durulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, El Sanatları, Aşiretler, Gayrimüslimler

FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF HANDICRAFTS IN MARAS, FROM THE 16TH CENTURY TO UNTIL THE 18TH CENTURY

Abstract

Handicrafts, which make life easier for a society and are one of the areas of interest for production; it has evolved to the present day by diversifying in the direction of people's needs. The cultural accumulations of the states that established domination in Anatolia through Turkish handicrafts have been carried to the Ottoman Empire. In this structure, the traces of many civilizations are seen, and Maraş, where the states are ruled, became one of the centers of geographic-historical features and cultural heritage, raw material facilities, professional organizations and handicrafts. In the Ottoman period, the art of handicraft work was carried out in many areas such as cootiness, saddling, tinning, carving, carding, weaving, coppermaking, tinning, leathermaking and felting. with this research in such a wide range and variety of handicrafts It is aimed to focus on the factors affecting development.

Keywords: Maras, Handicrafts, Tribes, Non-Muslims

I. Giriş

El sanatları insanlığın tarihi kadar eskilere dayanan bir alandır. Yaşam şartları ve algısal ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış olan el sanatları, bölgesel ve kültürel değişimlere göre günümüze kadar çeşitlenerek, gelişmiştir. Türk el sanatları bulunduğumuz coğrafyada binlerce yıllık geçmişten aldığı zenginlikle Osmanlı Devleti'nde en üst noktaya ulaşmıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde şehirlerin mali ve iktisadi yapısını oluşturan önemli kalemlerin başında el sanatları gelmiştir. Bu yapı içindeki şehirlerden biriside Maraş'tır. Maraş'ın geçmişte önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmasının sonucunda oluşan kültürel birikimi ve çeşitliliği, coğrafi özelliklerinden kaynaklanan kazanımları el sanatlarının gelişmesinde katkı sağlamıştır.

Konuyla ilgili daha önce kapsamlı bir çalışmanın olmaması, farklı alanlardaki el sanatlarının ve tekniklerinin gelişim sürecinin ortaya konmaması araştırmada problem olarak görülmüştür. Maraş'ın tarihi sürecinden yola çıkılarak, Osmanlı Devleti'nin sosyo kültürel ve ekonomik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi Güzel Sanatlar Fak., cavit.polat@igdir.edu.tr, orcid.0000-0002-8917-3727

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Polat, C. (2019), 16. Yüzyıldan 18. Yüzyılın Ortalarına Kadar Maraş'ta El Sanatlarının Gelişmesine Etki Eden Faktörler, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 93-101

özelliklerinin Maraş el sanatlarına etkisi de tartışılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde Maraş'ta el sanatları alanında yaşanan gelişmelere etki eden faktörler, 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortasına kadar geçen zaman dilimi içinde değerlendirilmiştir.

2. Maraş'ta El Sanatlarının Gelişmesini Sağlayan Faktörler

2.1.Tarihi Ve Kültürel Faktörler

Birçok medeniyete ve devlete beşiklik etmiş Maraş elde ettiği kültürel kazanımları miras olarak sonrakilere aktarmıştır. Her alanda olduğu gibi el sanatları alanında da bu aktarımdan fazlasıyla faydalanmıştır.

Maraş; Osmanlı Devleti'ne kadar üzerinde birçok devletin hüküm sürdüğü bir yerdir. Bu bağlamda bölgede kalıcı izlerinin daha çok elde edildiği Hititleri başlangıç olarak kabul etmek gerekirse, Hititler'in Anadolu'ya yayılmalarıyla Maraş bu devletin sınırları içine dâhil edilmiştir. Asur Kralları'ndan II. Sargon zamanında Hitit Devleti'ne ait tüm krallıklar sonlandırılmış ve Maraş Asur Devleti'nin vilayetleri haline dönüştürülmüştür. Sonraları Maraş; Perslerin, Makedonların, Galarlar'ın ve Kapadokya Krallığı'nın denetimlerine girmiştir. Romalıların Kapadokyalılarla mücadelesi sonucunda Maraş, Romalılara ardından Bizanslılara ve Bizans Arap mücadelesi sonrasında Araplara kalmıştır. Malazgirt Zaferiyle Türklerin yönetimine geçmiştir. Şehir Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte, Dulkadirli Devleti'ne ve ardından da Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Osmanlı Devleti'ne katılmıştır (Eyicil, 2001: 21-35). Maraş'ta kronolojik anlamda hüküm süren her devlet kültürel zenginliğini doyasıyla yaşayarak ekonomik ve sosyal yaşamda da kazanımlarını geride bıraktıkları izlerle el sanatlarına aktarmışlardır.

Osmanlı Dönemi'nde el sanatlarına meslek açısından çok önem verilmiştir. Bu dönemde el sanatları ev, çarşı ve saray üçgeninde yoğunlaşır, özellikle sarayda yetişen ustalar bir akademi özeliğinde eğitim almışlardır. El sanatları 16. yüzyıldan itibaren zirvededir. Fatih Dönemi'nde kurulan nakkaşlar mektebi sanat eğitiminin öncüsü niteliğindedir. Bu eğitim sonraları, oluşturulan kuyumcular, sarraflar, terziler, dericiler, dokumacılar, işlemecileri de kapsayarak devam etmiştir (Onuk- Akpınarlı, 2005:29). İnsanın ruhunda zanaata ve sanata yatkınlık olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, el sanatları anlamında her devletin kendi yaşadığı dönemde yerel el sanatlarının gelişimine katkı sağlandığını söylemek mümkündür (Öğülmüş, 1995:23). Bu tanımlamadan yola çıkılarak Maraş'ta yeni devletlerin oluşması, beraberinde birçok kültürel değişiklik ve yeniliklerde getirerek var olan kültürel zenginliğe katkı sağlamıştır. Özellikle el sanatları konusunda Osmanlı'nın batı ve doğudaki seferleri sonucunda elde ettiği kazanımlar el sanatlarının yapım tekniklerine katkı vermiştir (Yiğit, 1984:102). Kuyumculuk alanında ve oymacılık alanında Selçuklu Devleti'nden, Dulkadirli Devleti'ne aktarılan ve sonrasında da Osmanlı'ya geçen süsleme, şekillendirme özelliklerine sanatkârlar sahip çıkmıştır. Kuyumculukta küpeler, burma çeşitleri başa takılan fesler, süslemede kullanılan ince işlerin en güzel örnekleri geçmişte Maraş'ta yapılmıştır. Boyuna takılan kolyeler, Maraş burması, Maraş kordonu, tohum, gerdanlık, asma yaprağı, gibi Maraş'a has takılar tüm Anadolu'da ünlenmiştir. Şüphesiz bu zenginliğin temelinde Selçuklu ve Dulkadirli beğeni ve geleneği vardır (Anonim, 2006:127). Görüldüğü gibi Selçuklu ve Dulkadirli'den alınan edinimler Osmanlı Dönemi Maraş'ında ortaya konulan geleneksel el sanatlarını çeşitlendirmiş, aynı zamanda Anadolu'yu da etkilemiştir.

2.2. Hammadde Faktörü

Maraş iklimsel özellikleri ve coğrafyasında bulunan bol su kaynaklarından dolayı bazı el sanatlarının doğal olarak gelişmesini sağlamıştır. Tokat, Sivas, Amasya, Konya, Küre, Trabzon, Erzincan, Elazığ, Diyarbakır, Gaziantep ve Maraş bakırcılık alanında önde gelen şehirlerdendir. Buna neden hammaddeye yakınlık ya da ticaret yolları üzerinde olmasındandır (Karpuz, 2006:425-432). 16.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Birecik'te var olan nehir donanmasına gemi yapımında kullanılmak üzere Maraş'tan ağaçlar götürülmüştür. Bu durumun 18. yüzyıla kadar devam etmiş olması Maraş oymacılık alanında kullanılan ağaçların bolluğunu göstermesi bakımından önemlidir.

(Gökhan, 2001:242). Maraş'ta Osmanlı'dan günümüze ağaç oyma sanatının gelişmesinin temel nedeni hammadde ihtiyacı sıkıntısının yaşanmaması ve orman alanlarının bol olmasıdır (Büyük Çapar, 1995:4). Su imkânlarının zengin olması, el sanatlarının bazı alanlarında ihtiyaç duyulan ağaçların yetiştirilmesinde kolaylık sağlamıştır.

Osmanlı Ordusu'nun doğu seferlerinde at koşum takımları içinde demircilik önemli bir el sanatıdır. Maraş'ta demire dayalı el sanatlarının gelişiminde en önemli etken Maraş'ın Zeytin kazası dağlarında demir maden ocağının bulunmasıdır. Doğal olarak bu çevrede yumuşak demirle at nalları, tarım aletleri, ve kaplar yapılmıştır (Cuinet, 2009:153). Maraş'ta aşiretlerin hayvancılıkla uğraşmaları bazı el sanatlarının hammadde ihtiyacı duymadan üretim yapmalarını da sağlamıştır. Coğrafyasından kaynaklanan yayla kültürü nedeniyle göçebe toplumun Maraş yaylalarında hayvancılık yapması hammadde deriye dayanan el sanatlarını da geliştirmiştir. Maraş'ta dericilik faaliyetleri saraçlık ve köşkerliği de önemli kılmıştır (Özkarci, 2007:406). Dericilik faaliyetleriyle birlikte Maraş yemenisi ve edik aranan ayakkabı çeşitleri olmuştur.

2.3. İklim Faktörü

Osmanlı Dönemi'nde Maraş'ın iklimi bazı el sanatlarının rahatça yapılmasına hem süreç anlamında hem de mevsimler anlamında zemin hazırlamıştır. Atalay'ın ifadesiyle "Maraş'ın yazları sıcak, kışların ise ılık ve yağışlı olması, rüzgârın şubat ayından ağustos ayına kadar esmesi, bazı el sanatları ürünlerinin kurutulması ihtiyacını doğal olarak karşılamaktaydı" (Atalay, 1973:165-172). Değerlendirme yapıldığında bazı el sanatlarının üretimi bakımından Maraş'ın kış aylarında ılıman olması nedeniyle üretim sekteye uğramamaktadır. Aşırı soğuk ve sert olan yerlerde donmadan dolayı hammaddesinin işlenmesi güç olmaktadır. İklimsel özelliği nedeniyle Maraş'ta, yazlı kışlı deri üretimi gerçekleşmiştir. Bölgede ılıman bir iklimin olması küçükbaş hayvancılık için gerekli otların bulunmasını sağlamış, bu durum hayvancılığın artmasını ve deri ürünlerinden yapılan el sanatlarının gelişimini de beraberinde getirmiştir.

Su kaynakları bakımından zengin bir bölgede bulunan Maraş'ın çevresinde çok sayıda ağacın yetişmesi oymacılık sektörünün gelişmesine neden olmuştur. Gürgen, ceviz, gibi çatlamaya dayanıklı ağaçların oymacılık alanında kullanılmasıyla ürünlerdeki kaliteyi artırmıştır (Doğan, 1999:299). Ünlü seyyah el-Halebi Maraş'ta yapılan el sanatlarının güzel olmasını iklime bağlayarak, "Maraş'ın iklimi güzeldir. Yünlü kumaşlar ile ince abalar yapılır. Hayvan derileri işlenerek semerler yapılır. Çınar ve ceviz ağaçlarından sandalyeler yapılır" (el-Halebi, 2009:129) şeklinde bir değerlendirmede bulunarak, bazı el sanatları ürünlerinin elde edilmesinde iklim faktörünün etkili olduğunu vurgulamıştır.

2.4. Meslek Ve Ürün Çeşitliliği Bakımından El Sanatları

Osmanlı Dönemi'nde Maraş, hemen her alanda el sanatları faaliyetlerinin yapıldığı merkezlerden biridir. Şehir dışından uzak bölgelerden gelen kişiler alacağı malzemenin birini bulup birini bulamayacağı endişesini yaşamıyorlar, Maraş'ta tüm ihtiyaçlarını tedarik edeceklerini biliyorlardı (C.K.Yaşar Alparslan:1942). Osmanlı'nın üçüncü büyük bedesteni olarak bilinen Maraş'ta, el sanatlarının; kuyumculuk, oymacılık, bakırcılık, dericilik, saraçlık, nalbantlık, keçecilik, kalaycılık, demircilik, taracılık, tenekecilik, yemenicilik, aba dokumacılığı, çıkırcılık, çorapçılık yazmacılık, taşçılık, tabaklık, kavaflar, semercilik, gibi birçok kolu vardı (Dedeoğlu, 1996:37). Bu çeşitlilik müşteri durumunu göz önünde tutan esnafın hizmet verilmeyen alanlarda da çalışmalar yapmalarına neden oluyordu. Ordunun giyecek, ayakkabı, koşum takımları, çul çadır ihtiyaçları buradan karşılanmıştır (Karabekiroğlu, 2008:18). Osmanlı Dönemi'nde öne çıkan el sanatların başında dericilik gelmektedir. Dericilik; Türk toplumunda daha çok hayvan koşumlarında ve temel aksesuar olan ayakkabı yapımında kullanıldığından Anadolu'da önemli bir el sanatıdır (Tekin, 1994:176-177). Maraş'ta 16. yüzyılda debbağhane olarak kullanılan yerlerde deri işleme işi yapılmıştır. Burada deri içerikli ticari faaliyetlerden 1563 yılında vergi geliri 2590 akçe (Yinanç- Eli büyük, 1989:36) olarak tespit edilmiştir. Maraş el sanatlarının önemli bir kolu olan dericilik

meşakkatli ve zor bir meslektir. Uygulamada deri, iki gün suda, bir gün kireçli suda, yaklaşık on-onbeş gün zırnık ve kireç karışımı suda bekletilerek, köpek ya da güvercin gübresiyle dinlendirmeye alınır. Ardından palamut ya da sumak yaprağının olduğu karışımın içine konur, sonrası kurutma işlemi yapılarak en son aşamada ise hayvan iç yağ ile yağlanır ve renklendirilir (Dağtaş, 2007:167-168). Maraş'ta debbaghanelerde işlenen derilerde kimyasal anlamda kullanılan it dışkısı en yaygın katkı maddesiydi. Halk arasında tabakhaneye” it dışkısı mı?” yetiştiriyorsun ifadesi buradan gelmektedir. İşini acele yapanlar için kullanılan bir tabirdir. Maraş'ın deri işçiliği ayakkabı kültüründen, at takımlarına kadar bir çok alana da faaliyet göstermiştir. Özellikle Osmanlı dönemi Maraş'ında pabuçlar yemeniler, çizmeler postallar, çarıklar ve terlikler, ayakkabılar çevre bölgelerden talep almıştır.

Boyahaneler; yünden yapılan iplerin ve bez çeşitlerinin boyandığı yerdir. 1563 yıllarında Maraş şehrinde ticari ve sanayi yapısını oluşturan vergilerin boyahane, gibi el sanatları ürünlerinin işlendiği alanlardan 134.682 akçelik toplam gelir elde edildiği kayıtlarda mevcuttur (Solak, 2008:147-148). Boyahaneler kilim, halı ve bez dokumalarında kullanılan renklerin doğal yollardan elde edilme sürecinde hizmet vermekteydiler.

Oymacılık; ağaçların yüzey kısmını özel araç gereçlerle yontarak, delerek tasarımı öncesinden yapılan şekillerin ağaca işlenmesidir (Anonim, 2006: 129). Dayanıklı olarak bilinen ceviz, gürgen gibi ağaçların üzerine el ile iskarpela ismi verilen çeşitli oyma araçlarıyla desenlerin kabartılmasına ya da yontulmasına oymacılık, bu işle meşgul olan kimselere ise oymacı denmektedir (Anonim(b), 1991:26). Türk el sanatlarının önemli bir kolu olan oymacılığı ev ve camii aksesuarlarında görmek mümkündür. Camilerde minber, mihrap, evlerde sandalye, koltuk, dolap, camekan, kaşık, oklava, ekmek tahtası, gibi mutfak araç gereçleri oymacılık alanında yapılmaktadır. Osmanlı dönemi Maraş'ında oymacılıkta kullanılan ağaç cevizdir. İşlenen ağaçlar içerisinde ise ceviz birinci sıradadır (K.Raporu, 2006:127). Ağaç oyma sanatı orta Asya'dan başlayarak Türk devletlerinin ortaya koydukları kültürle birleştirerek gelişmiştir. Yapılan ürünlerde daha çok bitkisel motifler ve geometrik şekiller bulunur (K.S.D. 1991:26). 16. yüzyıl ahşap oyma el sanatlarında genelde bitkisel bezeme yoğunlaşarak Rumi motifleriyle daha zenginleşmiştir (Kuşoğlu, 1994:11). Bu anlamda Maraş'ta kullanılan ahşap oyma süslemelerinde bitkisel içerikli süslemeler yoğunluktadır.

Kuyumculuk; Altın maden yapısı itibariyle parlak oluşu ve yumuşaklığı işlenirken herhangi kimyasal anlamda üzerinde çalışmalara gerek duyulmaması ve kolay olarak şekil verilmesinden dolayı Maraş'ta tercih edilen bir alan olmuştur (Kaplan, 2004:11). Kuyumculuk Maraş'ta Dulkadiroğlu Beyliği Dönemi'nde en üst düzeydedir. Buna temel dayanak ise saraya giden Maraşlı gelinlerin beraberinde götördükleri takılardır. Konya Mevlana Türbesini çevreleyen gümüş kafeslerin Maraşlı bir usta olan İlyas Ustanın elinden çıkmış olması Maraş'taki kuyumculuk sanatının da başarısını göstermektedir (Büyükçapar a.g.e:89). Dulkadiroğlu Dönemi'nde işlenmekte olan ve Osmanlı Dönemi'nde de zenginleşen Maraş burması Osmanlı bayanlarının aranan aksesuarı olmuştur (M.O.2001:99). Zamanla Maraş'ta işlenen altın ürünler Osmanlı Kapalı Çarşısında kendine yer bulmuştur.

Bakırcılık; Eski çağlardan beri hem bakır madeninin bulunması hem de kolay işlenmesi nedeniyle kap kakak kültüründe bu madenden yararlanılmıştır. Maraş'ta dövme bakırdan değişik desenlerle ürünler işlenmiştir (Büyükçapar, a.g.e:10). Osmanlı dönemi Maraş'ında bakır ürünleri içinde muhasara kazanı, ibrik, bakraç, tas, leğen, kepçe, gibi mutfak kap ve kacaklarının sıkça yapıldığı görülmektedir. Genelde Maraş'ta bakırın işlenmesinde dövme tekniği kullanılmıştır (Karpuz, a.g.e:3-9). Maraş Kapalı Çarşısında yapılan bakır ürünler kullanılan teknikten dolayı tüm Anadolu'da tercih edilmiştir.

2.5. Türkmen Aşiretleri'nin Etkisi

Selçuklu Devletiyle birlikte Maraş Türkmen Aşiretleri'nin yoğun yaşadığı yerlerden birisi haline gelmiştir. Türkmen Aşiretleri' Maraş, Malatya, Kayseri üçgeninde yoğunlaşmışlardır. Halep'ten Maraş'a kadarki bölümde kışlayan bu aşiretler yaz gelince Maraş yolunu kullanarak yaylalara çıkmışlardır (Gökhan, 2003:223-224). 1525 yılı itibariyle yaylak ve kışlaklar arasında göç eden ve Maraş yolunu kullanan aşiretlerin toplam sayısının yaklaşık 166 bin olduğu bildirilmektedir. 19. yüzyıl başlarında bu sayının 50 bin civarında olduğu yönünde tahminler vardır (Gündüz, 2001:194-195). Verilen sayılar değiştirildiğinde Maraş civarında yaşayan bu nüfusun ekonomik yapıya ve el sanatları ürünlerinin gelişimine katkısı büyüktür.

Maraş'ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte, güney ve güneydoğuda bulunan aşiretler için yeni bir yerleşim alanı oluşturmuşlardır. Böyle bir duruma temel neden Maraş'ta elverişli yaylaların bulunması, güney kısmında bulunan aşiretlerin yayla yollarının bu bölgeden geçmesidir (Söylemez, 2009:163). Beyazıt'ta göre ise Maraş'ın Osmanlıya katılımıyla bölgeye yerleştirilen aşiret sayısının sayısal anlamda 40 bin olduğudur. Yine kaynağa göre Maraş'ın Osmanlı himayesine alınmasıyla farklı bölgelerden çok sayıda konargöçer aşiret bu bölgeye getirilmiştir. Bölgenin iklim şartlarından dolayı yaz ve kış dönemlerinde değişik alanlarda yaşamlarını sürdüren aşiretler, ürettikleriyle Maraş ekonomisine çok büyük katkı sağlamıştır. Türkmen Aşiretleri yaklaşık 44000 nüfus ile Maraş çevresinde yılın büyük bir bölümünde bulunmaktaydılar. Aşiretler şehre geldiklerinde 2-3 gün boyunca ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Doğal olarak el sanatları ürünlerinin alıcıya ulaşması bakımından bu önemli bir etkendi (Beyazıt, 2008:41-42). Osmanlı Dönemi'nde konargöçer aşiretler mevsimine göre yazlık ve kışlık alanlarda yaşamışlar, yaşam kaynaklarını da hayvancılık oluşturmuştur (Bedirhan, 2004:391). Maraş'ta ticari canlılığı sağlayan temel öğelerin başında Aşiretlerin yün, süt, yağ, yoğurt, peynir gibi ürünlerini pazarlayarak, karşılığında ihtiyaçları olan kıl çadır, kap kaçak gibi malzemeleri temin etmeleri gelmiştir (Aygan, 2009:237).

Aşiretlerin yaşam koşulları içinde kendileri için en önemli unsur at idi. Aşiretlerin at merakı Maraş'taki saraç esnafına ticari anlamda gelir sağlamaktaydı. Aşiretler tonlarca yünü ve derileri şehir esnafına satıyor, karşılığında at koşum takımları alıyorlardı (Beyazıt, a.g.e.:42). Bahse konu faaliyetler değerlendirildiğinde aşiretlerle birlikte şehre büyük bir girdi sağlandığı, bunun sonucunda el sanatlarının olumlu yönde etkilendiğini söylemek mümkündür.

2.6. Ulaşım ve Ticaret Faktörü

Maraş Tunç Çağından başlayarak Suriye ve Mezopotamya Bölgesi'ni Anadolu'nun çeşitli bölgelerine bağlayan bir güzergâhta olup, Hitit Devleti'nde önemli bir kent statüsündeydi. Fırat nehri kenarındaki Samsat'dan Maraş'a ulaşan yol vasıtasıyla insanlar Kayseri hattını kullanarak Boğazköy'e ulaşmaktaydılar (Gürbüz, 2002:10). Maraş'ın doğudan batıya, batıdan doğuya ülke içi ve ülke dışı yol güzergahlarının üzerinde bulunuşu, Maraş'ı ticaret merkezi yapmıştır (Özender, 1993:29). Ticaret kervanlarının Maraş'ı tercih etmelerindeki temel neden, nal, mih, gem, ve zincir başta olmak üzere her tür el sanatlarını bölgede bulunmasıdır (Arlı, 1981: 41). Maraş'tan çıkan kervanlar aldığı malları çevre yerleşim yerlerinden Çukurova'ya, Suriye'ye, Orta Anadolu'ya, Irak'a, götürmüşler, Toroslar'dan Suriye ve Irak'a geçen ordular ihtiyaçlarını Maraş'tan temin etmişlerdir (Mahmutoğlu, 1963:7). Elde edilen veriler değerlendirildiğinde sefere çıkan orduların dericilik sektöründe çok büyük bir kazancı Maraş'a bıraktıkları görülecektir. Bu anlamda gümrük gelirleri gelişimin belirtisidir. 1851 yılında Maraş'ın gümrük gelirleri 248.243 kuruş olarak görülmektedir (Bakyraktar, 2004:134). Kervanlar tabakçılık, köşkerlik çadırcılık, kuyumculuk, tenekecilik, dericilik, oymacılık gibi Maraş el sanatları ürünlerinden aldıkları malları kendi bölgelerine taşıyarak ticaret yapmışlardır (Emirmahmutoğlu,1946:9). Atalay Osmanlı Dönemi'nde Maraş'ta tahmini anlamda ihracatın 55000 kuruş olduğunu, en çok yapılan ihracat malzemeleri

içerisinde yün, yapak, kösele, saraçlık, alaca ve aba, halı, kilim, kanepeler, koltuk gibi ürünlerin bulunduğunu belirtmektedir (Atalay, a.g.e.:218).

Tokat, Sivas, Amasya, Konya, Küre, Trabzon, Erzincan, Elazığ, Diyarbakır, Gaziantep ve Maraş gibi el sanatlarının önde olduğu şehirler hammaddeye yakınlıklarının ve ticaret yolları üzerinde olmalarının avantajlarından faydalanmışlardır (Karpuz, 425-432). Osmanlı Maraş'ı Anadolu'nun Ortadoğu'ya açılan bir kapısı niteliğinde olmasından dolayı yol faktörü el sanatlarının gelişimine etki eden başka bir neden olmuştur.

2.7. Gayrimüslimlerin El Sanatları Alanındaki Faaliyetleri

1553'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından Antony Jerkinson adlı bir İngiliz tüccara verilen imtiyaz 1579'da artarak devam etmiştir. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde ticari yapılanma yavaş yavaş Batı'ya doğru kayma göstermiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri kapitülasyonlar olmuştur. 16. yüzyıldan önce şahıslara verilen imtiyazlar bu tarihlerden sonra devletlere de verilmeye başlanmıştır (Berkes, 1970:72-97). Yabancı tüccarların rahat bir şekilde Osmanlı topraklarında ticaret yapması Maraş'ta da yaşanmış, üretilen çeşitli ürünler onlar vasıtasıyla yurt dışına gönderilmiştir.

Maraş'ta gayrimüslimler arasında çok sayıda usta, sanatkâr, imalatçı bulunması, onların askerlikten muaf olmaları nedeniyle ticaret ve zanaat alanında gelişmişlerdir. Ustalık eğitimi önem vermişler ve birbirlerine bu alanda destek sağlamışlardır (Karabekiroğlu, a.g.e.:18) 18. yüzyılda Maraş'ta ticaret gayrimüslim zenginlerinin elindeydi. Gayrimüslimler içerisinde Ermeniler Maraş'ta el sanatları alanlarında özellikle dokumacılık, boyacılık, mobilyacılık, dericilik, bakırcılık, kuyumculuk alanlarında oldukça iyi durumdaydılar. Ermenilerin el sanatları alanında işgücünde ve üretimde mesleklerle ilgili isimler almışlardır. Ketenciyan Nuri Efendi, Kuyumciyan Artin Efendi, Semerci Hamparsum, Kalaycı Alabaşlıoğlu, Bilezikçiyan Arzuman, Kalıpçı Mardoros gibi isimleri görmek mümkündür (Günay, 2007:147). Maraş ve kazalarında yün ve ipekten dokunan halı ve kilimler İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD'ye gönderilmiştir (Önsoy, 1988:86). 1908 yılında halı ticareti yapan müesseselerin birleşmesiyle Şark Halı Şirketinin kurulması sağlanmış, üretilen ürünler yurtdışı pazarına açılmıştır.

2.8. Meslek Odaları ve Ahilik Teşkilatı Etkisi

Meslek odalarının içinde Osmanlı kültüründe en önemli kurum ahiliktir. Ahilik bir töre sistemi, ahlak ve davranışları düzene sokan bir tür kurumdur. Ahilikte amaç işinin ehli, seçkin bir şahsiyet ve mesleğin gerekliliklerini yerine getirmede bireylerin yetişmesini ve denetimini sağlamaktır (Onuk- Akpınarlı a.g.e.:30). Ahilik meslekler için hammaddeyi ürünün ortaya çıkarılışına ve pazarlamasına kadar her şeyi kurala bağlayan bir teşkilattır. Ahiliğin Selçuklu Devleti'ndeki açılımı kendi meslek grupları içinde kaliteli mal üretmektir. Üretici ve tüketici arasındaki ilişkileri düzenlemektir. Ahilikte emeğe razı olma ve doğru olma ilkesi vardır. Ahiliğin sloganı "müşteri velinimettir" ilkesidir. Mesleki prensipleri ise müşterinin aldatılmaması, malın yalanlarla övülmemesi, ölçü ve tartıda hileye baş vurulmaması en temel ilkelerdir (Ceylan, 2008:31). Ahilik kurumunun ortaya koyduğu mesleki kurallar Osmanlı Dönemi Maraş'ında dolaylı olarak el sanatlarının gelişimine katkıda bulunmuştur.

Meslek örgütlerinin yaptırımları bazen meslekle ilgisi olmasa da toplumsal düzenin sağlanması noktasında önemliydi. Örneğin yazılı kuralları olmasa da tabakhane esnafının geleneğinde suçlunun jandarmaya teslim edilmeyerek cezasını tabakhanede çektiği bilinen bir gerçektir. Osmanlı Dönemi'nde Maraş'ta yaygın olarak kullanılan "itin azgınlığını mezbahaya, insanın azgınlığını tabakhaneye" ifadesi vardır (Dağtaş, a.g.e.:168). Meslek kuruluşları meslek gurupları üzerinde kendilerinin oluşturduğu kontrol sistemiyle el sanatlarının gelişimine dolaylı olarak katkıda bulunmuşlardır.

3. Sonuç

Tarih boyunca sayısız medeniyete beşiklik etmiş olan Anadolu, el sanatları anlamında zengin bir mirasa sahiptir. Anadolu'da hüküm süren devletlerin kendi kültürlerini katarak büyütüp geliştirdikleri el sanatları hemen her alanda Osmanlı Dönemi'nde Maraş'ta da yoğun bir şekilde görülmüştür. Selçuklu ve Osmanlı etkisini de ardına alarak Maraş sanat ve zanaat anlamındaki gelişiminin zirvesine ulaşmıştır.

Yapılan araştırma neticesinde Maraş'ın Osmanlı'ya dahil edilmesiyle başlayan El sanatlarının gelişme süreci başta dokumacılık, dericilik, ahşap, kuyumculuk olmak üzere el sanatlarının her alanında kendisini göstermiştir. 16-18. yüzyıl arasında el sanatlarının Maraş'ta gelişimini sağlayan en önemli etkenin aşiretler olduğu görülmüştür. Buna bağlı olarak aşiretlerin hayvancılıkla uğraşmaları dericilik alanındaki el sanatları çeşitlilik ve zenginlik katmış, öne çıkan deri ürünlerinin başında at koşum takımlarının olduğu tespit edilmiştir. El sanatlarının gelişiminde kültürel etkinin başında gelen devlet; Selçuklu Devleti olmuştur. Ahşap, altın, demir kaynaklı el sanatlarında görülen motif ve form özellikleri bunun en önemli kanıtlarındandır.

Değişen ve gelişen teknolojik imkânlarla bağlı olarak el sanatları 19. yüzyıldan itibaren gerileme ve yok olma sürecine girmiştir. Gelişimden zamanla olumsuz etkilenen el sanatlarının başında dokumacılık olduğu görülmüştür. Bu duruma yol açan en önemli neden teknolojik anlamda yenileşememesidir. Günümüz yaşam koşullarının zorunlu olarak bazı el sanatlarının ayakta kalmasına izin vermemektedir. Kültürel kimlik olarak tanımlanacak faaliyetlerin kuşaklara aktarılması alanında, geçmişte el sanatlarının gelişim ve değişimini ortaya koyan etkenlerin değerlendirilip, bu sanatların eski günlerine kavuşması kapsamında kurum ve kuruluşlarca gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Kaynakça

- Arıkan M, (2003),“Osmanlıdan Günümüze Kahramanmaraş Ekonomisi Ve Ahilik”, KASİAD, Kahramanmaraş
- Arlı M, (1981), “El Sanatlarının Gerileme Kaybolma, ve Üretim Biçimlerinin Değişme Nedenleri İle Gelişme Ve Yaşatılmasına İlişkin Öneriler”, 1. Ulusal El Sanatları Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniv., Yayınları, İzmir
- Atalay B, (1973), Maraş Tarihi ve Coğrafyası Üzerine, İstanbul
- Aygan H, (2009), “1901-1903 Yılları Arasında Maraş Sancağı”, Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş
- Aygan H, (1995), 235 Nolu Maraş Şerriye Sicili, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yüksek Lisan Tezi, Kahramanmaraş
- Bayraktar H, (2004), 19. Yüzyıl Halep Vilayetinin İktisadi Vaziyeti, Fırat Üniversitesi, Elazığ
- Bedirhan Y, (2004), “Alaüddeve Dönemi'nde Maraş'ın Sosyal Ekonomik ve Kültürel Durumu” 1. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs, Kahramanmaraş
- Berkes N, (1970), 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, 2. Cilt, İstanbul
- Beyazıt Bekir S, (2008), Aşiretlerin İskânları, Ukde yayınları, Kahramanmaraş
- Büyükçapar S, (1995), Kahramanmaraş'ta El Sanatları, Kahramanmaraş Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Ana Dalı, Kahramanmaraş
- Yaşar A, (1942), K.K. Araştırmacı, Yazar (Emekli Öğretmen)
- Ceylan H, (2008), “Ahilerin Türkiye Selçukluları ve Beylikleri Dönemi Türk Devlet Ve Toplum Hayatında Oynadıkları Roller”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara

- Cuinet V, (2009) , “Asya Türkiye’inde Maraş Sancağı, Seyahatname”, Tarih Coğrafya Kitaplarında Göre Maraş, Haz. Serdar Yakar, Yaşar Alparlan, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş
- Dağtaş L, (2007), Anadolu’da Dericilik, Dönence Yayınları, İstanbul
- Dedeoğlu M,(1997), Kahramanmaraş Ekonomisi, Lazer Ofset, Ankara
- Doğan A, (1999), “ XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş”, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ensts. Doktora Tezi, Konya
- Eldem V, (1994), Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, TTK Yayınları, Ankara
- El-Halebi Kamil E, (2009), “Haleb’de Maraş”, Tarih Coğrafya Kitaplarında Gör Maraş, Haz. Serdar Yakar Yaşar Alparlan, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş
- Emirmahmutoğlu S, (1946), Maraş’ı Sevenler ve Güzelleştirme Derneği Yayınları, Ankara
- Eyicil A, (2001), “ Kahramanmaraş İlinin Tarihçesi”, Ben Maraş’ı Böyle Gördüm, Yusuf Basımevi, Ankara
- Gökhan İ, (2003), “Kayseri Ve Yöresinde Dulkadir Beyliği Hakimiyeti Ve Eserleri” 4. Kayseri Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri
- Gökhan İ, (2001), Başlangıçtan Günümüze Maraş Tarihi, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş
- Günay N, (2007) Maraş’ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul
- Gündüz T, vd, (2001), DİA, C.24, TDY, İstanbul
- Gürbüz M, (2002), Kahramanmaraş merkez ilçenin beşeri ve iktisadi coğrafyası, Kahramanmaraş Valiliği Yayınları, Kahramanmaraş
- İş Bankası, Kültür Sanat Dergisi, (1991), Kahramanmaraş Özel Sayısı, Yıl 3, Sayı 10, Haziran, İstanbul
- Kahramanmaraş İli Çevre Durum Raporu, (2004), Kahramanmaraş Valiliği İl Çevre Ve Orman Müdürlüğü, Kahramanmaraş
- Kaplan K, (2004), Türkiye’de Kuyumculuk Ve Altın, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul
- Karabekiroğlu, Ş, (2008), Maraş’ın Yeniden Doğuşu, Fa Ajans, Kahramanmaraş
- Karpuz Emine, (2006), “Anadolu’da Kullanılan Bakır Kaplar Ve Osmanlı Dönemi Örnekleri”, Türkler Ansiklopedisi, Ankara
- Kuşoğlu M. Z , (1994), Dünkü Sanatımız Kültürümüz, İstanbul Ötüken Yayınları, İstanbul
- Mahmutoğlu Saim E, (1963), “Bedestenler Şehri Maraş”, Türkiye Turizm Mecmuası, Sayı, 14, C.2, Ankara Meydan Larousse, (1992), Sabah Yayınları, C.6 İstanbul
- Onar E, (1984), Halk Kültürümüz, Mevsim yay., İstanbul
- Onuk T, - Akpınarlı F, (2005), “Cumhuriyetten Günümüze El Sanatlarının Doğuşu, Gelişimi, Sosyal Kültürel Eğitim Ve Ekonomik, İlişkileri Bakımından Bugünkü Durumu Ve Geleceği”, El Sanatları, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Cilt 13, Ankara
- Öğülmüş S, (1995), “Kültür Ve Kişilik Üzerine” Sütçü İmam Dergisi, Sayı 6, Ankara
- Önsoy R, (1988), Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi Ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara
- Özkarıcı M, (2007), Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş 46, C:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara
- Özdemir A, (1995), “Yaşayan Maraş”, Teknik Eleman, Sayı 6, Kahramanmaraş
- Özönder H,(1993),“Türk El Sanatlarında Maraş’ın Yeri”, Madalyalı Tek şehir Kahramanmaraş Dergisi, Yıl 10, Sayı 10, Kahramanmaraş
- Sami Ş, (1316), Kamus-ül Alam, İstanbul Mihran Matbaası, İstanbul
- Santur A, (2008) “Açık Hava Müzeleri İçerisinde Ahilik Ve Esnaf Kültürü”, C.2, Uluslar Arası Ahilik Sempozyumu Bildirileri
- Solak İ, (2008), “16.Yüzyılda Maraş Şehri”, Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş
- Söylemez F, (2009), “18. Ve 19. Y.Y.da Maraş’ta Türkmen Aşiretleri” Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kahramanmaraş

- Sümer F, (1983), “Türklerde Atçılık Ve Binicilik” Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 24, İstanbul
- Tankut, Hasan R, (2008), Maraş Yollarında, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş
- Tekin Z, (1994), ”Deri” DİA,, C.9, İstanbul
- Yazicioğlu Y, ve Diğerleri, (1997), “Keçeden Yapılan El Sanatı Ürünlerinin Çağdaş Bir Yorumla Uyarlanması”, Türkiye’de El Sanatları Geleneği Ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Yeni Bir Yılın Eşiğinde Kahramanmaraş’ın Sosyo Ekonomik Yapısı, (2001), Kahramanmaraş Sanayi Ve Ticaret Odası, Kahramanmaraş
- Yiğit A, (2006), Kültürel Değişim, Selamet Yayınları, İstanbul, 1984
- Yinanç R, - Eli büyük M, (1989), Maraş Tahrir Defterleri, Ankara, Yurt Ansiklopedisi, (1982), 5665-5666 (1982), “K. Maraş”, Cilt: VIII, İstanbul: Anadolu Yayınları İstanbul

Makale Türü: Araştırma Makalesi

HORASAN BÖLGESİNDE UYGULANAN VERGİ SİSTEMİ VE MÂLÎ KURUMLAR (8-10. YÜZYILLAR)¹

Adnan ADIGÜZEL² Yunus ARİFOĞLU³

Öz

Bu çalışmada, genel olarak Abbasîlerin 8-10. yüzyıllarda Horasan bölgesinde uyguladıkları vergi sistemi ve elde edilen gelirler incelenmiştir. Bu anlamda Abbasîlerde uygulanan vergi anlayışı, toprak vergilerinden olan haraç ve öşür vergileriyle, cizye ve ticaret vergisi konuları ele alınmıştır. Bunun yanında dönemin malî kurumları olan ve devletin gelir ve giderlerinin kayıt altına alındığı divanlar anlatılmıştır. Son olarak genel anlamda devletin Horasan bölgesinden tahsil ettiği toplam gelirleri ve bu gelirin Abbasî hazinesine ne oranda katkı sağladığı açıklanmaya çalışılmıştır. Horasan bölgesinin Abbasî Devletindeki iktisadî konumu, bu anlamda elde edilen gelirler ve bunların hangi kalemlerden alındığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Abbasîler, Horasan, İktisat, Divan

THE APPLIED TAX SYSTEM AND FINANCIAL INSTITUTIONS IN THE KHORASAN REGION (8TH AND 10TH CENTURIES)

Abstract

In this study, the tax system, had been implemented between 8th and 9th centuries in Khorasan by Abbasids, and acquired revenues will be examined. In addition to these, land taxes will be discussed. Then, jizya and trade taxes will be also examined. Moreover, the institutions, where revenues and expenses were recorded, will be studied. Finally, the total income of the state that was collected from Khorasan and the contribution of these incomes to the Abbasids' treasury will be pointed out. In short, the economic position of Khorasan region for the Abbasids and the source of these revenues will be examined in detail.

Keywords: Tax, Abbasids, Khorasan, Economy, Divan

1. Giriş

Devletin, toplumun ve ferdin hayatında önemli yer tutan vergi, bugün olduğu gibi, dün de üzerinde çokça düşünülen bir olguydu. Bir arada yaşamının bir gereği olarak müşterek alanların oluşu, müşterek hizmetler ve bunların nasıl karşılanacağıyla ilgili düşünce, vergi denilen olgunun gerekçesi olmuştur. Bu bahisle ortaya çıkan vergi, iktisadî bir olay kabul edilerek tasnif edilmiştir (İbn Haldun, 1982: 269; Ghazanfar ve Islahi, 2015: 56-57).

Vergi, insanların toplum halinde yaşamaya başlamalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bunun ilk ve basit hali emek ile katılımdır. Nüfusun artışı oranında gelişen ve değişen sosyal hayatın kurumlarının değişimi, verginin de değişip dönüşmesini sağlamıştır. İnsanın emeğinin katılımı ile başlanılan vergiye, üretimin oluşması ve takas usulünün başlamasıyla aynı vergiye geçilmiştir. Paranın ortaya çıkmasıyla birlikte ise bu, nakdî vergiye dönüşmüştür. Bütün bu süreçler biri varken

¹ Bu makale, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi BAP projesi kapsamında hazırlandı. 2. Uluslararası Ukrayna Sosyal Bilimler Kongresinde sunuldu. Ayrıca "Abbasîler Döneminde Horasan'ın İktisadî Durumu" başlıklı doktora tezinde de kullanıldı.

² Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları İslam Tarihi Anabilim Dalı, (Eskişehir) adiguzela63@gmail.com Orcid: 0000-00024818-4051

³ Araştırma Görevlisi Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (F4 304 nolu oda Eskişehir). ynsarfglu@gmail.com Orcid: 0000-0001-7931-8617

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Adigüzel, A. & Arifoğlu, Y. (2019). Horasan Bölgesinde Uygulanan Vergi Sistemi ve Mâlî Kurumlar (8-10. Yüzyıllar), *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 102-115

Makale Geliş Tarihi: 22/10/2018

Makale Kabul Tarihi: 10/07/2019

Makale Yayın Tarihi: 30/07/2019

değerinin başlaması ve birlikte yürütülmesiyle devam etmiştir (Tuğ, 1984: 1-3; . Laufenburger, 1964: 15).

Bu çalışmada Abbasî Devleti zamanında 8-10. yüzyıllardaki Horasan'da uygulanan vergi sistemi konu edinmiştir. Mevzunun anlaşılması için öncelikle İslamiyet öncesinde Horasan'da hüküm süren Sâsânî devletinin vergi sistemi incelenmiştir. Ardından Abbasî devleti zamanında bölgede uygulanan vergi sistemi ortaya konulmuş, dönemin vergi türleri ele alınmış ve bu vergilerin kaydedildiği divanlar hakkında bilgi verilmiştir. Bunun ardından bölgedeki vergilerin meblağı tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta bölgede toplanılan vergilerin Abbasî Devleti'nin hazinesine ne gibi katkı sunduğu hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Literatür

Modern literatürde Abbasîler hâkimiyetindeki Horasan bölgesinin vergi yapısını ayrıntılı inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu anlamda Abdülaziz ed-Duri'nin "İslam'ın İlk Yıllarında Horasan'da Vergi Sistemi" adlı makalesi dışında konuyla ilgili bilgiler, İslam vergi anlayışıyla ilgili genel çalışmalar içinde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Bunlarda, İslam coğrafyasının birçok yerinde olduğu gibi Horasan'dan da bahsedilmektedir. Bu tür çalışmalara, Daniel Denet, *el-Cizye ve'l-İslam*, Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi* gibi genel çalışmalar örnek verilebilir. Bu çalışma esnasında öncelikle; Ebû Ubeyd'in, *Kitâbu'l-Emval*'i, Ebû Yusuf'un, *Kitâbu'l-Harac*'i, Yahya b. Âdem'in, *Kitabu'l-Harac*'i, Kudame b. Cafer'in, *Kitâbü'l-Harac ve Sinâ'atü'l-Kitâbe*'si, Harizmi'nin, *Mefâtihu'l-Ulûm*, Belazûrî'nin, *Fütûhu'l-Buldân*'i, Halife b. Hayyât'ın, *Halife b. Hayat Tarihi* eserlerinden istifade edilmiştir.

2.1. Sâsânî Devleti Zamanında Horasan'da Uygulanan Vergi Sistemi

İran'ın fethi sonrasında, ilk İslam devletlerinden itibaren birçok kurumda olduğu gibi vergi sistemi ve uygulamalarında da Sâsânî Devletinin idarî yapısının etkisi görülmektedir. İran coğrafyasında Sâsânînin uygulamış olduğu vergi sistemi de bu topraklarda hüküm süren Ahamenişler imparatorluğuna kadar geriye gitmektedir. Sâsânî teşkilat yapısı kendisinden önce bu coğrafyada hüküm süren devletlerden etkilenmiştir. Bunların yanı sıra Sâsânî teşkilat yapısında, Helenistik ve Mezopotamya etkisi de önemli bir yere sahiptir (Christensen, 1982: 5).

İran coğrafyasındaki vergi tarihine bakıldığında, Pers imparatoru I. Darius'a kadar vergilerin hediyeler şeklinde düzensiz olarak alındığı görülmektedir. O idarî yapılanma ile birlikte, malî yapılanmaya giderek, vergileri düzenli hale getirmiştir. Darius ülkenin yönetimini daha kolay yürütebilmek için, idareyi 20 bölgeye ayırmıştır. Her idarî bölgeye, merkezi idareye yılda bir kez ödemeleri gereken vergi yükümlülüğü getirmiştir. Bu düzen, İran devletlerinin vergi sistemi için temel olmuştur.

Darius'un meydana getirdiği vergi sistemi "Baji" kelimesiyle ifade edilmekteydi. Vergiyi toplayana ise "Bajikari" denilmekteydi. Bu dönemde İran'da, hükümdarlık coğrafyasında 7 büyük aile olan Zadegan aileleri dışında herkes vergi ödemekle yükümlü kılınmıştır. Zadegan dışında kalanlar ise, daha ziyade toprak ve baş vergisi şeklinde tanımlanabilecek vergileri ödemekle yükümlü tutulmuşlardır (Günaltay, 1948: 276-279; Altungök, 2015: 28).

Pers imparatorluğunun ardından bölgede İskender hüküm sürmüştü, ondan sonra da Sâsânî Devleti (226-651), İran coğrafyasına hâkim olmuştur. Sâsânî Devleti hemen her idarenin yaptığı gibi kendisinden önceki idarî birikimden istifade etmiştir. Onlar özellikle de Ahamenişlerin mirasını yüklenmişlerdir. Sâsânî Devletinde merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki ayrı idarî birim bulunmaktaydı. Yerel eşraf olan Dihkanlar taşrada hem idarî işleyişi sağlamış hem de vergi toplama işini yürütmüşlerdir. Bunların yanı sıra bazı hanedanlar da sahip oldukları idarî imtiyazlar yanında, vergi toplama sorumluluğunu da üstlenerek bunları merkeze aktarma görevini yerine getirmişlerdir (Frye, 1993: 120-121; Altungök, 2015: 39, 64).

Müslümanlar, İran'ı fethettiği dönemde Sâsânî Devletinin vergisinin önemli kısmını toprak vergisi oluşturmaktaydı. Burada ilk zamanlarda uygulanan vergi sistemi harac-ı mukâseme⁴ şeklindeydi. Sâsânî hükümdarı Kubad'a kadar devam eden bu vergi düzeninde değişen oranlarda vergi alınmakta olup, bu oran zaman zaman yüzde elliye aşmaktaydı. Kubad b. Feyruz (488-531) dönemine kadar süren vergi sisteminin oluşturduğu bu ağır yükün devam ettirilmesi güçleşmiş, bundan dolayı vergi sisteminde reform gerçekleştirilmiştir. Bu reformun başlamasının sebebi olarak ise Kubad b. Feyruz'un av hikâyesi anlatılmaktadır (Yahya b. Adem, 1964: 150; Cehşiyarî, 1964: 5; Maverdî, 1985: 5).

Hikâyeye göre Kubad, avda iken bostanda çocuğu ile çalışan bir kadının, çocuğunun nar koparma isteğini engellediğini görür. Söz konusu olan durumu kadına sorar, kadın da arazisinin mukasemeli vergiye tabi olduğunu, henüz vergi memurunun gelip vergisini almadığını, bu nedenle çocuğunun narı koparıp almasının doğru olmayacağını söyler (Yahya b. Adem, 1964: 150; Cehşiyarî, 1964: 5).

Kubad b. Feyruz'un şahit olduğu bu olaydan sonra vergi reformuna gidildiği düşünülmektedir. Muhtemelen, bu ve buna benzer şikâyetlerin idareye yansınmasıyla, vergi reformu kaçınılmaz hale gelmiş ve bu dönemde vergi reformu gerçekleştirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında Kubad b. Feyruz dönemine kadar uygulanmış olan vergi oranları, sürekli olarak idarenin lehine değişmiştir. O, halkın durumunu da dikkate alarak 'Harac-ı mukâseme'⁵ vergi sistemi yerine, arazi miktar ve durumunu dikkate alan harac-ı muvazzafa⁶ vergi sistemine geçmiştir. Bu yeni sistemde öncelikle arazilerin dengeli bir şekilde dağılımı için, verimlilik, sulama, toprağın yapısı, suya uzaklık-yakınlık gibi unsurlar dikkate alınarak, her arazinin sınırları ölçtürülmüş ve sonuçta arazilerin verimlilik durumu dikkate alınarak vergi belirleme yoluna gidilmiştir. Buna göre ölçtürülüp verimliliğe göre sınıflandırılan arazilerden belirgin bir vergi alınmaya başlanmıştır. Dolayısıyla önceden uygulanan ürün bazlı bir vergi anlayışı olan harac-ı mukâseme kaldırılarak, yerine arazi ölçümünü ve verimliliğini baz alan harac-ı muvazzafa vergi sistemine geçilmiştir. Kubad b. Feyruz'tan sonra yerine geçen oğlu Anuşirvan da babasının düzenlediği vergi sistemini devam ettirmiştir (Yahya b. Adem, 1964: 150; Cehşiyarî, 1964: 5).

Kubad b. Feyruz ve oğlu Anuşirvan döneminde öncelikle, ekili arazi ölçülmüş, mahsul türü tespit edilmiş, meyve veren ağaçlar sayılmış ve bir de nüfus sayımı yapılmıştır. Yapılan bu ölçümlere göre vergi oranları şöyle tayin edilmiştir: Genel olarak bir cerib araziye (yaklaşık 2025 metre kare), 2 ölçek ve 1 dirhem vergi tayin edilmiştir. Bu nakdî olarak 3 dirhem olmaktadır. Buğday ve Arpa gibi ürünlerden cerib başına 1 dirhem vergi konulurken, bağlara 8 dirhem, dört hurma ağacına 1 dirhem, altı kök zeytin ağacına 1 dirhem vergi konulmuştur. Özellikle kırsal bölgelerde vergiler aynı olduğu gibi, nakdî olarak da alınmaktaydı. Bu vergiler yılda üç defa olmak üzere dört ayda bir tahsil edilmekteydi (Yahya b. Adem, 1964: 150; Cehşiyarî, 1964: 5; Maverdî, 1985: 165,295).

Sâsânî Devleti zamanında arazi vergisinden sonra ikinci sırayı baş vergisi oluşturmaktaydı. Bu vergi 20-50 yaş arasındaki erkeklerden alınmaktaydı. Baş vergisi herkesten aynı miktarda değil, kişilerin mâlî durumu dikkate alınarak belirlenmekteydi. Maddi durumu zayıf olanlardan 4-8

⁴ Harac-ı mukaseme; mahsul üzerinden alınan haraçtır. Bu vergi her mahsul elde edildiğinde alınır. Geniş bilgi için, Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, s. 227; Maverdi, *Ahkamu's-Sultaniyye*, s. 152-154.

⁵ "Harac-ı Mukâseme" ortaklık da denilen bir vergi sistemiydi. Bu usul mahsul üzerine kuruluydu. Bu anlayışta vergi toprağın kalitesiyle ekinin cinsi göz önüne alınarak tespit edilirdi. Ayrıntı için bkz. Zeydan, 284-298; Tuğ, 113-121; Nejetullah Sıddıqî-Ghazanfar, "Ebu Yusuf'un Kamu Maliyesine İlişkin İktisadi Fikirleri", *Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2015, 283; Demirci, *İslam'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, 357-358; Hasan İbrahim Hasan, III, 97-98.

⁶ "Harac-ı Muvazzafa", toprağın kendisinden alınan bir vergi olup, buna kiralama ücreti de denebilir, geniş bilgi için; İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 157.

dirhem arası baş vergisi alınırken, bugün orta sınıfa denk gelen kesimden 8-12 dirhem, zenginlerden ise 24 dirhem baş vergisi alınmaktaydı. Toplumdaki asiller, askerler, din adamları, memurlar ve şahın hizmetkârları olanlar baş vergisinden muaf tutulmuşlardı. Bu vergiler dışında bir diğer vergi de ticaret vergisiydi. Bu anlamda dışarıdan getiren ürünlerden gümrük vergisi, pazarda satılan mallardan ise pazar vergisi alınmaktaydı. Bütün bunların yanı sıra Nevruz ve Mihrican günlerinde zorunlu hale getirilen hediyeler de örtülü vergi kalemleri arasında yer almaktaydı (Tuğ, 1984: 7-8 Bakır, 2004: 557-558; Altungök, 2015: 287).

2.2. Abbasîler Döneminde Uygulanan Vergi Sistemi

Abbasî Devleti eski İran devletlerinin kurulduğu coğrafyada kuruldu. Hâkimiyet sahası Maveraünnehir'den Kuzey Afrika sınırlarına kadar olan Abbasîlerin, başkenti Bağdat, eski İran idarî sınırları içerisinde, her ay pazar kurulan bir yerleşim yeri idi (Dineverî, 2017:426-441). Irak topraklarında kurulan Abbasî Devleti, üzerinde yaşadıkları coğrafyanın birçok gelenek ve uygulamaları yanında idarî ve malî uygulamalarından da etkilensilerdir. Devletin kurulmasından itibaren askerî, siyasi ve diğer bürokratik memuriyetler İran kökenliler tarafından üstlenilmiştir. Bu, devletin malî yapısındaki uygulamalarda İran geleneği ve birikiminden istifade edilmesinde önemli faktörlerden birisi olmuştur.

Abbasî Devleti döneminde de eski İran'da (Sâsânî Devleti zamanında) olduğu gibi gelirlerin önemli bir bölümü vergilerden sağlanmaktaydı. Yapılan yol ve bu yollardaki güvenliği sağlamanın bir karşılığı olarak ticaret vergisi alınmaktaydı. Bu dönemde doğu-batı arasında yoğun bir ticarî hareketlilik vardı. Bu ticari hareketlilikten dolayı, gümrük vergisi ve bunun yanında ürünlerin sergilendiği yerler olan çarşı-pazar vergisi alınmaktaydı. Bu vergilerden elde edilen gelirler, toplam vergi içinde önemli bir yekûn tutmaktaydı.

İdarenin tasarrufunda bulunan toprakların bir kısmı öşrî, bir kısmı da haracî topraklardı. Öşrî topraklar idarenin eliyle işletildiği gibi, aynı zamanda ikta edilerek de işletilmekteydi. Haracî topraklardan kira bedeli alınmaktaydı. Çarşı-pazar, panayır ve meydanların üzerinde kurulu olduğu topraklar, ya öşri ya da haracî topraklar olduğundan bunlar bir bedele tabi tutulmaktaydı.

Abbasî Devletinin vergi politikaları bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Devletin kurulmasından sonraki ilk yıllarda, Mansur döneminde (754-775), İbn Mukaffa'nın görüşleri doğrultusunda vergiler yeniden düzenlenmişti (İbn Mukaffa, 2014: 20-21; Demirci, 2003: 336). Gazzâlî'nin Me'mûn'a atfettiği bir hikâyede; Me'mûn'a öğütlenen önemli tavsiyelerden birisi, herkesin malî gücünü dikkate alarak vergi koymasıydı. Fâkihlerin tavsiyesiyle gerçekleşen bu gibi hukûkî kâideler, zamanla önemli bir ilke haline gelmiştir. Bu nedenle vergi toplanırken müdîlerin lehine olacak bir uygulama takip edilmiştir. Vergiler fertlerin malî gücü dikkate alınarak belirlenmeye ve tahsile çalışılmıştır (Gazzâlî, 1987: 232-233; Demirci, 2003: 353).

Abbasîlerin hâkimiyetinde önemli bölgelerden birisi de Horasan bölgesiydi. Bu çalışmanın ana çerçevesini de Horasan'da uygulanan vergi sistemiyle vergi türleri ve oranları oluşturmaktadır. İbn Havkal ve Makdisî Horasan bölgesinin İslamiyet'in yayılmasına yaptığı katkı ve özellikle de Abbasî ihtilalinde oynadığı rolü dolayısıyla vergisinin düşük tutulduğunu belirtmektedirler (İbn Havkal, 1939: 430; Makdisî, 1992: 293-294). 9. yüzyılla birlikte bölgedeki vergilerin toplanılması yerel hanedanlıklara bırakılmıştır. Tahir b. Hüseyin'in oğlu Abdullah b. Tahir babasının vefatının ardından Horasan valiliğine atanmıştır. O, burada bölge ve bağlı yerlerin vergisini halife adına toplamakla yetkili kılınmıştır (İbn Hurdâzbih, 1967: 44.) Kendisine ise sınırlardan elde edilen vergilerin beşte birisi bırakılmıştır (Ya'kûbî, 2002: 88). Halefleri olan Samanîler bölgeye geldiklerinde halife tarafından bölgenin idaresi kendilerine verildiği gibi, mâlî anlamda da yetkilendirilmişlerdi (Usta, 2007: 82).

2.3. Abbasîler Dönemi Vergi Anlayışı

Abbasîler döneminde toprak vergisi genel olarak Mesâha ve Mukâseme anlayışına dayalı olarak alınmaktaydı. Bu, arazi ölçümüne göre bir vergilendirme idi. Mesâha asıl anlamıyla yer ölçümü demektir. Bu sistemde verginin takdir edilmesi arazilerin ölçülmesine bağlıdır. Bu nedenle öncelikle arazi ölçümü yapılır, ardından bu ölçüm sonucuna göre vergi takdir edilir.

Mesâha anlayışında nakdî vergilendirme öne çıkmaktaydı. Çünkü gıda fiyatlarındaki dalgalanmayla oluşan dengesizlikten dolayı aynî uygulamalar hem müdâilerin hem de devletin aleyhine olabilmekteydi. Fiyatların yüksek olduğu dönemde arazi sahipleri vergisini rahat ödeme imkânına sahip iken, devlet ise yükselen fiyatlardan dolayı masraflarını karşılayamamanın sıkıntısını yaşıyordu. Fiyatların düşük seyrettiği zamanda ise arazi sahipleri vergi için yüklü miktarda ürününü elden çıkarmak zorunda kalarak zor duruma düşmekteydi. Abbasîlerin ilk dönemlerinde özellikle haraç arazilerinin olduğu bölgelerde bu vergi sisteminin uygulandığı görülmektedir. Mesâha usulünde verginin alımı genel olarak nakdî olmakla birlikte, mahsulden aynî verginin alındığı da görülmekteydi (İstahri, 1967: 157; Hasan İbrahim Hasan, 1985: 97-98). Yine Mesâha sistemine göre, toprağın ekilme durumuna bakılmaksızın her cerib başına bir dirhem ve bir kafiz vergi konulmaktaydı (Kudâme, 1986: 170; Maverdî, 1985: 164-165).

Mukâseme sistemi ise, ortaklık sistemi de denilen bir vergi sistemiydi. Bu sistem tamamen elde edilen mahsule dayanmaktaydı. Bu sisteme göre vergi, toprağın kalitesiyle ekinin cinsi göz önüne alınarak tespit edilirdi. İlk dönem ve Emeviler döneminde uygulanan Mesâha sisteminin yarattığı sorunlardan dolayı, Abbasî halifesi Mansur döneminde Mukâseme sisteminin uygulaması düşünülmeye başlanmıştır. Ancak Mansûr döneminde bu sisteme geçilememiştir. Mehdi (775-785) dönemiyle birlikte daha önce üzerinde konuşulan bu sistem, onun maliyecisi olan Ebû Ubeyd'in tavsiyesi ile uygulanmaya başlanmıştır (Sıddîqî ve Ghazanfar, 2015: 283; Demirci, 2003: 357-358). Ebû Ubeyd'in ortaya çıkardığı bu sistemin adı, "Üründen-Pay" idi. Bu sistemde ürün fazlalığında devletin alacağı pay artarken, ürün azaldığında ise azalır düşüncesiyle hareket edilmekteydi. Yine bu ilkeye göre ürün elde edilmediğinde ise vergi alınmazdı. Ancak bu sisteme göre ürün üretiminin az olması, devlet gelirlerinin azalması ve fiyatların yükselmesine sebep olmaktaydı. Devletin piyasadaki ürün kıtlığını gidermek için, piyasaya ürün arz etmesi de fiyatları beklenen seviyelerin altına çektiği için üreticiyi olumsuz etkilemekteydi. Ayrıca sistemin tüccarlar tarafından suistimal edilmesinden dolayı da ürünün fazla olması halinde bile üretici açısından olumsuz bir durum ortaya çıkabilmekteydi. Ebû Yusuf bu sistemi reforme ederek "Üründen-Nispi Pay" sistemini getirinceye dek bu sistem, bahsedilen sorunlarıyla birlikte uygulanmıştır. Bu sistemde aynı şekilde yılda birden fazla hasat olmuşsa, buna göre vergi alınmakta, ancak ikinci defa olan vergi ½ oranından fazla tutulmamaktaydı (Zeydan, 2012: 284-298; Tuğ, 1984: 113-121).

Mukâseme sisteminde, bir malın vergiye tabi tutulması için uygulanan alt sınır 5 vesk olarak tayin edilmiştir. Bu ise günümüz ölçülerine göre yaklaşık 1 ton değerindedir. 1 tona ulaşan bir mahsul akarsu veya yağmur ile sulanıyorsa, öşüre tekabül eden 1/10 oranında, yani 1000 kilogramda 100 kilogram vergi alınmaktaydı. Ancak arazinin dolap ya da farklı bir yöntemle emek sarfedilerek sulanması durumunda üründen yarım öşür 1/20, 1000 kilogramda 50 kilogram vergi takdir edilmekteydi. 1000 kilogramın altında kalan bir ürünlerden ise vergi alınmamaktaydı. Dönemin fakihlerinden Ebû Hanife (ö. 767) ise, ortaya çıkan ürün ne kadar olursa olsun, yani 1000 kilogramın altında olsa bile, devletin bu üründen vergi alması gerektiğini savunmuştur. O, elde edilen ürün ne kadar olursa olsun herkesin gücü ölçüsünde kamunun ortak bütçesine katkı sağlaması gerektiği görüşündedir (Ebû Yusuf, 2009: 236-237; Yahya b. Âdem, 1964: 110, 136-137, 140; Şafiî, 2001: 264).

3. Vergi Türleri

3.1. Haraç ve Öşür

Yaygın bir toprak vergisi olan haraç; ücret, kira, gelir, vergi, çıkarılan şeyin ismi, bir kimsenin yılda bir defaya mahsus malını çıkarması gibi anlamlara gelmektedir (Ebû Yusuf, 2009: 139; Maverdî, 1985: 164; Fayda, 1984: 41, 64) Latince “choragus” olan kelime Aramî dillerine “harag” ya da “harç” olarak yerleşmiş, kelime daha sonra “haraç”a dönüşmüştür. Ortaçağ’da genel anlamda haraç, arazinin mülkiyeti üzerine konan bir vergi türü, ya da devletin uhdesinde işletilen arazilerin kirasıydı. Bu dönemde harc kuru mülkiyetten alınan vergi, haraç ise araziden alınan kira veya arazinin faydalanılmasının bir karşılığıydı. Harc, bir defa alınan, haraç sürekli bir vergi, ikisini bir kabul edenler gibi, harcı sadaka, haracı zorunlu bir şey olarak görenler de vardır. Birincisini şahsa, ikincisini toprağa teşmil edilen durum olarak kabul edenler de bulunmaktadır. Harc ve haraç; pazar resmi, baş vergisi, mahsul veya hâsıla anlamında da kullanılmaktaydı. Haraç ve cizye zaman zaman birbirlerinin yerlerine de kullanılmışlardır. Ortaçağ’da kişi kamu ihtiyacı için sahip olduğu gelirinden haracını vermek zorundaydı. Bu zaman diliminde iktisadî faaliyetlerin çoğunlukla toprağa dayanmasından dolayı haraç genel olarak topraktan alınan bir vergi türü olarak görülmekteydi (Maverdî, 1985: 164; Kallek, 2015: 8-9).

Horasan bölgesinde İslamiyet’in ilk dönemlerinde, her ne kadar bölge sulh yoluyla fethedilmiş bir hukuka tabiyse de, bölgede Müslüman oranının az olması nedeniyle haraç vergisi yoğunlukta idi. İslamiyet’in Horasan’a hâkim olmasıyla birlikte gayrimüslimlerin arazisinden haraç vergisi alınmıştır (Ebû Ubeyd, 1981: 90; Yahya b. Âdem, 1964: 65; Mez, 2000: 140).

Abbasîler döneminde fakihler haraç konusunda farklı görüşlere sahiplerdi. Anveten⁷ fethedilen topraklar İslam devletinin bünyesinde bütün Müslümanlara vakfedilen araziler oldukları için buradan gelen gelir de, Müslümanlar adına vakıf gelirleri olarak kabul edilmekteydi. Bir toprak anveten ya da sulh⁸ ile alınmış olsun, İmam Malîk’e göre bu tip araziler vakıf topraklarıdır. Bundan dolayı da bu tür arazilerin üzerine haraç konulması gerekmektedir. Ebû Hanife ise bahsi geçen araziler hususunda halifenin öşür veya haraç koyma serbestisine sahip olduğunu belirtmektedir. Genel olarak sulh ile fethedilmiş olan gayrimüslimlere ait arazilerden sadece haraç alınacağı belirtilmektedir. Bu arazi sahibinin Müslüman olmasıyla, haraç vergisi öşüre dönüşmekteydi (Yahya b. Âdem, 1964: 25-26; Maverdî, 1985: 164, 159). Ancak anveten fethedilip devletin tasarrufuna alınan ve işletilmesi kendilerinde bırakılan *haraç arazi* sahiplerinin Müslüman olmaları ya da ilgili arazileri satmaları halinde bile haraç vergisi alınmaktaydı (Ebû Ubeyd, 1981: 144; Yahya b. Âdem, 1964: 22, 46; Zeydan, 2012: 284-298; Tuğ, 1984: 113- 121) Mevat/ölü araziler genellikle öşüre tabi kılınmaktaydı. Ancak bu tür araziler haracî arazi suyuyla sulanıyorsa, bunlardan da haraç alınmaktaydı (Kudame, 1986: 170; Demirci, 2003: 72).

Horasan’da haraç Sâsânî döneminde de uygulanan “Harac-ı vazife” vergi sistemi, işlemeye devam etmiştir. Bu toprağın kendisinden alınmakta ve buna kiralama ücreti denilmekteydi (İstahri, 1967: 157.) Bölgedeki gayrimüslimler, Müslüman olduğunda öşür öder, ya da arazi bir Müslümana satıldığında arazi öşür arazisine çevrilirdi (Yahya b. Âdem, 1964: 25-26; Maverdî, 1985: 164, 159. Demirci, 2003: 154). Bölgede toprağın vergilendirilmesi, arazilerin durumuna göre şekillenmekteydi. Öncelikle arazinin sulama biçimi burada belirleyici rol oynamaktaydı. Sulamada emeğin artması ya da azalması nispetinde vergi eksilip azalmaktaydı (Mez, 2000: 140; Hasan İbrahim Hasan, 1985: 130). Horasan’da da vergi memurlarının uyguladıkları zorluklardan kurtulmak için zaman zaman küçük toprak sahiplerinin topraklarını büyük toprak sahiplerine dahil ederek, haraç yerine sadece öşür ödedikleri görülmektedir (Mez, 2000: 140-141). Müslüman olan Dihkanlardan, daha önce işlemekte oldukları arazilerinin işletilmeleri kendilerine tahsis edilip,

⁷ Anveten; Savaş yoluyla, güç kullanılarak, canın ve kanın ortaya konulması suretiyle fethedilen topraklar.

⁸ Sulhen; Savaşmaksızın, yerel eşraf ile anlaşarak fethedilen topraklar bu terimle ifade edilmektedir.

cizyeleri düşülmüş, ancak işletmiş oldukları topraklar devletin mülkü olduğundan kendilerinden haraç alınmasına devam edilmiştir (Ebû Ubeyd, 1981: 88, 144, 154; Zeydan, 2012: 284-298; Tuğ, 1984: 113- 121).

Abbasi Devleti zamanında genel olarak yapılan ölçümlere göre haraç belirlenmişse de, toprağın verimliliğine ve sulama durumuna göre çeşitli faktörlerden dolayı haraç miktarı her arazinin kendi koşulları içerisinde yeniden tayin edilmekteydi (Maverdî, 1985: 165-166).

Haraç toplama işi de belli bir masrafı gerektirmekteydi. Bu masraflar, vergi mükellefinden alınmaz, toplanan haraçtan karşılanırdı. Aynı zamanda devlet haraç arazisi için gerekli olan her sorumluluğu yerine getirmek zorundaydı. Örneğin bu araziler için kanal açılması veya su getirilmesi gerekiyorsa, bu işin devlet tarafından yapılması gerekmekteydi. Haraç arazisi için yapılacak işler ve oluşan giderlerin karşılanması için haracın artırılması doğru görülmezdi. Yine bu işlerin yürütülmesini sağlayan bölgedeki sorumlu vali ve ilgili memurların ücretini de devlet ödemekteydi (Ebû Yusuf, 2009: 376; Maverdî, 1985: 173).

Arazi sahiplerinden alınan bir diğer vergi de öşür vergisiydi. İslami dönemde, öşür vergisi Müslümanların arazisinden alınan bir vergi olarak tarif edilmektedir. Başlangıçta bu vergi, Arap yarımadası topraklarıyla, halkı kendi isteğiyle İslam'a girenlerden alınmaktaydı. Ardından anveten fethedilip toprağı ganimet olarak dağıtılan arazilere de öşür vergisi konulmuştur. İhya edilen ölü araziler de suyu ile sulanıyorsa, bu toprakların vergisi de öşür vergisi olarak alınmaktaydı. Horasan bölgesine Müslümanların gelmeleriyle birlikte diğer bölgelerde olduğu gibi bu bölgede durumu uygun olan arazilerden öşür vergisi alınmıştır. Bu vergi oranı, öşür (1/10) kelimesin kelime anlamıyla uyumlu olarak genel olarak 1/10 oranında uygulanmıştır (Zeydan, 2012: 284-298; Tuğ, 1984: 113- 121). Ancak öşür oranları stabil değildi, arazinin durumuna, sulama işinin kolaylık-zorluk durumuna göre değişmekteydi. Buna göre, yağmur veya akarsu ile sulanan bir araziden 1/10 oranında vergi/öşür tahsil edilmekteydi. Yağmur suları yeterli değil ve sünî yöntemlerle sulama yapılıyorsa, bu arazilerden öşrün yarısı olan 1/20 oranında vergi alınmaktaydı (Ebû Yusuf, 2009: 235; Yahya b. Âdem, 1964: 110, 112; Şafî, 2001: 265, 267).

3.2. Ticaret Vergisi

Ticaret vergisi, genel anlamda çarşı-pazar, kara ve deniz gümrüğünde uygulanan bir vergiydi. Ticaretten alınan verginin adı *uşurd* (Sad, 2001: 52). Bu vergi, bir diğer yönüyle yabancı tüccarların İslam beldelerinde ticaret yapmalarına verilen bir izin mukabilinde alınmaktaydı. Horasan şehirlerinden Serahs'lı olan Serahsî, İslam devletinin hâkimiyetinde yaşayan gayrimüslim ve İslam devletinin sınırları dışından gelen dâru'l-harp ehlinde tüccarlara konulan ticaret vergisinin hukukî gerekçesini, yabancı tüccarlara sağlanan bir güvence şeklinde izah etmektedir. Sağlanan bu güvence ile tüccarlar İslam beldelerinde güvenle ticaret yapma hakkını elde etmişlerdi (Ebû Ubeyd, 1981: 25; Serahsî, 1982: 199). Yani, ticaret vergisi yabancı bir memlekette ticaret yapan kimselerin ticaretlerini güven içinde yapmalarına karşılıktı. Elde olmayan durumların ortaya çıkmasına karşı bir anlamda sigorta görevi görmekteydi.

Ticaret vergisinin oranlarına gelince, bu vergi kişilerin durumuna göre değişkenlik arz etmekteydi. Bu vergi, Müslümanlardan öşrün dörtte biri (yüzde 2,5) kadar alınmaktaydı. Gayrimüslimlere öşrün yarısı (yüzde 5) kadar tayin edilmişti. Dâru'l-harp vatandaşı olanlardan ise tam öşür (yüzde 10) miktarında ticaret vergisi alınmaktaydı (Yahya b. Âdem, 1964: 25; Ebû Yusuf, 2009: 407, 428, 429; Serahsî, 1982: 199).

Ticaret vergisinin alınmasında, tüccarın elindeki malın belli bir miktarın (nisabın) üstünde olması şartı da gözetilmekteydi. Bu anlamda tüccarlar tarafından İslam beldelerine getirilen bir ürünün değeri iki yüz dirhem gümüş, ya da yirmi miskal altın kıymetine ulaşmıyorsa bu maldan uşur alınmazdı. Tüccarın sahip olduğu mal iki yüz dirheme ulaştığında da, Müslüman tüccardan 5, gayrimüslimden 10, dâru'l-harp vatandaşı olanlardan ise, 20 dirhem ticaret uşuru alınmaktaydı (Ebû Yusuf, 2009:428, 429; Serahsî, 1982: 199).

Ticaret vergisi, sınırdan geçerken veya İslam beldelerinin sınırlarına girilirken alınabilmekteydi. İslam coğrafyacılarının verdikleri bilgilere göre, tüccarlar şehirlerden geçerken, genellikle her şehirde ayrı ayrı gümrük resmi ödeyerek geçerlerdi. Ticarî mallar yanında nakit para da gümrüğe tabi idi. Nakit paradan alınan uşur da yüzde on şeklinde belirlenmişti. Çarşı-pazarda satılan ve ihraç kabul edilen her parça damgalanarak vergiye tabi tutulmaktaydı. Bu vergiler yanında bazı iş kollarında üretimden de vergi alınmaktaydı.

Ticaret vergisi gümrük kapılarında alınmaktaydı. Örneğin; Horasan'dan Türkistan'a giden yolda Ceyhun gümrüğünden geçişte bir köle için 70-100 dirhem, Türk cariye için 20-30 dirhem, her deve için 2, her yolcunun yükü (bagajı) için 1 dirhem vergi alınmaktaydı. Ribatlar'daki⁹ konaklama karşılığında da 1.5 dirhem konaklama ücreti tahsil edilmekteydi (Makdisî, 1992: 340). Tahsil edilen ticaret vergisi sayesinde devletin kasasına önemli miktarda gelir sağlanmaktaydı.

İbn Hurdazbih Bağdat çarşı, gümrük, yol ve değirmen gelirlerini 1.5 milyon dirhem olarak vermektedir. Bu dönem itibariyle Bağdad 20 millik bir alana yayılmış olup, yaklaşık 1.5-2 milyon nüfusa sahipti. Nişâbûr ise 6.5 km'ye kareye yani 4 mil küsur alana yayılmıştı. Bağdad'ın 5'te biri olan şehrin, nüfusunun yaklaşık 300-400 bin civarında olması muhtemeldir. Ancak her iki şehrin öteki bölge ve insanlarla etkileşimi farklıydı. Bağdat hem doğu hem de batı yakasını birleştirirken, Nişâbûr doğuya gidenlerin uğrak noktasıydı. Bu da hesaba katılarak bir hesaplama yapıldığında Nişâbûr'da çarşı ve sair işletmelerden yaklaşık 150-200 bin dirhem arasında bir gelir elde edildiği söylenebilir (İbn Hurdâzbih, 1967: 108).

3.3. Cizye

Cizye, vergiler içinde önemli bir yere sahipti. Cizye baş vergisi demektir. Yani İslam devletinin hâkimiyetinde yaşayan gayrimüslimlerden alınan baş vergisine cizye denilmiştir. Daha önce değinildiği gibi İslamiyet öncesinde bu vergi, Sâsânî döneminde de alınmaktaydı (Yahya b. Âdem, 1964: 57; Erkal, 1993: 42).

İslam devletlerinde cizye doğrudan Kur'an tarafından konulan bir vergidir. Bu verginin miktarı ise içtihatla belirlenmişti. Cizye, kişi gayrimüslim olduğu sürece alınır, kişinin Müslüman olmasıyla birlikte ortadan kalkardı. Bu verginin gerekçesi, İslam devleti sınırları içindeki gayrimüslimlerin güvenliğinin sağlanmasıdır. Cizye, Müslümanların askerlik hizmetine karşılık sayılmaktaydı (Ebû Ubeyd, 1981: 50; Yahya b. Âdem, 1967: 57; Şafiî, 2001: 210; Maverdî, 1985: 159; Kur'an'ın ifadesine göre cizye, İslam devletinin kurallarına boyun eğen ehl-i kitaptan alınacaktır (Tevbe, 9/29). İslam fetihleri genişleyince gayrimüslim olanların tamamı cizye mükellefi olarak kabul edilmiştir. Horasan'ın da içinde bulunduğu İran coğrafyasında mecusiler de cizye mükellefi sayılmışlardır (Ebû Ubeyd, 1981: 24-25, 30, 35,39; Yahya b. Âdem, 1967: 63; Şafiî, 2001: 217-218; Maverdî, 1985: 159, 162).

Cizye, kadın, çocuk, yaşlı, çok fakir ve engelli kimselerden alınmazdı. Yine din adamları ve mabed görevlileri de bu vergiden muaf tutulmaktaydı. Genel anlamda mabed görevlilerine Ömer b. Abdülaziz'in kişi başı 2 dinar cizye koymasının dışında, bu konuda herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Erkek ve dişiliği belli olmayan kimseden, kendisine sadaka düşen kişiden ve engelli olanlardan cizye alınmazdı. Ölen kimsenin cizyesi de ailesine ödetilmezdi. Çocuklar noktasında bazı fakihler Müslüman çocuklarının malından zekât alındığı gibi, zengin sayılacak kadar malı olan gayrimüslimin çocuklarından da cizye alınır düşüncesini savunmuşlardır. Sonuç olarak en genel anlamıyla cizye, İslam devletinde yaşamakta olan ergen, hür, sağlıklı, ihtiyarlık çağına ulaşmamış olan ve gücü yeten bütün gayrimüslim erkeklerinden alınan bir vergiydi. (Ebû Ubeyd, 1981: 24-25, 30, 35,39; Yahya b. Âdem, 1967: 68; Ebû Yusuf, 2009: 404-405, 419; Şafiî, 2001: 19; Maverdî, 1985: 162; Sıddîki, 2015: 39).

⁹ Abbasîler döneminde Horasan bölgesinde ribât, menzilhane, konaklama adlarıyla bilinmiştir. Ancak bunların genel adı, bu dönemde ribât olmuştur. Ribât, iki şeyi birbirine bağlayan, ip, bağ, bend ile münasebet anlamlarına gelmektedir. Ayrıntı için bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011, 515.

Müslümanların egemenliği altında yaşayan gayrimüslimlere cizye vergisi konulmuştur. Baştan kesin olarak belirli bir miktarın belirlenmemiş olması müctehidlerin bu konuda farklı görüşler ortaya koymaları, farklı ve esnek uygulamalar yapmaya fırsat vermiştir. Bu anlamda Abbasîler döneminde fakihlerden İmam Malîk cizyede taban ve tavan sınırı belirlenmesinin uygun olmadığını savunmuştur. O, bu konuda her iki tarafın (devlet ve vergi mükelleflerinin) mutabakatının belirlileyci olacağını savunmuştur. İmam Şafî ise cizyenin en alt sınırını belirlemiş, üst sınırın ise idarecilerin duruma göre belirleyebileceğini savunmuştur. Bu anlamda alt sınırın 1 dinar olması içtihadında bulunmuştur. Bu ve benzer farklı görüşlerin de gereği olarak farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Ancak genelde her baliğ erkeğe 1 dinar (10 dirhem), zenginler için 4 (40 dirhem) dinar cizye takdir edilmiştir. Cizyenin ödenmesi noktasında kolaylık sağlanarak, nakit para yerine, eş değerde başka bir malla bu vergiyi ödeme imkanı da tanınmıştır. En düşük seviyedeki cizyeyi ödeyemeyecek durumda olanlar bu yükümlülükten muaf tutulmuşlardır. Müslümanların hâkim olduğu diğer coğrafyalarda olduğu gibi Horasan'da da başlangıçtan itibaren cizye vergisi tahsilatı yapılmıştır (Ebû Ubeyd, 1981: 43; Yahya b. Âdem, 1967: 60, 63; Ebû Yusuf, 2009: 410-411; Maverdî, 1985: 159-162).

4. Mali Kurumlar

Devletin sahip olduğu varlıklardan elde edilen gelirler ile vergilerden tahsis edilen her türlü gelirler (akârat) dönemin idarî işlerinin yürütüldüğü *divan* adı verilen kurumlarda kaydedilmekteydi. Divanın geçmişi ise, İran coğrafyasında kurulmuş en eski devlet olan Ahamenîlere kadar geriye gitmektedir (Mez, 2000: 99). Abbasî Devletinde divanlar, benzer şekilde görevler icra etmekteydi. Bu dönemdeki divanlar, bir anlamda günümüzdeki bakanlık hükmünde vazife icra etmekteydi. Herbir divanın ayrı ayrı görevleri vardı. Abbasîler döneminde ilk divan sorumlusu olan Horasanlı Halid b. Bermekî, kendisinden önce sahifelere yazılan bilgileri düzenli defterlere dönüştürmüştür (Cehşiyârî, 1980: 85-87, 89).

Abbasîlerdeki mâlî işlerle ilgili divan, devletin mâlî faaliyetlerini tayin etmek, bu konudaki hüküm ve sınırları belirlemek ve bütçe oluşturmak gibi işleri gerçekleştirmekteydi (Maverdî, 1985: 213, 235-236, 266-267). Bu dönemde Beytu'l-Mal Divanı ve Haraç Divanı adlarıyla iki önemli merkezi mâlî divan bulunmaktaydı.

Bu divanlardan Beytu'l-Mal Divanı, devlet hazinesinin bütün gelirlerinin kontrol edilip toplandığı genel bir divandı. Bunun yanında her türlü gelir ve harcama kayıtları bu divanda tutulmaktaydı. Bu divan haraç divanın yürüttüğü her türlü mâlî işlerin sorumluluk ve yönetimini üstlenmişti. Yine devlet bütçesi de bu divan tarafından hazırlanmaktaydı (Maverdi, 213, 266-267; Aykaç, 1997: 163).

Mâlî işlerle ilgili çok önemli bir yere sahip olan diğer bir divan da Divânu'l-Haraçtı. Haraç Divanı, adından da anlaşıldığı gibi öncelikle devletin haraç gelirlerini yönetmekteydi. Bu divan aynı zamanda topraktan gelen bütün gelirlerin kontrol edildiği divandı. Bu divanda hazinenin temel kaynağı olan başta haraç olmak üzere topraktan gelen gelirler kayd altına alınırdı. Divan, ilgili yerleşim birimlerindeki haraç sınırlarının kaydını tutar, arazilerin statüleri ile ilgili hükümleri ve değişiklikleri belirlerdi. Yine bölgelerdeki arazilerin harp (anveten) ya da sulh yoluyla alındığını, öşür ya da haraç arazilerinin sınırlarını belirler, tanımlar ve olası anlaşmazlıkların çözümünü sağlardı (Maverdi, 1986: 208, Harizmî, 1989: 39). Bu yönüyle Haraç Divanı Horasan'daki en önemli mâlî divandı. Haraç divanı, haraç işleriyle ilgilendiği gibi, diğer mâlî konular da bu divan aracılığıyla yürütülmekteydi. Horasan'daki haraç divanı, Bağdat'ta kendisine ait eyalet divanına bağlı olarak çalışmaktaydı. Halife Mu'temid (870-892) döneminde divanların birleştirilmesi sonrasında, Horasan'daki bu divan Bağdat'ta "Maşrık Divanı"na bağlı olarak işlevini sürdürmüştür. Bölgeyle ilgili bu divanlarda vergi kanunu, tarihi ve her vergi mükellefinin ödediği vergi miktarı kaydedilip vergilerin hesapları tutulmaktaydı. Bu işlemler çeşitli alt divanlardaki defterlerde kaydedilmekteydi (Mez, 2000: 99; Cahen, 2000: 48-49).

Taşradaki Haraç Divanı, aslî işleriyle birlikte Divan-u Beytu'l-Mal ile Divanı Nafaka'nın görevlerini de yapmaktaydı. Taşradaki divanda, asker ve memurların maaşları ödenip, diğer masrafları çıkarıldıktan sonra kalan gelir merkeze gönderilmekteydi. Haraç divanları aynı zamanda bölgelerindeki gayrimüslimin listesini de çıkarmakta, cizye miktarlarını kayda geçirmektedir. Taşrada devlet görevlilerine verilmiş olan iktâ arazilerinin kaydı da bu divanda tutulmaktaydı (Harizmî, 1989: 40; Maverdî, 1985: 109).

Horasan'da haraç divanında, Ruznamçe,¹⁰ Hatme,¹¹ Hatme-i Cami'a,¹² Evâric,¹³ Teric,¹⁴ Arîza,¹⁵ Ric'a,¹⁶ Ceride-i-Müsecccele,¹⁷ Düsûr,¹⁸ Derûzen¹⁹ gibi alt divanlar da bulunmaktaydı (Harizmî, 36-39). Bunlar yanında Kasa Defteri, Vergi makbuzu, hesaplama, ibrâ" (muvafakât) gibi malî sistemin alt birimlerini oluşturan defterler de bulunmaktaydı. Horasan'da himâye usulünün ortaya çıkmasıyla birlikte bunun da kaydedilmesi gereği ortaya çıkmıştı. Bu nedenle bölgedeki vergi dairelerinin defterlerinde topraklarını büyük ve güçlü toprak sahiplerine dâhil edenler için ayrı bir satır yer almaya başlamıştı (Harizmî, 54, 1989: 62; Mez, 2000: 138-139, 141).

Taşra teşkilatındaki divanlarda genel olarak şu görevliler bulunmaktaydı: Haraç âmili: Bölgelerdeki Divan-u'l-Haracın başında olan kişiydi. Haraç kâtibi: Vergi amilinin emrinde çalışan kişiydi. Cehbez: Günlük gelen malların sayımını yapıp depolara kaydederek idaresini yapan kişiydi. Bununla ilgili raporunu sunardı. Ayrıca resmî sak, süftece gibi finans işleyişiyle de ilgilenirdi. Dihkan: Bölgenin eşrafından olup, vergilerin toplanılmasında kendisinden istifade edilmekteydi. Bunların dışında her divanın kendisine ait görevlisi bulunmaktaydı.

Taşradaki Haraç Divanı, divandaki ilgili görevlilerle yılda üç defa toplanarak yapılacak işler belirlenmekteydi. Toplanılan vakitler şunlardı; Vaktu'l-İmare: Bu dönem plan dönemi olarak ifade edilmektedir. Bunda ekim zamanında ne ekileceği belirlenmekteydi. Vaktu't-Takdir: Mahsullerden hasat edilecek ürünler konusunda tahminde bulunulan bir dönemdi. Vaktu Şubbihet: Bu dönemde hasat sonrasında alınacak vergilerin tahsiliyle ilgili toplantı yapılmaktaydı (Harizmî, 1989: 40; Maverdî, 1985: 109; Aykaç, 1997: 142.).

5. Vergilerden Toplanılan Gelir Meblağı

Horasan bölgesinde vergi kalemlerinden alınan gelirlerin önemli bir yekûnu oluşturdukları görülmektedir. İslamiyet'in Horasan bölgesine geçişi sırasında ortaya çıkan fetih antlaşmalarıyla elde edilen gelir meblağı, sonraki dönemlerle kıyaslandığında düşük düzeyde kalmaktadır. Bunun birkaç sebebi bulunmaktadır. Bu dönemde alınan vergiler bütün bir Horasan bölgesini kapsamamaktaydı. İkincisi bu dönemde eski siyasi ve idarî yapı çökmüş, İslam hâkimiyeti ise

¹⁰ Rûznamçe; Bölgedeki taşra divanında haraçla ve nafakayla ilgili günlük malî işleyiş, gelir giderler yevmiye ya da ruznamçe denilen bir deftere kaydedilmekteydi.

¹¹ Hatme, Cehbez adlı memurun aylık gider ve gelirleri hesaplayarak amirlerine sunduğu defterdi.

¹² Hatme-i Câmî'a; Sene sonu hesabının tutulduğu defterdi.

¹³ Evâric: Bu divanda vergi mükellefleri ve ödeyecekleri vergileri yazılmakta olup, onlar ödemelerini buraya taksitli bir şekilde yaparlardı.

¹⁴ Teric; Bu defterde her ismin altında yapacağı ödemeleri yazılmaktaydı.

¹⁵ Arîza; Sermaye ve gelir için düzenlenirdi. Bu defter üç satırdan oluşmakta olup, birinci satıra gelir, ikincisine gider, üçüncüsüne de aradaki fark yazılmaktaydı.

¹⁶ Ric'a; Askerin maaş bordosunun düzenlendiği defterdi.

¹⁷ Ceride-i-Müsecccele; Elçi, kurye, benzeri görevlilerin uğradıkları merkezlerde ödeme için aldıkları onaylı belgelerin kayıtlı olduğu defterdi.

¹⁸ Düsûr; Ana defter, müsveddelerin aktarıldıkları defterdi.

¹⁹ Derûzen; Arazi ölçümlerinde kullanılan defterdi

mutlak anlamda sağlanmış değildi. Ayrıca bu ilk dönemde alınan vergiler bölgede idarî yapıyı devam ettiren yerel beylerin, olabildikçe düşük antlaşmalar yapması sonucu gerçekleşmişti. Bir başka sebep ise ilk dönemde alınan bu vergilerin sadece haraç ve cizye vergilerini oluşturmasıydı. Bütün bu nedenlerden dolayı ilk zamanlarda alınan vergiler Abbasîler dönemine oranla düşük düzeyde kalmıştı. İlk dönemde bu gelirlerin toplamı 7 milyon dirhem civarında tutmaktaydı (Halife b. Hayat, 2001: 204-205; Belâzürî, 1987: 404-411, 588, 592).

Abbasîler döneminde İslam toplumu her anlamda önemli ölçüde bir zenginliğe ulaşmıştı. Bu dönemde ticaretten elde edilen vergilerin yanı sıra toprağın işlemesi sonucu önemli ölçülerde haraç ve öşür vergisi alınmıştır.

Abbasîler döneminde gelir kalemlerini zikreden kaynaklarda bölgenin gelirleri; haraç gelirleri, diğer vergiler ve diğer gelirler şeklinde belirtilmiştir. Ancak bu kaynaklarda çoğunlukla bölgenin haraç ve cizye vergisinin ayrılmadığı da görülmektedir. Merkezin dışında kalan bölgelerden alınan vergilerin tamamı, haraç divanına kaydedilmekteydi. Makdisî, 1992: 340).

Diğer olarak sınıflanan vergiler, zanaat ve sair kollardan alınanlar olduğu anlaşılmaktadır. Diğer gelirler ise muhtemelen çeşitli hediyelerden oluşmaktaydı.

Abbasîler döneminde Harun Reşid dönemi (785-809) için bölgedeki gelirlerin toplamı şu şekilde verilmektedir; 28 milyon dirhem nakdî para, 2 bin külçe gümüş, 4 bin adet yük beygiri, bin adet köle, 27 bin takım elbise 300 rıtl ihliç²⁰ şeklinde aynı vergi alınmıştır (Cehşiyârî, 1980: 283).

Me'mûn dönemi bölgenin toplam haraç vergisi 15.389.860 milyon dirhemi bulmaktadır. Diğer vergileri 2.700.151 dirhemdir. Bunların dışında kalan gelirler ise 715.000 gibi bir orana tekabül etmektedir. Toplamda 18.804.831 dirhem gelir elde edildiği görülmektedir. Ancak İbn Hurdazbih, bölgenin toplam gelirini 44.846.000 dirhem olarak vermektedir. Geri kalan 26.041.169 dirhem gelirin gümrük ve ticaret vergisi olması muhtemeldir. Me'mûn dönemi için Cehşiyârî'nin verdiği toplam gelir şu şekildedir; Horasan vergisi 27 milyon dirhem nakdî, 2 külçe gümüş, 4 bin yük beygiri, bin köle, 20 bin takım elbise, 30 bin ihliç aynı vergi bölgeden toplanmıştır (İbn Hurdâzbih, 42, 45; İbn Haldun, 1982: 156-158; Zeydan, 2012: 53-55; Hasan İbrahim Hasan, 1985: 103)

Mu'tasım döneminde ise, Horasan bölgesinin toplam vergi oranı 44 milyon dirhem şeklinde verilmiştir. Kudame b. Cafer Horasan bölgesinin toplam gelirlerini 37 milyon dirhem olarak sunmaktadır. Buna dâhil etmediği Kumis vergisi de dâhil edildiğinde toplamda 39 milyon dirhem üzerinde bir gelire tekabül etmektedir (Kudâme, 1986: 250.Hitti, 2011: 494).

Makdisî bazı kitaplarda Horasan haracını 44.890.930.13 dirhem olarak gördüğünü ifade etmektedir. Nakdî gelirlerin yanı sıra Makdisî bölgeden alınan aynı vergileri de vermektedir. Buna göre; 20 büyükbaş hayvan, 2 bin koyun, 1020 köle, 1300 parça (البرود و صفاء الحديد) soğuk demir levhalar, aynı geliri oluşturmaktadır (Makdisî, 1992: 340).

Abbasîler hazinesine gelen vergiler içerisinde geniş Sevad bölgesinin arazisi hariç tutulduğunda, Horasan bölgesinin geliri diğer bölgelerden daha fazla bir yekûnu oluşturmaktadır. Abbasî hazinesinde Horasan vergi gelirlerinin yerini Sevad arazisinin gelirleriyle mukayese edilebilmektedir. Cehşiyârî'nin vermiş olduğu bilgilere göre, Sevad arazisinin gelirleri yaklaşık 80 milyon dirhem iken, Horasan gelirleri ise 27 milyon dirhem tutarındadır. İbn Haldun'da bu oran birbirine daha yakın bir şekilde yer almaktadır. Muhtemelen bu dönemde Sevadın bir kısmının gelirleri dâhil edilmemiştir. Kudâme b. Cafer'in vermiş olduğu değerler dâhil edilip bir ortalamaya ulaşıldığında, Sevad arazisinin gelirleri ortalama 100 milyon dirhem iken, Horasan bölgesinin gelirleri ise, 40 milyon gibi bir orana tekabül etmektedir. Bu orana bakıldığında Horasan bölgesi, Sevad bölgesinin ardından Abbasî devleti hazinesine katkıda bulunan ikinci bölgedir. Abbasî

²⁰ Hindistan ve Çin'de yetişen bir tür bitkidir. Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi Kültürel İslam Tarihi*, III, 101.

devleti hazinesinin toplam gelirleri 550-600 milyon dirheme ulaşmaktaydı. Bu oran içerisinde Horasan gelirlerinin yaklaşık 40-45 milyon dirhem tutarında olması, onu yüzdelik dilim içerisinde ortalama % 7-10 gibi bir orana taşımaktadır. Bir diğer açıdan bölgenin hazineye katkısı değerlendirildiğinde, Harun Reşid döneminde bölgenin hazineye katkısı 27 milyon dirhem iken, Me'mûn ve Mu'tasım dönemlerinde devletin gelirlerinin düşmesine karşın, bölgenin gelir oranı 45 milyon üzerine yükselmiştir.

Ya'kûbî, Horasan haracının 40 milyon dirhem olduğunu belirtmektedir. Bu 40 milyon Bağdad'a gönderilen haraç olarak kabul edilebilir. Çünkü o, gümrük ve ticaretten elde edilen verginin 1/5'inin Tahirîlere kaldığını ifade etmektedir. Yaklaşık 25 milyon dirhem civarında bir verginin toplandığı düşünülürse, 45 milyona yaklaşan bir verginin olduğu görülmektedir. Bu duruma göre Bağdad'a gönderilen 40 milyon vergi dışında 1/5 kısım olan 5 milyon dirhem de Tahirîlere kaldığı anlaşılmaktadır. O, ayrıca bölgeden Bağdad'a 13 milyon dirhem değerinde de hediye gönderildiğinden bahsetmektedir. Bu durumda bölgeden 58 milyon dirhem civarında verginin toplandığı anlaşılmaktadır. Abdullah b. Tahir vefat ettiğinde Horasan hazinesinde 40 milyon, Ya'kûb b. Leys öldüğünde 50 milyon dirhem olması bölgenin ekonomik yönden zenginliğini ifade etmektedir. 50 milyon dirhem yaklaşık 21 milyon gram altın anlamına gelmektedir (Ya'kubî, 2002: 88; Me'sudî, 1964: 202; İbn Tagriberdi, 1929: 201).

Corci Zeydan, yaptığı hesaplamalarda Abbasîlerin toplam gelirini 30 milyon İngiliz poundu olarak vermektedir (Zeydan, 2012: 405-406). Zeydan'ın vermiş olduğu bu bilgileri değerlendirdiğimizde Abbasîlerin gelirleri günümüzde ortalama 200 milyon gram altına tekabül etmektedir. Bunun içinde Horasan'dan toplanılan gelirlerin miktarı yüzde 7-10'e ulaşmaktaydı. Bu katkı göz önüne alındığında, Horasan gelirlerinin Abbasîlerin merkezi hazinelerine yaptığı katkı, bu meblağ içerisinde ortalama 21 milyon gram altına ulaşmaktaydı.²¹

6. Sonuç

Toplumun ortak amaçlarını yürütülebilmesi için oluşan siyasi ve idari statünün iktisadî dayanaklara ihtiyacı bulunmaktaydı. Bunlar vergi olarak adlandırılan toplumun her ferdinin kendi gücü ölçüğünde verdiği gelirlerdi. Abbasî Devleti zamanında toprak genel anlamda devlete aittir. Toprakta elde edilen vergilerin yanı sıra, bir arazi parçası üzerine inşa edilen her türlü yapıdan kira bedeli alınmaktaydı. Meydan, çarşı ve pazar gibi yerler de belli bir toprak parçası üzerinde yer aldığından dolayı, buralardan da toprak vergisi alınmaktaydı.

Toprak vergisi alınırken bazı temel yaklaşımlar takip edilmiş, buna göre vergi oranı belirlenmiştir. Bu vergi oranları dönemsel olarak değişen yaklaşımlara göre yeniden tayin edilmiştir. İzlenen sistemler bozulduğunda reform ihtiyacı hâsıl olmuş böylece sürekli olarak vergide reforma gidilmiştir. Sâsânî Devleti zamanında uygulanan ürüne dayalı vergi sistemi Kubad b. Feyruz'a kadar sürmüş, ancak sistemin yarattığı sorunlardan dolayı arazi ölçümüne dayalı bir vergi sistemine geçilmiştir. İslamiyet'in İran coğrafyasına girdiği dönemde arazi ölçümü esas alınarak bir vergi sistemi uygulanmaktaydı. Hz. Ömer ile birlikte bu yeniden düzenlenmiş ve uygulamaya koyulmuştur. Ancak Abbasîlere gelindiğinde sistemin yürümediği görülmüştür. Mansur ile birlikte süreç başlamışsa da uygulanması Mehdi dönemine kalmıştır. Böylece yeniden ürüne dayalı bir vergi sistemine geçilmiştir. Ancak bu sistemden daha iyi verim alınabilmesi için de zaman içinde sürekli olarak sistem düzenlenmiştir.

Abbasîler döneminde toprak vergisi; haraç ve öşür olmak üzere iki biçimde tahsil edilmiştir. Çarşı-pazar ve meydan gibi yerler doğrudan idari erkin tasarrufuyla sağlandığı gibi bunlar ikta da edilmişlerdir. Ticaret fertlere önemli bir kazanç sağlamaktaydı. İdari organizasyon ticaretin sağlıklı yürüyebilmesi için yol, yol üzerindeki konaklama ve bunların güvenliği için ticareti faaliyetlerde

²¹ Corci Zeydan'ın yaşadığı dönemde 1900'lerin başlarında bir İngiliz sterlini 6.630 (saf altın) gramdı. Ayrıntı için bkz. <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-07/birinci-dunya-savasinda-ve-ataturk-doneminde-fiyatlar-ve-gelirler>.

bulunanlardan belli miktarlarda gümrük vergisi almaktaydı. Çarşı-pazar vergisi de şehirlerdeki işleyişin düzenli ve güvenli olması için alınmaktaydı. Ticaretten alınan verginin adı uşur idi. Ticaretin yoğun akışından dolayı Abbasîler döneminde hazinede önemli ölçeklerde ticaret gelirleri birikirdi. Gayrimüslimlerin güvenliğinin sağlanması için baş vergisi olarak adlandırılan cizye vergisi konulmuştu. Bunların dışında farklı gelir kalemleri de bulunmaktaydı.

Sosyal yaşam ve iktisadî döngünün olduğu her toplumda idari işleyişi sağlayan bazı kurumlar bulunmaktadır. Yaşanan ticarî hareketlilik, finans işlemleri ve bunlardan doğan vergi problemlerinin kaydedildiği kurumlar, Abbasî toplumunda da vardı. Bu dönemde bu kurumlara divan denilmekteydi. Divanlar Abbasîler döneminde önemli konuma ulaşmışlardı. Her eyaletin Bağdat'ta ilgili divanı bulunmakta olup, Horasan bölgesindeki yerli halkın arazileri “divan’ül-harac”a kaydedilmekteydi. Taşrada ise merkezde olduğu gibi divanlar ayrıntılı değildi. Taşrada bulunan haraç divanı malî sistemin başı olarak hem haraçla hem de diğer malî konularla ilgilenirdi. Halife Mu'temid döneminden itibaren Horasan malî divanı Bağdat'ta “Maşrık” divanına bağlı olarak işlevini sürdürmekteydi. Horasan'daki divanlardaki malî işlemler sırasıyla: Vergilerin kanunu, tarihi ve her vergi mükellefinin ödediği vergi miktarının kaydedilmesinden oluşmaktaydı.

Horasan bölgesinde ticaret ve diğer kalemlerden alınan vergiler önemli bir yekûnu oluşturmaktaydı. Fetih antlaşmaları sırasında bölgedeki toplam meblağ düşük düzeyde kalmıştır.

Abbasîler dönemine gelindiğinde devletin zenginliği noktasında İslamiyet'in ilk dönemleri ile kıyaslandığında oldukça önemli bir fark meydana gelmiştir. Abbasî Devleti hazinesinin toplam gelirleri 550-600 milyon dirhem içerisinde Horasan gelirlerinin yaklaşık 40-45 milyon dirhem tutarında katkı sağlamaktaydı. Yüzdelik dilim içerisinde bölgenin ortalama % 7-10 gibi bir katkısı bulunmaktaydı.

Kaynakça

- Belazûrî, (1987), Fütûhü'l-Buldân, thk. Abdullah Tabbâi, Beyrut: Müessesetü'l-Mearif.
- Cahen, (1989), “Ekonomi, Toplum ve Müesseseler”, çev. Ufuk Uyan, P. M. Holt- A.K.S. Lambton- B. Lewis, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, İstanbul
- Cehşiyârî, (1980), Kitâbu'l-Vüzerâ, thk. Mustafa es-Sekka, Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye.
- Christensen, A. (1982), İran fi Ahdi's-Sâsânîyyin, 1875-1945, thk. Abdülvehhab Azzam, çev. Yahya el-Haşşab, Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye.
- Demirci, M. (2003), İslam'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Dennet, D. (bty), el-Cizye ve'l-İslam, çev. Fevzi Fehmi Cadullah, Beyrut: Daru'l-Hayat.
- Dineverî, (2017), el-Ahbâru't-Tivâl, Eskilerin Haberleri, çev. Zekeriya Akman, Hüseyin S. Aytumur, Ankara: Ankara Okulu yayınları.
- Ebû Ubeyd, (1981), Kitâbu'l-Emvâl, thk. Muhammed Halil Heras, Kahire: Mektebeti'l-Kelime'ti'l-Ezher.
- Ebû Yusuf, (2009), Kitâbu'l-Harac, thk. Muhammed Menasir, Umman: Maarifeti'l-İlmiyye.
- Erkal, M. (1993), “Cizye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları.
- Fayda, M. (1984), Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi Veya Üşür, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26(1), ss.328-334.
- Fayda, M. (1993), “Cerib”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları.
- FRYE, R. N. (1993), The Heritage of Persia, California: Mazda Publishers.
- Gazzâlî, (1981), E. M. İhyâ-i Ulûmu'd-Din, çev. Ali Arslan, İstanbul: Arslan Yayınları.
- Ghazanfar, S. M. (2015), “Skolastik İktisat ve Arap Âlimleri”, İçinde Shaikh M. Ghazanfar (Editör) Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi, ss. 27-49, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Halife B. Hayat, (2001), Halife b. Hayat Tarihi, Ankara: Bizimbüro Basımevi.
- Harizmî, (1989), Mefâtihu'l-Ulûm, thk. İbrahim Ebyari, Beyrut: Dârü'l-Kütûbi'l-Arabi.

- Hasan, İ. H. (1985), Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yayınevi.
- Hitti, P. K. (2011), Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, çev. Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- İbn Haldun, (1982), Mukaddime, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Havkal, (1939), Sûretü'l-Arz, haz. E.J. Brill, Leiden: Leiden University Press.
- İbn Hurdazbih, (1967), el-Mesalik ve'l-Memalîk, ed. M. J. de Goeje, Leiden: Brill Press.
- İbn Mukaffa, (2014) Risaletü's-Sahabe, thk. Muhammed Kurd Ali, Beyrut: Daru'l-Muktebes.
- İbn Nedîm, (2009), Kitâbu'l-Fihrist, thk. Eymen Fuad Seyyid, London: Müessesetu'l-Furkan li't-Turâsi'l-İslamî.
- İbn Sad, (2001), Kitâbu'l-Tabakâtu'l-Kübrâ, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebu'l-Hanci.
- İbn Tagriberdî, (1929), en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire, thk. Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, Kahire: Dâru'l-Kütüb.
- İstahrî, (1967), Mesalik ve Memalîk, nşr. M. J. de Goeje, Leiden: Leiden University Press.
- KALLEK, C. (2015), İslam İktisat Düşüncesi Tarihi, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kudame B. Cafer, (1986), Kitabu'l-Haraç ve Sinâatu'l-Kitâbe, thk. Fuat Sezgin, Frankfurt: Arabisch-Islamischen Wissenschaften.
- Makdisî, (1992), Ahsenu't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekalim, ed. Fuat Sezgin, Frankfurt: Tarihu'l-Ulumu'l-Arabiye.
- Maverdî, (1985), Ahkâmu's-Sultâniyye, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Mesûdî, (1964), Murucu'z-Zehab ve Medainu'l-Cevher, thk Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, byy: Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra.
- MEZ, A. (2000), Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti, çev. Salih Şaban, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şafî, (2001), Kitâbu'l-Umm, thk. Ali Muhammed-Adil Ahmed, Beyrut: Daru'l-İhya Terasu'l-Arabiye.
- Serahsî, (1982), Kitâbu'l-Mebcut, Kahire: Matbaatu's-Saade.
- Sıddıkî, S. A. (1972), İslam Devletinde Malî Yapı, çev. Rasim Özdenören, İstanbul: Fikir Yayınları.
- Yahya B. Âdem, (1964), Kitâbu'l-Haraç, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Matbaatu's-Selefiyye.
- Zeydan, Corci, (2012), İslam Uygarlıkları Tarihi II, çev. Necdet Gök, İstanbul: İletişim Yayınları.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK ÖZ-YETERLİK ALGISI VE AKADEMİK ERTELEME DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Şule AY¹, Fatma Zehra ARSLAN², İbrahim ADIGÜZEL³, Kübra ÇOBAN⁴

Öz

Bu çalışmada lise öğrencilerinin akademik öz yeterlik algılarının ve akademik erteleme davranışlarının cinsiyet, sınıf düzeyi ve öğrenim görülen farklı okullara göre değişip değişmediği ve bu iki değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın katılımcıları, Düzce’de okuyan 326 lise öğrencisidir. Tekil ve ilişkisel tarama modellerinin kullanıldığı betimsel nitelikteki bu çalışmada veriler “Akademik Öz Yeterlik Ölçeği” ve “Akademik Erteleme Ölçeği” ile toplanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre lise öğrencilerinin akademik öz yeterlik algıları cinsiyet, sınıf düzeyi ve öğrenim görülen farklı okullara göre değişmemektedir. Akademik erteleme davranışları ise cinsiyet değişkenine göre değişmekte; kadınların erkeklere oranla akademik erteleme davranışının daha fazla olduğu tespit edilmektedir. Öğrencilerin akademik öz yeterlikleri akademik erteleme davranışları arasında ilişki anlamlı düzeyde bulunmamıştır. Ancak akademik öz yeterliğin alt boyutu olan akademik planlama algularıyla akademik erteleme davranışları arasında negatif yönlü yüksek; akademik çaba ile pozitif yönlü yüksek bir ilişki vardır.

Anahtar Kelimeler: Akademik öz yeterlik, akademik erteleme davranışı, akademik erteleme ve akademik öz yeterlik arasındaki ilişki

THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED ACADEMIC SELF-EFFICACY AND ACADEMIC PROCRASTINATION BEHAVIOR OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract

This study investigated whether the perceived academic self-efficacy levels and academic procrastination behaviors of high school students differed by gender, grade level and school type and examined the relationship between these two variables. The participants of the research were 326 high school students in Düzce. In this descriptive study using singular and relational survey models, the data were collected with “Academic Self-Efficacy Scale” and “Academic Procrastination Scale”. The study findings showed that students’ perceived academic self-efficacy levels did not differ by gender, grade level and type of their schools. Their academic procrastination behaviors differed by gender; it was found that the female participants had higher procrastination behaviors than the male participants. The relationship between students’ perceived academic self-efficacy and academic procrastination was not found to be significant. However, there was a negative high-level relationship between the perceived academic planning subscale of academic self-efficacy and the academic procrastination behaviors and a positive high-level relationship between perceived academic planning and academic procrastination behaviors.

Key Words: Academic self-efficacy, academic procrastination behavior, relationship between academic self-efficacy and academic procrastination.

1. Giriş

Bireylerin güdülenmelerinde, akademik iş ve görevleri yerine getirmelerinde, beklentileri doğrultusunda ilerleyebilmelerinde öz yeterlik algısı önemli bir yere sahiptir (Korkmaz, 2004). Bireylerin sahip olduğu öz yeterlik algısı öğrenme yaşantılarında yer alan görev ve aktivitelere istekle katılmalarını, daha fazla emek harcamalarını ve karşılaşılan güç durumlarda farklı çözüm

¹ Dr. Öğr. Üyesi Düzce Üni. Eğitim Fak. suleay@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9505-5105.

² Lisans Öğrencisi, Düzce Üni. Eğitim Fak. fz_arслан@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9958-4987.

³ Lisans Öğrencisi, Düzce Üni. Eğitim Fak. udimem4@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4252-4844.

⁴ Lisans Öğrencisi, Düzce Üni. Eğitim Fak. kubracobann96@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8190-9651.

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Ay, Ş., Arslan, F.Z., Adıgüzel, İ. ve Çoban K. (2019), Lise Öğrencilerinin Akademik Öz-Yeterlik Algısı ve Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişki, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 116-126.

yolları üretebilmelerini sağlamaktadır (Öncü, 2012). Öz yeterlik, bireylerin sahip oldukları bilgi ve becerileri amaçları doğrultusunda kullanabileceklerine yönelik inançlarıdır (Ekici, 2009). Sosyal öğrenme kuramının önemli kavramlarından biri olan öz yeterlik inancı, bireylerin belli bir performans düzeyine ulaşabilmek için gerekli olan davranış biçimlerini yerine getirebilme yeterliğine göre ortaya koydukları öznel hükümlerdir (Senemoğlu, 2009). Başka bir deyişle akademik öz yeterlik, bir öğrencinin akademik bir görevi başarıyla tamamlayabilmek için sahip olduğu beceri ve yeteneklerine dair olan inancıdır (Zimmerman,1995'den akt. Günhan ve Başer, 2007). Öz yeterlik inancı bireylerin davranışlarını yerine getirmesinde önemli bir faktördür. Bireyin seçimlerini, yaptığı işlerde başarılı olma enerjilerini, olaylar karşısındaki kaygı seviyelerini (Işıksal ve Aşkar, 2003), ne kadar çaba sarf ettiklerini, uyarıcılara tepki verme düzeyini (Bıkmaz, 2004), engel ve başarısızlık gibi durumlarda ne kadar direnebildiklerini, zorluklar karşısındaki mücadele kapasitelerini, sorumlulukları yerine getirmede çaba ve motivasyonunu (Bandura,1986'dan akt. Kandemir ve Özbay, 2012) etkilemektedir. Olumlu öz yeterlik inancı bireyi motive eder, görev ve sorumluluklar karşısında görev almaya yönlendirir ve sonucunda çabalamaya yönelik güdülerken; olumsuz öz yeterlik inancı kişinin başkaları tarafından yönlendirilmeye açık olmasına ya da görevlerini tamamlamadan bırakmasına neden olur (Yılmaz, Gürçay ve Ekici 2007).

Benzer özellikler akademik öz yeterlik için de ifade edilmektedir. Akademik öz yeterliğin öğrencilerin ders çalışma, sınavlara hazırlanma, ödev yapma, sorumluluk alma, derse aktif katılım, grupta çalışma, görevlerini yerine getirme davranışları üzerinde etkili olduğu; akademik erteleme, öğrenme başarı yönelimleri gibi öğrenciyi akademik başarıya taşıyabilecek önemli değişkenleri etkilediği (Kandemir, 2010) belirtilmektedir. Akademik öz yeterlik algısı düşük olan bireyler sorumluluk almaktan kaçmakta, karşılaştıkları zor durumlarda çabuk pes etmekte, sabırsız davranmakta, daha az çaba sarf etmekte, başarısızlık yaşamaya ve kendi yeteneklerini sorgulamaya başlamaktadır (Güngör ve Özbay, 2008).

Düşük öz yeterlik akademik erteleme davranışını da ortaya çıkarabilmektedir. Öğrenmeye odaklanılan süreçte kişisel nedenler, kişinin yetenek ve çabaları üzerindeki sonuçlardan beklentileri, başarı için kişinin kendinden beklentileri öğrencinin erteleme davranışına neden olmaktadır (Saaler ve Buley, 1999'dan akt. Aydoğan ve Özbay, 2012).

Akademik erteleme davranışı, genel anlamda akademik görevleri içermekte ve akademik işlerin kaygı yaşayana kadar yerine getirilmemesi, geciktirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Aydoğan, 2008). Akademik erteleme davranışı sonucu ortaya çıkan bazı sorunlar; devamsızlık yapma hatta okulu bırakma, verilen sorumlulukları yerine getirmeme, iş ve görev almaktan kaçınma, görevleri grup arkadaşlarına yıkmaya şeklinde olabilmektedir. Erteleme davranışı sonucunda öğrenciler derslerinde beklenen başarıyı gösterememekte, okuldan, derslerden ve öğretmenlerden soğuyabilmekte ve aile içerisinde de problem yaşayabilmektedir. Erteleme davranışı sonucu elde edilen kısa süreli rahatlama uzun vadede stres durumuna (Yorulmaz, 2003) yol açmaktadır. Stres durumunun ise öğrenilmiş çaresizliği, çabalamamayı, düşük kendine güven duygusunu, düşük öz yeterlik algısı gibi çeşitli psikolojik sorunları beraberinde getirebildiği (Bıkmaz, 2004) bilinmektedir. Akademik erteleme davranışı gösteren öğrenciler benlik saygılarını tehdit eden görevlerden kaçınmakta, bu durum öğrencilerin akademik öz yeterlik algıları üzerinde etkiye sahip olabilmektedir (Çakıcı, 2003; Berber Çelik ve Odacı, 2015; Akbay ve Gizir, 2010).

Bu bağlamda araştırmanın amacı Lise düzeyindeki öğrencilerin akademik öz yeterlik algıları ve akademik erteleme davranışlarını ve bunlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu nedenle şu alt problemler araştırılmaktadır:

- Lise öğrencilerinin akademik öz yeterlik algıları toplam test ve alt boyutlarda cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
- Lise öğrencilerinin akademik öz yeterlik algıları toplam test ve alt boyutlarda sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

- Lise öğrencilerinin akademik öz yeterlik algıları toplam test ve alt boyutlarda öğrenim görülen farklı okullara göre farklılaşmakta mıdır?
- Lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışları cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
- Lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışları sınıf düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?
- Lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışları öğrenim görülen farklı okullara göre farklılaşmakta mıdır?
- Akademik öz yeterlik algısı ve alt boyutları ile akademik erteleme davranışı arasındaki ilişki nasıldır?

Bu çalışma, öğrencilerin akademik öz yeterlik algılarının belirlenmesi ve akademik erteleme davranışı ile ilişkisinin ortaya konulması, bu davranışların etkilerinin incelenerek gerekli eğitimsel ve rehberlik çalışmalarının yürütülmesi açısından önem arz etmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçladığından betimsel bir araştırma olup tarama modeli (Karasar, 1998) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma, iki ve daha çok sayıda değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve derecesini belirlemeyi amaçladığından ilişkisel tarama modelindedir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Düzce'nin merkez ilçesindeki Genel Anadolu Lisesi (Turgut Özal Anadolu Lisesi, Arsal Anadolu Lisesi, Cumhuriyet Anadolu Lisesi, 15 Temmuz Anadolu Lisesi, Farabi Anadolu Lisesi ve Atatürk Anadolu Lisesi) öğrencileri oluşturmaktadır. Bu liselerden tabakalı örnekleme tekniği ile örneklem seçilmiştir. Örnekleme belirlemek için bu okullara girişte dikkate alınan TEOG puanları sıralanmış ve okullar yüksek, orta ve düşük puana sahip olacak şekilde sınıflanmıştır. Puan sıralamasında evreni yansıtabilecek, örnekleme hatasını azaltabilecek (Karasar, 1998) yüksek, orta ve düşük puanlara sahip Anadolu Liselerinden şehrin farklı konumlarda yer alan birer lise seçilmiştir. Bu liselerin her birinin her sınıf düzeyinden öğrenci sayısının yüzde 15'i oranında öğrenciye ulaşılması planlanmıştır. Kullanılan bu örnekleme tekniğiyle evrendeki her tabakanın örnekleme de eşit oranda temsil edilmesi amaçlanmıştır. Sınıflardan örnekleme alınan öğrenciler ise tesadüfi örnekleme ile rasgele belirlenmiştir. Bu okullardaki sınıflardan ulaşılan öğrenci sayıları Tablo 1'de örneklem sütununda verilmiştir.

Tablo-1: Evren örneklem

	Turgut Özal Anadolu Lisesi		Cumhuriyet Anadolu Lisesi		Farabi Anadolu Lisesi		Toplam Evren	Toplam Örneklem	
	Öğrenci Sayısı	Ulaşılan Öğrenci Sayısı	Öğrenci Sayısı	Ulaşılan Öğrenci Sayısı	Öğrenci Sayısı	Ulaşılan Öğrenci Sayısı		f	%
9. sınıf	170	26	199	30	169	26	538	82	22,9
10. sınıf	182	28	228	35	169	26	579	89	24,9
11. sınıf	180	27	237	36	240	36	657	99	27,6
12. sınıf	165	25	206	31	212	32	583	88	24,6
							Toplam	2.357	358 100

Tablo 1'e göre örneklemdaki öğrenci sayısı 358'dir. Öğrencilerin %27,6'sı 11. Sınıf; %24,9'u 10. Sınıf; %24,6'sı 12. Sınıf ve %22,9'u 9. Sınıf öğrencisidir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrencilerin akademik öz yeterlik algılarını belirleyebilmek için "Akademik Öz Yeterlik Ölçeği(AÖYÖ)", öğrencilerin akademik erteleme davranışlarını belirlemek için "Akademik Erteleme Ölçeği (AEÖ)" ölçekleri geliştirenlerden izin alınarak kullanılmıştır.

Akademik Öz Yeterlik Ölçeği (AÖYÖ)

1981 yılında Jerusalem ve Schwarzer (1992) tarafından geliştirilen akademik öz yeterlik ölçeğinin Türkçe'ye uyarlaması Kandemir (2010) tarafından yapılmıştır. AÖYÖ, 19 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçekte yer alan ifadelere verilen tepkiler "Kesinlikle Katılmıyorum - Kesinlikle Katılıyorum" arasında Likert tipinde ve 1-5 arası değerle derecelendirilmektedir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 95, en düşük puan 19'dur. Ölçekten elde edilen yüksek puanlar, akademik öz yeterlik inancının yüksek olduğunu göstermektedir. AÖYÖ' nün yapı geçerliğinin belirlenmesi amacıyla farklı sınıf düzeylerinden 243 kadın ve 225 erkek olmak üzere toplam 468 üniversite öğrencisi üzerinde ön uygulaması yapılmış, açımlayıcı faktör analizi (AFA) aşamasında öncelikle verilerin faktör analizine uygunluğu için Kaiser Mayer Olkin (KMO) ve Barlett testi sonuçları incelenmiştir. KMO katsayısının .93 olduğu ve Barlett testi sonucunun ($\chi^2=3810.52$, $p<0.001$) anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Temel bileşenler analizi (TBA) ve dik döndürme (varimax) işlemi yapılmış, ölçeğin üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu bulunmuştur. Bu faktörler; "Akademik Sorunlarla Başa Çıkma"; "Akademik Çaba", "Akademik Planlama"dır. Açıklanan toplam varyans 55.891; her faktör için sırasıyla 27.739, 14.529 ve 13.622'dir. Birinci faktörde 11 madde (m6, m7, m8, m9, m10, m14, m15, m16, m17, m18, m19) yer almıştır. Bu boyutta yer alan maddelerin faktör yük değerleri .54 ile .78 arasında değişmektedir; ikinci faktörde 4 madde (m1, m3, m4, m5) yer almıştır. Bu boyutta yer alan maddelerin faktör yük değerleri .59 ile .78 arasında değişmektedir; üçüncü faktörde ise 4 madde (m2, m11, m12, m13) yer almıştır. Bu boyutta yer alan maddelerin faktör yük değerleri .66 ile .78 arasında değişmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile hem maddelerin temsil güçleri araştırılmış, hem de alt boyutların birbirleri arasındaki ilişkileri değerlendirilmiştir. DFA sonucunda elde edilen uyum indeksleri incelenmiş, Ki Kare değeri (χ^2) 557.76 ve serbestlik derecesi 149 bulunmuştur. Ki Karenin serbestlik dercesine bölümü (χ^2/sd) 3.74'tür. Bu değer 5'ten küçük olması üç faktörlü yapının iyi uyum değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte diğer uyum göstergeleri de incelenmiştir. Buna göre GFI=.89, RMSEA=.077, NFI=.96, RMR=.056, S-RMR=.056, CFI=.97 ve AGFI=.86'dır. Bu değerler ölçeğin iyi bir uyum değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. DFA' ya ek olarak, ölçekten elde edilen puanların ne derece güvenilir olduğunu değerlendirmek için madde analizine dayalı olarak hesaplanan Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları sırasıyla alt boyutlar ve toplam test için .90; .78; .77 ve .92 bulunmuştur. Her bir boyuta ilişkin madde toplam korelasyonları .36 ile .67 arasında değişmektedir (Kandemir, 2010).

Akademik Erteleme Ölçeği (AEÖ)

"Akademik Erteleme Ölçeği" Çakıcı (2003) tarafından geliştirilmiştir. AEÖ, öğrencilerin öğrenim yaşantılarında yapmakla sorumlu oldukları görevleri içeren (ders çalışma, sınavlara hazırlanma, proje hazırlama gibi) 12 olumsuz, 7 olumlu olmak üzere 19 maddeden oluşmaktadır. Bu ölçekte yer alan ifadelere verilen tepkiler "Beni Hiç Yansıtmıyor - Beni Tamamen Yansıtıyor" şeklinde beş basamaklı Likert tipinde ve 1-5 arası değerle derecelendirilmektedir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 95, en düşük puan 19'dur. Ölçekten elde edilen yüksek puanlar, akademik erteleme davranışının olduğunu göstermektedir. Akademik erteleme ölçeğinin Cronbach alpha güvenilirlik katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Ölçeğin Birinci Faktörü için hesaplanan Cronbach alpha katsayısı .89, İkinci Faktörü için hesaplanan Cronbach alpha katsayısı .84'dür. Ölçeğin birinci faktörünün döndürme öncesi açıkladığı varyansın %37,350, döndürmeler sonrası

açıkladığı varyansın da 41,884 olması ölçeğin tek boyutlu olarak da kullanılabilmesine işaret etmektedir. Bu nedenle araştırmada AEÖ tek boyutlu olarak kullanılmıştır. Spearman Brown iki yarım test güvenilirliği, 10 maddelik birinci yarım test için .87; 9 maddelik ikinci yarım test için .86 olmak üzere toplam .85 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin 65 lise öğrencisine on yedi gün ara ile uygulanmasından hesaplanan test-tekrar korelasyon katsayısı .89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik katsayısı 1.Faktör için .80 , 2.Faktör için .82 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, geliştirilen AEÖ geçerli ve güvenilir bir ölçektir (Çakıcı, 2003).

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Öncelikle araştırmanın gerçekleştirileceği okullarda gerekli izinler alınmıştır. Öğrencilerin akademik öz yeterlik algılarını belirlemek için AÖYÖ, akademik erteleme davranışlarını belirlemek içinse AEÖ kullanılmıştır. 13.04.2018 ile 30.04.2018 tarihleri arasında Tablo 1’de belirtilen sayıda öğrenciye ölçekler çoğaltılarak uygulanmıştır. Veri toplanan 358 kişilik örnekleme grubundan ölçeklere yanlı işaretleme yapılanlar (hep olumlu ya da hep olumsuz), orta yol cevap verilenler ve boş bırakılan maddelerin bulunduğu ölçekler çıkarıldığında örnekleme 326 öğrenci yer almıştır.

Kullanılan ölçeklerin ve her bir maddesinin güvenilirliğinin belirlenmesi için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Akademik öz yeterlik ölçeğinin Cronbach’s alfa katsayısı .88 olarak, Akademik erteleme ölçeğinin Cronbach’s alfa katsayısı ise .75 olarak bulunmuştur. Bu değerler kullanılan ölçeklerin hatalardan yüksek oranda arınık olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada verilerin dağılımı normal ve $n > 30$ olduğundan verilerin analizinde parametrik testlerden faydalanılmıştır. Okul türü ve sınıf düzeyi değişkenleriyle ilgili veriler için varyans (Oneway ANOVA) analizi, cinsiyete göre dağılım için bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Akademik öz yeterlik ile alt boyutları ve akademik erteleme ölçeklerinden elde edilen puanların karşılaştırılması için Pearson Momentler Çarpımı korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Veriler SPSS 20.0 paket programında analiz edilmiştir.

3. Bulgular

“Lise öğrencilerinin akademik öz yeterlik algıları toplam test ve alt boyutlarında cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?” sorusunu yanıtlamak üzere akademik öz yeterlik ve alt boyutlarından elde edilen veriler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo-2: Akademik öz yeterlik ve alt boyutlarından elde edilen puanlar

Değişkenler	Cinsiyet	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Akademik Sorunlarla Başa çıkma	Erkek	170	34.16	9.34	318	.702	.48
	Kadın	155	34.90	9.60			
Akademik çaba	Erkek	170	13.80	3.49	321	1.33	.184
	Kadın	155	14.31	3.39			
Akademik Planlama	Erkek	170	11.92	3.49	318	.752	.45
	Kadın	155	12.22	3.60			
Akademik öz yeterlik	Erkek	170	59.90	14.78	321	.950	.34
	Kadın	155	61.44	14.48			

Tablo 2’deki veriler incelendiğinde akademik öz yeterlik algısının kadınlarda ($\bar{X}=61.44$) erkeklere ($\bar{X}=59.90$) oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Alt boyutlar incelendiğinde de kadınların ($\bar{X}=34.90$; $\bar{X}=14.31$; $\bar{X}=12.22$) erkeklere ($\bar{X}=34.16$; $\bar{X}=13.80$; $\bar{X}=11.92$) oranla akademik öz yeterliğin alt boyutlarında daha yüksek algılara sahip olduğu tespit edilmektedir. Ancak bu farklılığın anlamlılığı incelendiğinde akademik sorunlarla başa çıkma ($t_{(318)} = .702$; $p>.05$), akademik çaba ($t_{(321)} = 1.33$; $p>.05$), akademik planlama ($t_{(318)} = .752$; $p>.05$) ve akademik öz yeterlik ($t_{(321)} = .950$; $p>.05$) puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır. Cinsiyete göre akademik öz yeterlik algılarının farklılık göstermediği söylenebilir.

“Lise öğrencilerinin akademik öz yeterlik algıları toplam test ve alt boyutlarda sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?” sorusunu yanıtlamak için yapılan varyans analizi (Oneway ANOVA) sonuçları incelenmiş, akademik öz yeterlik algısının sınıf düzeylerine göre değişimi Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo-3: Akademik öz yeterlik algısının sınıf düzeyine göre değişimi

Değişkenler	Varyansın kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
Akademik Sorunlarla Başa çıkma	Gruplararası	400.35	3	133.452	1.50	.214	Yok
	Grup içi	28620.7	322	88.88			
	Toplam	29021.12	325				
Akademik Çaba	Gruplararası	63.996	3	21.332	1.80	.146	
	Grup içi	3799.01	322	11.798			
	Toplam	3863.00	325				
Akademik Planlama	Gruplararası	24.584	3	8.195	.65	.583	
	Grup içi	4058.49	322	12.604			
	Toplam	4083.08	325				
Akademik Öz yeterlik	Gruplararası	910.091	3	303.364	1.42	.236	
	Grup içi	68596.46	322	213.032			
	Toplam	69506.55	325				

Tablo 3’teki veriler incelendiğinde; akademik öz yeterlik ($F_{(3-322)}=1.42$; $p>.05$) ve alt boyutları ($F_{(3-322)}=1.50$; $p>.05$, $F_{(3-322)}=1.80$; $p>.05$, $F_{(3-322)}=.65$; $p>.05$) puanlarının sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Öğrencilerin akademik öz yeterliklerinin sınıf düzeyine göre farklılaşmadığı söylenebilir.

“Lise öğrencilerinin akademik öz yeterlik algıları toplam test ve alt boyutlarda öğrenim görülen farklı okullara göre farklılaşmakta mıdır?” sorusunu yanıtlamak için yapılan varyans analizi

(Oneway ANOVA) sonuçları incelenmiş, akademik öz yeterlik algısının öğrenim görülen farklı okullara göre değişimi Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo-4: Akademik öz yeterlik algısının öğrenim görülen farklı okullara göre değişimi

Değişkenler	Varyansın kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
Akademik Sorunlarla Başa çıkma	Gruplarası	400.35	3	133.452	1.50	.214	Yok
	Grup içi	28620.7	322	88.88			
	Toplam	29021.12	325				
Akademik Çaba	Gruplarası	63.996	3	21.332	1.80	.146	
	Grup içi	3799.01	322	11.798			
	Toplam	3863.00	325				
Akademik Planlama	Gruplarası	24.584	3	8.195	.65	.583	
	Grup içi	4058.49	322	12.604			
	Toplam	4083.08	325				
Akademik Öz yeterlik	Gruplarası	910.091	3	303.364	1.42	.236	
	Grup içi	68596.46	322	213.032			
	Toplam	69506.55	325				

Tablo 4’teki veriler incelendiğinde; akademik öz yeterlik ($F_{(2-323)}=1.06$; $p>.05$) ve alt boyutları ($F_{(2-323)}=.61$; $p>.05$, $F_{(2-323)}=1.71$; $p>.05$, $F_{(2-322)}=2.48$; $p>.05$) puanlarının öğrenim görülen farklı okullara göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Öğrencilerin akademik öz yeterliklerinin öğrenim görülen farklı okullara göre farklılaşmadığı söylenebilir.

“Lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışları cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?” sorusunu yanıtlamak üzere sonuçlar incelenmiş, elde edilen veriler Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo-5: Öğrencilerin akademik erteleme davranışları düzeyi

Değişkenler	Cinsiyet	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Akademik Erteleme	Erkek	170	56.19	8.16	321	2.03	.043
	Kadın	155	58.01	8.01			

Tablo 5’teki veriler incelendiğinde; kadınların akademik erteleme davranışının ($\bar{X}=58.01$) erkeklere ($\bar{X}=56.19$) oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Akademik erteleme ($t_{(321)}=2.03$;

$p < .05$) puanı cinsiyete göre bir farklılık göstermekte ve bu farkın anlamlı düzeyde olduğu bulunmaktadır. Kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre akademik erteleme davranışlarının daha fazla olduğu söylenebilir.

“Lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışları sınıf düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?” sorusunu yanıtlamak için yapılan varyans analizi (Oneway ANOVA) sonuçları incelenmiş, akademik erteleme davranışının sınıf düzeyine göre değişimi Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo-6: Akademik erteleme davranışının sınıf düzeyine göre değişimi

Değişkenler	Varyansın kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
Akademik Erteleme	Gruplararası	262.695	3	87.565	1.33	.264	Yok
	Grup içi	21158.68	322	65.710			
	Toplam	21421.37	325				

Tablo 6’daki veriler incelendiğinde; akademik erteleme davranışı ($F_{(3-322)}=1.33$; $p > .05$) puanının sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Öğrencilerin akademik erteleme davranışlarının sınıf düzeyine göre farklılaşmadığı söylenebilir.

“Lise öğrencilerinin akademik erteleme davranışları öğrenim görülen farklı okullara göre farklılaşmakta mıdır?” sorusunu yanıtlamak için yapılan varyans analizi (Oneway ANOVA) sonuçları incelenmiş, akademik erteleme davranışının öğrenim görülen farklı okullara göre değişimi Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo-7: Akademik erteleme davranışının öğrenim görülen farklı okullara göre değişimi

Değişkenler	Varyansın kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
Akademik Erteleme	Gruplararası	80.156	2	40.078	.60	.546	Yok
	Grup içi	21341.22	323	66.072			
	Toplam	21421.37	325				

Tablo 7’deki veriler incelendiğinde; akademik erteleme davranışı ($F_{(2-323)}=.60$; $p > .05$) puanının öğrenim görülen farklı okullara göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Öğrencilerin akademik erteleme davranışlarının öğrenim görülen farklı okullara göre farklılaşmadığı söylenebilir.

“Akademik öz yeterlik algısı ve alt boyutları ile akademik erteleme davranışı arasındaki ilişki nasıldır?” alt problemini yanıtlamak için yapılan Pearson Momentler Çarpımı Katsayısına göre sonuçlar incelenmiş, akademik öz yeterlik algısı ve alt boyutlarının akademik erteleme davranışı ile ilişkisi Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo-8: Akademik öz yeterlik algısı ve alt boyutları ile akademik erteleme davranışı arasındaki ilişki

	Akademik Sorunlarla Başa Çıkma	Akademik Çaba	Akademik Planlama	Akademik Öz Yeterlik
Akademik Erteleme	.004	.072	-.090	-.002

Tablo 8'e göre; akademik erteleme ile akademik çaba arasında ($r=.072$), pozitif yönde yüksek düzeyde; akademik sorunlarla başa çıkma arasında ($r=.004$) pozitif yönde çok düşük düzeyde; akademik planlama ile negatif yönde yüksek düzeyde ($r=-.090$) ve akademik öz yeterlik ile negatif yönde çok düşük düzeyde ($r=-.002$) ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin akademik erteleme davranışının öğrencilerin akademik planlama davranışları azaldığında arttığı ve akademik erteleme davranışı arttıkça akademik çabanın da arttığı tespit edilmektedir.

3. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Düzce ilindeki Anadolu Lisesi öğrencilerinin akademik öz yeterlik algıları ve akademik erteleme davranışlarının cinsiyet, sınıf düzeyi ve öğrenim görülen okul değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ve akademik öz yeterlik algısı ile akademik erteleme davranışı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırmada, Düzce'deki Anadolu Lisesi öğrencilerinin akademik öz yeterlik algısı ve alt boyutlarından alınan puanların cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Koç ve Arslan (2017)'in ve Arslan (2017) 'in ortaokul öğrencileriyle yapmış olduğu çalışmada, akademik öz yeterlik algılarında kadın öğrenciler lehine; Durdukoca (2010)'nın çalışmasında ise erkek öğrenciler lehine anlamlı fark bulunmuştur. Bu çalışmada elde edilen bulgularla uyumlu sonuçlar ise Oğuz (2009); Özsüer, İnal, Uyanık ve Ergün (2011) ve Satıcı ve Can (2016) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmalarda elde edilmiştir. Alanyazın incelendiğinde bu konuda araştırmalar arasında farklı sonuçların çıktığı, cinsiyete göre akademik öz yeterlik algısının değiştiği ya da değişmediği konusunda bir yargıya eldeki bulgularla varılamayacağı söylenebilir.

Bu çalışmada elde edilen bir diğer sonuç akademik öz yeterlik ve alt boyutlarının sınıf düzeyine ve öğrenim görülen farklı okullara göre anlamlı bir farklılık göstermediğidir. Alanyazında bu çalışmayla tutarlı olmayan sonuçlara (Oğuz, 2009; Koç ve Arslan, 2017; Durdukoca, 2010) ulaşılmıştır.

Düzce Anadolu Liselerindeki öğrencilerin akademik erteleme davranışları cinsiyete göre kadınların aleyhine farklılık göstermektedir. Kadın öğrenciler erkek öğrencilere göre daha fazla akademik erteleme davranışında bulunmaktadırlar. Bu çalışmadan farklı olarak erkeklerin kadınlara göre daha fazla akademik erteleme davranışı sergiledikleri pek çok çalışmaya ulaşılmıştır (Balkıs ve Duru, 2009; Bulut, 2014; Albayrak, Yazıcı ve Reisoğlu, 2016; Aydoğan ve Özbay, 2012; Çakıcı, 2003; Kandemir, 2010; Uzun Özer, 2005). Ekşi ve Dilmaç (2010) 'ın, Karabıyık Çeri, Çavuşoğlu ve Gürol (2015)'un ve Kutlu ve Demir (2016)'in çalışmalarında ise bu çalışma ile benzer şekilde cinsiyet değişkeni açısından akademik erteleme davranışında farklılaşmanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada elde edilen sonuç alanyazınla uyumlu değildir. Diğer yandan diğer çalışmalar arasındaki farklı sonuçlar da akademik ertelemenin erkekler tarafından daha yoğun yaşandığını düşündürmekle birlikte cinsiyetin akademik erteleme üzerindeki etkisi konusunda net bir sonucun ortaya konulmadığını göstermektedir.

Anadolu Lisesi öğrencilerinin akademik erteleme davranışı öğrenim görülen farklı okullara ve sınıf düzeyine göre anlamlı bir fark göstermemektedir. Ekşi ve Dilmaç (2010)'ın çalışmasında ise bu çalışmanın aksine öğrencilerin akademik erteleme davranışı ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Sınıf düzeyinin akademik erteleme davranışı üzerinde etkisinin olduğunu söylemek için daha çok çalışmaya ihtiyaç vardır.

Araştırmanın son alt problemine ilişkin olarak elde edilen sonuca göre lise öğrencilerinin akademik öz yeterlik algıları ve akademik erteleme davranışları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Akademik öz yeterlik algısı düşerken akademik erteleme davranışı artmaktadır. Ancak bu ilişki çok düşük düzeydedir. En büyük ilişki akademik planlama ile akademik erteleme arasında görülen negatif yönlü ilişkidir. Akademik planlama algısı arttıkça akademik erteleme davranışı azalmaktadır. Akademik erteleme ile akademik çaba alt boyutu arasında ise pozitif yönlü yüksek ilişki bulunmuştur. Berber Çelik ve Odacı (2015) ile Akbay ve Gizir (2010) öz yeterlik inancının

akademik ertelemeyi yordadığını; Kandemir (2016) ise bunun tersine akademik öz yeterliğin ertelemenin anlamlı bir yordayıcısı olmadığını tespit etmiştir. Akbay ve Gizir (2010)'in çalışmasında akademik özyeterlik inancının kızların akademik erteleme eğilimlerine bir katkısı olmadığı da bulunmuştur. Bu konuda daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Çalışma farklı öğretim kademelerinde, farklı sosyo-ekonomik düzeylerde denenerak araştırma sonuçlarının tutarlılığı sınanıp genellenebilirliği artırılabilir ve bu şekilde akademik öz yeterlik ile akademik erteleme davranışı arasındaki ilişkinin yordanmasına katkıda bulunulabilir. Ayrıca çalışmaya öğrencilerin kişilik özellikleri, benlik saygıları, başarı amaçları, hedef yönelimleri gibi davranışlarını ölçen ölçeklere de yer verilmesi halinde araştırılan iki konunun arasında doğrudan ya da dolaylı ilişki daha iyi ortaya konulabilir.

Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda lise öğrencilerinin öz yeterliklerinin desteklenmesi, özellikle akademik planlama becerilerinin geliştirilmesi yoluyla akademik erteleme davranışlarının azaltılmasına destek olunması önerilebilir. Okullarda yürütülecek gerek eğitimsel gerekse diğer rehberlik faaliyetlerinde öğrencilerin akademik öz yeterlik algılarının geliştirilmesi, akademik erteleme davranışı üzerindeki değişkenlerin incelenmesi üzerinde durulabilir.

Kaynakça

- Akbay, S.E. ve Gizir, C. A. (2010). Cinsiyete Göre Üniversite Öğrencilerinde Akademik Erteleme Davranışı: Akademik Güdülenme, Akademik Özyeterlik ve Akademik Yükleme Stillerinin Rolü. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1),ss.60-78.
- Albayrak, E., Yazıcı, H., ve Reisoğlu, S. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Kişilik Özellikleri, Akademik Öz-Yeterlik, Akademik Kontrol Odağı ve Akademik Erteleme. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38, ss.90-102.
- Arslan, D. A. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Dinleme Kaygıları ve Akademik Özyeterlik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. International e-Journal of Educational Studies, 1(1), ss.12-31.
- Aydoğan, D. (2008). Akademik Erteleme Davranışlarının Benlik Saygısı, Durumluluk Kaygı ve Öz-Yeterlik İle Açıklanabilirliği. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aydoğan, D. ve Özbay, Y. (2012). Akademik Erteleme Davranışının Benlik Saygısı, Durumluluk Kaygı, Öz-Yeterlilik Açısından Açıklanabilirliğinin İncelenmesi. Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 2(3), ss.1-10.
- Balkıs, M. ve Duru, E. (2009). Prevalence of Academic Procrastination Behavior Among Preservice Teachers, and its Relationship with Demographic and Individual Preferences. Journal of Theory and Practice in Education, 5(1), ss.18-32.
- Berber Çelik, Ç. ve Odacı, H. (2015). Akademik Erteleme Davranışının Bazı Kişisel ve Psikolojik Değişkenlere Göre Açıklanması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30(3), ss.31-47.
- Bıkmaz, F. H. (2004). "Öz-Yeterlik İnançları". İçinde Y.Kuzgun ve D. Deryakulu (Editörler), Eğitimde Bireysel Farklılıklar. ss.289-308, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bulut, R.(2014). Sosyal Bilimler Öğretmen Adaylarının Akademik Erteleme Davranışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Çakıcı, Ç. D. (2003). Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Genel Erteleme ve Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Durdukoca, Ş. F. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının akademik özyeterlik Algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi. 10,1, 10.
- Ekici, G. (2009). Biyoloji Öz-Yeterlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. Kastamonu Eğitim Dergisi, 17(1), ss.111-124.

- Ekşi, H., ve Dilmaç, B. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme, Karar Vermeyi Erteleme ve Akademik Erteleme Düzeylerinin Sürekli Kaygı Açısından İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), ss. 433-450.
- Güngör, H. ve Özbay, Y. (2008). Evlilikte Yetkinlik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), ss.79-93.
- Günhan-Cantürk, B. ve Başer, N. (2007). Geometriye Yönelik Öz-yeterlik Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, ss.68-76.
- Işıksal, M. ve Aşkar, P. (2003). İlköğretim Öğrencileri İçin Matematik ve Bilgisayar Öz-Yeterlik Algısı Ölçekleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(25), ss.109-118.
- Kandemir, M. (2010). Akademik Erteleme Davranışını Açıklayıcı Bir Model. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.*
- Kandemir, M. (2016). Akademik Erteleme Davranışını Açıklayıcı Bir Model. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 4 (3), ss.51-72.
- Kandemir, M. ve Özbay Y. (2012). Akademik Özyeterlik Ölçeği (AÖYÖ) :Geçerlik Güvenirlilik Çalışması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 201-214.
- Karabıyık Çeri, B., Çavuşoğlu, C. ve Gürol, M. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Akademik Erteleme Düzeylerinin İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studis*, 34, ss.385-394.
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Koç, C. ve Arslan, A. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Akademik Öz Yeterlik Algıları ve Okuma Stratejileri Bilişüstü Farkındalıkları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), ss.745-778.
- Korkmaz, İ. (2004), "Sosyal Öğrenme Kuramı", İçinde B. Yeşilyaprak (Editör), *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 7. Baskı, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Kutlu, M ve Demir, Y. (2016). Ergenlerdeki Akademik Erteleme Davranışının İncelenmesi. *Hedefe Doğru İnsan Psikolojik Danışma ve Rehberlik II Sempozyumu*, Samsun.
- Öncü, H. (2012). Akademik Özyeterlik Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1).
- Özsüer, S., İnal, G., Uyanık, Ö ve Ergün, M. (2011). Afyon Kocatepe Üniversitesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Akademik Özyeterlik İnanç Düzeylerinin İncelenmesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 113-125.
- Satici, S.A. ve Can, G. (2016). Investigating Academic Self-efficacy of University Students in Terms of Socio-Demographic Variable, *Universal Journal of Educational Research*, 4(8), 1874-1880.
- Senemoğlu, N. (2009). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*. Geliştirilmiş 15. baskı. Ankara: Pegem A Akademi.
- Uzun Özer, B. (2005). Academic Procrastination: Prevalence, Self-Reported Reasons, Gender Difference and it's Relation with Academic Achievement. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.*
- Yılmaz, M., Gürçay, D. ve Ekici, G. (2007). Akademik Özyeterlik Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, ss.253-259.
- Yorulmaz, A. (2003). Erteleme Davranışının Çeşitli Psikolojik Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.*

Makale Türü: Kitap Eleştirisi

KİTAP İNCELEME: AKADEMİK YAZMA¹

Neslihan YÜCELŞEN²

Yazma sürecinin başarılı bir sonuca ulaşabilmesi yazarın üretilen metin türünün yapı ve içerik özelliklerinin farkında olmasını koşullar. Araştırmacıların bağlı oldukları söylem topluluğunun biçim ve içerik olarak geliştirdiği yolu izleyerek bilimsel metin oluşturdukları akademik yazım süreci de yazarın bilimsel metin türlerinin yapı ve içerik özelliklerine hakimiyeti ölçüsünde başarılı olabilir.

Akademik yazma, genellikle üniversitelerde yapılan, anlatılmak isteneni içerik ve biçimce mutlak kural ve yollar gözeterek sunan yazma türü olarak tanımlanır (Berger, 2008:14). Bu tür yazıların temel özelliği nesnel bir karşılıklarının olmasıdır. Genellikle bir araştırma ya da düşüncenin yazılı ifadesi olarak ortaya çıkarlar (Bayat, 2009).

İncelemeye konu olan *Akademik Yazma* kitabı, Türkçe bilimsel metinlerin dilbilimsel açıdan incelendiği az sayıda çalışmadan biridir. Kitabının yazılış amacı yazar tarafından, akademik yazma eyleminde bulunanların oluşturmaya çalıştıkları bilimsel metinlerin tanıtıcı birimleri ve sözbilimsel yapısı ile akademik yazmanın temel unsurlarından olan üstsöylem ve atıf tipleri hakkında bilgi vermek, olarak açıklanmıştır (Kan, 2017: V).

Kitap altı ana bölümden oluşmaktadır:

1. Giriş
2. Bilimsel Metinlerin Tanıtıcı Birimleri
3. Bilimsel Metinlerin Temel Bölümleri
4. Bilimsel Metinlerde Üstsöylem
5. Bilimsel Metinlerde Atıf ve Atıf Tipleri
6. Sonuç

Üç sayfalık kısa bir bölüm olan *Giriş*'te, bilimsel metinlerin sözbilimsel yapısının incelendiği çalışmalara değinilmiş, bu çalışmaların İngilizce bilimsel metinler üzerinde yapıldığı aktarılmıştır. Türkçe bilimsel metinlerin sözbilimsel yapısını inceleyen az sayıda kaynak olduğu belirtilmiş, böylelikle okura, kitabın alandaki bir boşluğu doldurmaya, bir ihtiyacı karşılamaya yönelik olduğu sezdirilmiştir. Bölümde sözbilimsel yapı çözümleme modelinin gelişim sürecinden ve kullanıldığı bilim alanlarından da söz edilmiştir. Modelin temel kavramlarına ilişkin tanımlara yer verilmiştir. Tanımı verilen kavramlardan hareket (move) ve adım (step) ilerleyen bölümlerde sıklıkla kullanılmıştır. Hareket, metinde iletişimsel işlevi gerçekleştiren dilsel birimdir (Swales, 2004'ten akt. Kan, 2017: 2). Adımlar ise hareketteki bilgiyi oluşturmak için kullanılan öğelerdir (Nwogu, 1997'den akt. Kan, 2017: 2).

¹ Kan, M. O. (2017). Akademik Yazma. Ankara: Eğiten Kitap.

² Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İstanbul-Türkiye, neslihan.yucelsen@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1914-662X.

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin: Yücelşen, N. (2019), Kitap İnceleme: Akademik Yazma, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 127-129.

Bilimsel Metinlerin Tanıtıcı Birimleri adlı ikinci bölümde; Başlık, Özet ve Anahtar Sözcükler alt başlıkları bulunmaktadır.

Başlık alt bölümünde, başlığın genelde tüm metin türleri, özelde bilimsel metinler için önemli olduğunun altı çizilmiş, başlık biçimleri Cheng, Kuo ve Kuo (2012'den akt. Kan, 2017: 6) tarafından yapılan sınıflamaya göre beşe ayrılarak örneklerle incelenmiştir: Ad Kökenli Yapı, Adeylem Öbeği Yapısı, Tam Yargılı Cümle Yapısı, İlgeç Öbeği Yapısı ve Birleşik Yapı. Yapılan incelemede kullanılan örnekler Türkçe yazılmış makalelerin başlıklarından seçilmiştir.

Özet bölümünde, bu birimin bilimsel metinler için işlevine değinilmiştir. Özetlerin sözbilimsel yapısını inceleyen çalışmalardan bahsedildikten sonra bir çalışmada kullanılan özet modelinin hareket listesine yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler'in oluşturulma amacı aktarılıp sağladığı olanaklar sıralandıktan sonra ikinci bölüm sonlandırılmıştır.

Bilimsel Metinlerin Temel Bölümleri, kitabın en geniş ve en önemli bölümüdür. Bölümde, bilimsel metinlerin temel birimleri olan *giriş, yöntem* ile *bulgular, tartışma ve sonuç* üç alt bölüm olarak sözbilimsel açıdan incelenmiştir. Her bir alt bölümde sırası ile:

- İncelenen birimin metin içi işlevi ile ilgili kısa bilgi verilmiş,
- Birimle ilgili yapılmış sözbilimsel çalışmalar ve bu çalışmaların hareket ve/veya adım listesi verilmiş,
- Verilen listeler benzer çalışmaların listeleri ile karşılaştırılmıştır.

Üstteki sıra izlendikten sonra Türkçe Eğitimi alanındaki yüksek lisans tezlerinin birimlerinin sözbilimsel yapısı incelenmiştir. Tez incelemelerinde kullanılan hareket ve adım listeleri araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Türkçe bilimsel metin oluşturulma süreci ile ilgili yapılmış az sayıda çalışma bulunduğundan için bu araştırmacılara yol haritası olabilecek bu listeler oldukça önemlidir.

Bilimsel Metinlerde Üstsöylem, kitabın dördüncü bölümüdür. Bu bölümde üstsöylem öğeleri; etkileşimsel ve etkileşimli olarak iki başlıkta tanıtılmıştır. Tanıtılan öğelerin metin içindeki işlevlerinden söz edildikten sonra Türkçe Eğitimi alanında üretilmiş makalelerden alınan örnekler ile işlevler somutlaştırılmıştır.

Kitabın beşinci bölümü olan *Bilimsel Metinlerde Atıf ve Atıf Tipleri*'nde atıf tipleri hakkında yapılan dilbilimsel çözümleme çalışmalarına değinilmiş ve bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkan atıf tipleri tanıtılmıştır.

Sonuç bölümünde, lisansüstü eğitimde akademik yazma becerisinin gelişimi için birtakım öneriler geliştirilmiştir. Önerilerde, metindilbilim temelli çalışmaların bu beceriyi geliştirebileceğine yer verilmiştir. Ayrıca Türkçe akademik yazma merkezlerinin kurulmasının da bilimsel çalışmaların niteliğini arttırabileceği aktarılmıştır.

Kitapta kullanılan kaynaklar incelendiğinde büyük oranda yabancı kaynaktan faydalandığı görülmüştür. Yerli kaynakların az olması, ülkemizde akademik metin yazımı ve bu tür metinlerin incelendiği çalışmalara sık rastlanmadığının işareti sayılabilir.

Kaynaklardan sonra yer alan eklerde; kitap içinde, farklı bölüm ve başlıklar altında incelenen tezlerin ve makalelerin künyeleri ile birlikte giriş, yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümlerinde izlenecek sözbilimsel hareket ve adım listesine yer verilmiştir.

Metin üretim süreci türe özgü farklılıklar gösterir. Bilimsel metinler için düşünüldüğünde bu süreç, metin öncesinde araştırma ve planlama, metinleştirme sürecinden yazılanları gözden geçirme, metin sonrası süreçte ise düzenleme ve paylaşma aşamalarını içerir. Bu süreçler takip edilirken bir yol haritası izlemek yazarların işini kolaylaştırabilir. İncelenen kitap bilimsel metin okurlarına ve

yazarlarına rehberlik etmesi açısından önemlidir. Kitap, özellikle lisansüstü öğrencilerin faydalanabileceği bir yardımcı kaynaktır.

Kaynakça

- Bayat, N. (2009), Türkçe ve İngilizce Öğretmen Adaylarının Akademik Yazılarında Yapısal Özellikler, Dil Dergisi, (145), ss. 48-63.
- Berger, A. A. (2008), The Academic Writer's Toolkit: A User's Manual. California: Left Coast Press.
- Kan, M. O. (2017), Akademik Yazma, Ankara: Eğiten Kitap.